

KRITIKAI DISKURZUSELEMZÉS

A tematikus összeállítást szerkesztette és az előszót írta

P. Szilczl Dóra

Előszó

A Kritikai Diskurzuselemzés (CDA) viszonylag új a társadalomtudományi módszertanok terén. Keletkezése az 1990-es évekhez köthető. A *JEL-KÉP* mostani számában közölt írások ezzel a módszerrel készített elemzések. A felvezető tanulmány az irányzat kialakulását és főbb fogalmi keretét mutatja be. Az olvasó, megismerkedve Fairclough középpontba állított háromszintű modelljével, képet kaphat arról, hogy a diskurzuselemzés miként kapcsolja össze a szövegnyelvészeti elemzést a kontextus vizsgálatával. Egy olyan eszközkészletet nyújt, mely a szövegek előállításának és befogadásának oldalára egyaránt érzékeny. A módszer legnagyobb előnye, hogy segítségével jól elemezhetők különböző társadalmi jelenségek, a mediatisált nyilvánosságban megjelenő csoportok nézőpontjai és stratégiái, illetve a köztük levő dinamikai folyamatok. A teoretikus felvezetés mellett fontosnak tartottam olyan tanulmányok megjelenítését, melyeknek segítségével jól szemléltethető a módszer gyakorlati alkalmazása. Jelen összeállításba igyekeztem kurrens tematikájú, a Bevezetés a kritikai diskurzuselemzésbe című írásban megismert alapvetéseket gyakorlati szinten bemutató tanulmányokat választani. A cikkek a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Intézetének Kritikai Diskurzuselemző Műhelyének munkái. Szerdi Bence cikke a Fairclough-i és a Wodak-i keret alkalmazásával elemzi az amerikai iskolai lövöldözések kapcsán a felelősség kérdését érintő diskurzust, a fegyverlobbi és a számítógépes videójáték-ipar megítélését helyezve vizsgálatának a középpontjába. Székely Ágnes írásában a menekültkérdéssel kapcsolatos diskurzus kerül fókuszba. Angela Merkel személyére helyezve a hangsúlyt, azt vizsgálja a szerző, milyen képekben mutatta meg a sajtó a kancellárt, s azt, hogy miként alakult ki ennek révén a „Mutti Angi” diszkurzív narratíva (a Teréz anya szimbolikus analógiájára). Ezek a tanulmányok önmagukban is érdekesek, nemcsak a diskurzuselemzés mintái, hanem napjaink társadalmi viszonyainak illusztrációi is egyben.

BEVEZETÉS A KRITIKAI DISKURZUS- ELEMZÉSBE

P.Szilczi Dóra

szilczi.dora@btk.ppke.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.3.3

Absztrakt

Az elmúlt évtizedekben az európai gyökerekkel rendelkező Kritikai Diskurzuselmzés (CDA) mint új, multidiszciplináris megközelítés egyre népszerűbbé vált a társadalmi jelenségek vizsgálatában. Ugyanakkor magyar nyelvterületen maga a módszer és a képviselői kevésbé ismertek. Jelen tanulmány bevezetést nyújt a diskurzuselmzés készítésébe, ismerteti annak kulcsfogalmait, mindeközben vázolja azokat az elméleti meglátásokat, melyek az 1990-es években az akkori gondolkodási keretek között ennek az irányzatnak a megszületéséhez vezettek. A diskurzuselmzés mint módszer előnye, hogy jól alkalmazható egy-egy társadalmi jelenséget övező beszédmódok sokféleségének bemutatására. Vizsgálható általa egy adott témában diskurzust folytató csoportok nyelvi tevékenysége és stratégiája.

Kulcsszavak

kritikai diskurzuselmzés, elmélet, módszer, Fairclough, van Dijk, konstruktivizmus, kontextus

INTRODUCTION TO CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS

Dóra P. Szilczi

Abstract

During the past few decades, Critical Discourse Analysis (CDA), with its European roots, was interpreted and widely used as a new and multidisciplinary approach in the study of society. On the other hand, the method and its representatives are less recognized in the Hungarian literature. The present study aims to introduce the method of discourse analysis and define its key terms, as well as pinpoint the theoretical concepts through which this new approach emerged during the theoretical framework of the 1990's. Discourse analysis provides a useful and effective method to demonstrate the diverse speech variations that may describe a social event. Primarily, these variations characterize the strategic use of language within each discourse community and provides opportunity for its indepth study.

Keywords

critical discourse analysis, theory, method, Fairclough, van Dijk, constructivism, context

BEVEZETÉS A KRITIKAI DISKURZUS- ELEMZÉSBE

P. Szilczl Dóra

Mi a CDA?

A kritikai diskurzuselemzés (Critical Discourse Analysis – továbbiakban CDA) olyan elméleti és módszertani irányzatok gyűjtőfogalma, melyek a mikro szintű nyelvi elemzést a kontextus, azaz a makro szint vizsgálatával ötvözik. Jól használható eszközkészletet kínálnak a különféle társadalmi jelenségek értelmezéséhez. Így nem meglepő, hogy a CDA az 1990-es évektől egyre nagyobb teret követel magának a társadalomtudományi megközelítésmódokban. Gyökereit tekintve európai eredettel bír. Az 1970-es években a Kelet-angliai Egyetemen munkálkodó nyelvészcsoport (Kritikai Nyelvészet – CL)¹ törekvéseit fejlesztte tovább az akkori társadalomelméletekkel ötvözve. Így a nyelvészeti megközelítésmód társadalommagyarázati elvvé alakul át. Átveszik az orwelli nyelvészek azon meglátásait, hogy nincs objektív nyelvhasználat, a szövélasztás már alapvetően tükrözi annak szemléletét és elköteleződéseit, aki beszél. A kritikai nyelvészek alapvető törekvése ugyanis az volt, hogy olyan nyelvi bizonyítékokat gyűjtsenek, melyekkel leleplezhetők a társadalom hatalmi, egyenlőtlenségi viszonyai, így ezáltal megtörhető legyen az akkoriban vélt újságírói objektivitás illúziója. Fiske (1994) azon kijelentése, hogy „a szavak sohasem semlegesek”, meghatározó gondolata lett alapvetéseiknek. Abban a módban ugyanis, „ahogy a szövegek a világot reprezentálják mindig partikuláris érdekek fejeződnek ki.” (Henderson 2005: 2) A CDA ezt átvéve ugyanúgy a nyelv és a hatalom, a szöveg és a társadalom közti viszony feltárását tűzi ki céljául.² Így a társadalmi valóság megértésének egyik módszereként kínálkozik. Képviselőinek az a célja, hogy a szövegek nyelvi elemzése révén bemutassák azokat a rejtett ideológiákat, amelyek befolyásolják, hogy az emberek miként gondolkodnak különféle társadalmi jelenségekről, eseményekről, dolgok-

¹ A CDA közvetlen nyelvészeti előzményének az 1970-es évekbeli brit nyelvészeti irányzatot tekint-
hetjük, melynek kiindulópontja Halliday és Fowler tanulmánya a Language and Control (CL). Köny-
vükben M. A. K. Halliday szisztematikus funkcionális nyelvtenát (SFG) elméleti keretükként elfo-
gadva vizsgálták a túlzás, a modalitás és a tranzitivitás nyelvi megnyilvánulásait elsősorban irodalmi
szövegekben. A CL iskola kutatói nyelvészek és irodalomtörténészek voltak, akik elsődlegesen az irodalmi
nyelvhasználatra voltak kíváncsiak. (Fowler 1986) Később más nyelvi jelenségek is felkeltették az
érdeklődésüket, főként a médianyelv került vizsgálatuk homlokterébe. A közszféra és a tömegtájé-
koztatás nyelvi elemzését végezték, magukat kritikai nyelvészként definiálva. A kritikai kifejezéssel
utaltak hozzáállásukra, mely a társadalmi igazságtalanságok leleplezését és a vele szemben felvett
harcot jelentette, ezzel megteremtve a szociális retorika vizsgálati alapjait. Az Iskola keretei között
más szerzők (Hodge, Kress, Trew) is foglalkoztak ilyen típusú vizsgálattal, de ők még nem hasz-
nálták a kritikai diskurzuselemzés kifejezést.

² A kezdeti kutatások középpontjában a hatalommal való visszaélés nyelvi vizsgálata állt, de igen
hamar a társadalmi környezet került górcső alá, amely ezeket a szövegeket termeli.

ról. A beszélők által termelt szövegek ugyanis tudatosan vagy tudattalanul ezeket a mindennapi életünket befolyásoló ideológiákat fejezik ki. Az ideológia fogalmát tágabb értelemben használva, nemcsak a nagy ideológiákat (kommunizmus, marxizmus) értik alatta, hanem az életünket átszövő, gondolkodásunkat meghatározó nézeteket, melyek alternatívák nélkül kínálják fel önmagukat egy-egy jelenség értelmezéséhez. A diskurzuselemzők ezekre a magától értetődőségekre kérdeznék rá. A nyelv és a társadalom kölcsönhatásait elemezve hívják fel a figyelmet a hatalom fenntartásának és továbbörökítésének rejtett módjaira, melyek társadalmi egyenlőtlenségeket hoznak létre és erősítenek meg. Az egyenlőtlenség, az igazságtalanság leleplezését pedig nyelvi elemzés segítségével kísérik meg. Vallják, hogy a nyelvi interakciók szilárd tükrözői a társadalmi viszonyoknak. A CDA a társadalmi-kulturális jelenségek és a késő modernitás társadalmi változásainak nyelvi-diszkurzív dimenziójára kíváncsi, hirdeti, hogy elemzési eszköztára révén e folyamatok és következményeik értelmezhetők. Kiemelt vizsgálati témái: a globalizáció, a rasszizmus, a nacionalizmus, a gender jelenségei, érzékeny a hatalom megnyilvánulásaira, a demokrácia és a politikai elkötelezettség kapcsolataira, valamint segít megérteni a különféle identitás-mintázatokat. Van Dijk (2015: 352) így fogalmazza meg a vizsgálat fő irányait: „A CDA diskurzusanalitikai kutatás, melyet a társadalmi, hatalmi visszaélések, a dominancia, az egyenlőtlenség, és az érdekek vizsgálatára használunk. Azt nézzük, hogy ezek különféle társadalmi és politikai kontextusokban hogyan termelődnek a szövegekben és a beszélgetésekben.”³

A diskurzuselemzők feladatuknak tekintik, hogy rámutassanak arra, hogyan is működnek ezek a szövegek, explicit céljuk pedig a társadalmi egyenlőtlenséggel szembeni ellenállás és leleplezés. Kezdetben ez a politikai szempont jelentős volt, és a hatalommal való visszaélés különböző módjaira fókuszáltak a kutatók, mára azonban az irányzat tematikusan is sokrétűbé vált, radikális éléből sokat vesztett.

A kritikai diskurzuselemzés fogalmát kétféle értelemben szokták használni (Fairclough–Wodak 1997):

1. elemzési eljárás, módszer, mely nyelvészeti eszközök alkalmazásával történik (szűk értelemben),
2. magának az irányzatnak az elnevezése, mely az 1990-es években válik népszerűvé (tág értelemben).

A tág értelemben vett diskurzuselemzés több megközelítésből áll, melyek között hasonlóságok és jelentős különbségek is vannak. Rendszerint egy-egy szerző nevével vagy iskolaként hivatkozunk rájuk. Ide tartozik Norman Fairclough nyelvi alapú diszkurzív-relációs elemzése (DRA), Teun van Dijk kognitív diskurzuselemző modellje (SCA), Ruth Wodak és a Bécsi Iskola diskurzus történeti megközelítése (DHA); ez utóbbi iskolához olyan meghatározó kutatók tartoznak, mint például Martin Reisigl, Michael Meyer. Nyelv és valóság kapcsolatával a Duisburgi Iskola kutatói foglalkoznak, a vizuális retorikai diskurzuselemzés pedig Günter Kress és Theo van Leeuwen munkásságához kötődik. A diskurzuselemzés fogalmán szűk értelemben egy társadalomkutatási módszert értünk⁴, ennek alkalmazhatósága áll a továbbiakban a tanulmány középpontjában.

Először Fairclough-nál találkozunk a kritikai diskurzuselemzés elnevezéssel egy 1985-ben kiadott tanulmányában, mely a *The Critical Study of Language* címet viseli. Később más elnevezésekkel is próbálkoztak a kutatók. Billig (2003) az analitikus nyelvi módszer nevet javasolta. Van Dijk pedig az irányzat sokszínűségére és eklektikus voltára utalva tett javas-

³ A fordítás tőlem. (PSZD)

⁴ Mely alternatívát kínál a fókuszcsoportos interjú vagy a tartalomelemzés módszere mellett az elemzésre.

latot a Kritikai Diskurzus Tanulmányok (Critical Discourse Studies⁵) elnevezésre, mivel ez a kifejezés az elméleti és az empirikus kutatási irányzatokat egyaránt magában foglalja. (Wodak–Meyer 2001: 2)

A továbbiakban hat markáns vonását emelném ki ennek a megközelítésmódnak:

- ◆ Konstruktivista – a szemléletmódját tekintve.
- ◆ Strukturális nyelvészeti – az elemzési eszközkészlete és módszere alapján.
- ◆ Kritikai – a vizsgálati perspektíváját illetően.
- ◆ Interdiszciplináris – számos tudományterület meglátásait hasznosítja, integrálva a különféle megközelítéseket.
- ◆ Multiperspektívikus – egy társadalmi jelenség bemutatását több oldal nézőpontjának rekonstruálásával teszi meg.
- ◆ Emancipatorikus – feladatának tekinti a társadalom megjobbítását, a diskurzusban elnyomott csoportok felszabítását. (Jørgensen–Phillips 2002: 2)

Nézzük ezeket sorban!

Konstruktivizmus

A konstruktivizmus a kultúra és társadalom megértésének egyik kerete, számos irányzat tartozik ide, melyek közül csupán az egyik a CDA. A konstruktivista megközelítések jelentős többsége a nyelv valóságalkotó, valóságot meghatározó szerepére fókuszál. Elfogadják azt a nyelvfilozófiai tézist, miszerint a világ ismerete nem az objektív igazsághoz való hozzáférést jelenti. A „valóság” ugyanis csak nyelvi kategóriákon keresztül érhető el számunkra. Amire nincs kifejezésünk (nyelvi kategóriánk), arról nem tudunk beszélni. Ebből következik, hogy tudásunk, a világra vonatkozó reprezentációink nem magát a külső valóságot tükrözik, hanem sokkal inkább a világ kategorizálásának módját, éppen ezért a valóságot diszkurzív terméknek tekinthetjük. (Burr 1995: 3) Így a világ megértése és reprezentációja kultúraspecifikus, azoknak a világnézete és identitása tükröződik benne, akik saját társadalmi-kulturális kereteik közepette beszédet folytatnak róla. A valóságnak tehát mindig történelmi és kulturális sajátossága van (Gergen 1985: 266–267), ebből fakad az is, hogy különböző korszakokban más-más „valóság” tárul elénk. (Foucault 2001, 2004, Kuhn 1961)

A CDA kutatói elfogadják ezt a nézetet és hangsúlyozzák a nyelvünk és gondolkodásunk aktív szerepét „világunk, identitásunk és társadalmi kapcsolataink létrehozásában és megváltoztatásában.” (Jørgensen–Phillips 2002: 1) A diskurzust társadalmi gyakorlatnak tekintik és állítják, hogy beszédcselekvéseink révén mindannyian „konstruktőrök” vagyunk. Ez a felfogás vallja, hogy a nyelvhasználat szervezi és alakítja a társadalmi életet. Huckin (1997) szerint a CDA szövegelemzési vizsgálatok abból a három alaptételből indulnak ki, hogy:

1. A szövegalkotás és a társadalmi folyamatok egymással kölcsönhatásban állnak.
2. A különböző nyilvánosságot kapó szövegek tükrözik a társadalmi valóságot.
3. Ezáltal részt vesznek a társadalmi jelenségek alakításában.

Így a szövegelemzéssel nemcsak a szövegekről, hanem a szövegek által bemutatott társadalomról, annak működési módjairól és a benne húzódó hatalmi viszonyokról tudhatunk meg többet. Ebben a felfogásban a szöveg egyrészt leképezője, másrészt alakítója a társadalmi kontextusnak, csakis ezzel együtt érhető meg, hisz ez képezi minden szöveg alapvető funkcióját.

⁵ Van Dijk (2009: 62) szerint ugyanis a diskurzus-tanulmányok a pszichológia, a kritikai nyelvészet, a társadalom- és humántudományok meglátásait egyaránt ötvözik, s nemcsak módszerként tekinthetünk rá, hanem mint átfogó értelmezési modellre.

Strukturalista nyelvészeti megközelítés

A strukturalista nyelvészet⁶ klasszikusa, Ferdinand de Saussure (1967) arról beszél, hogy a szavakhoz kapcsolódó jelentés nem magukban a szavakban rejlik, hanem társadalmi egyezmények eredménye.⁷ Az, hogy megértünk másokat, azoknak a szociális konvencióknak köszönhető, melyeket egy adott társadalomban, kultúrában élve a nyelvelsajátítás és nyelvhasználat során megtanulunk (nyelvi szocializáció).

Saussure ezt a nyelvi rendszert teszi a vizsgálat tárgyává. Leírásában megkülönböztet két szintet, az egyiket *langue*-nak, a másikat *parole*-nak nevezi.

- ◆ A *langue* (nyelvi rendszer): a nyelv struktúrája, jelek hálózata, szavak és nyelvtan együttese. A nyelvi rendszer a beszélőkhöz képest *a priori*-nak gondolt, és nagyon lassan változik. Hosszú ideig a *langue* volt a tárgya a nyelvészeti kutatásoknak.

Ugyanakkor egy adott nyelvközösségben beszélők között se tudunk felfedezni egy egységes nyelvet. Pusztán a *langue* fogalma ugyanis nem magyarázza, hogy a beszélők intuitív tudása honnan származik, különböző helyzetekben hogyan alkalmazzák a szabályokat. Ezért Saussure szükségesnek látja bevezetni a *parole* fogalmát.

- ◆ A *parole*: maga a nyelvhasználat, az aktualizáció, a konkrét helyzetekben az emberek által ténylegesen használt nyelv. A pragmatikai vizsgálódások⁸ középpontjában ez áll, kutatása hangsúlyt helyez arra, hogy a nyelv tényleges használatát a társadalmi/kulturális hatások befolyásolják. Így nem annyira a nyelvi rendszer elemzése fontos számunkra, hanem sokkal inkább annak megértése, hogy mi irányítja a beszélők választásait.

A *parole* előtérbe kerülésével a nyelvhasználat vizsgálata a konkrét beszédhelyzetekre irányult (egyrészt a tényleges beszédet kezdik el pragmatikai szempontból kutatni, másrészt a sztenderd mintáktól eltérő, sok esetben deviáns nyelvi jelenségeket). A pragmatika e fókuszváltással fordulatot eredményezett a nyelvészetben. Középpontba emelte ugyanis a nyelvi aktort, aki megnyilatkozásai révén valódi helyzeteket hoz létre. (de Beaugrande 2006: 30) A kontextus így egyre nagyobb hangsúlyt kapott a benne cselekvő nyelvi interaktorokkal: már nem szemlélhető úgy, mint statikus lingvisztikai keret, amit valamely passzív egyén elsajátít, hanem sokkal inkább a nyelvhasználók ténykedései által létrehozott dinamikus helyzetként, amely e nyelvi aktusok által és közben konstituálódik. Így került előtérbe a nyelvi termelés, cselekvés és fogyasztás kérdése.

⁶ A strukturalista nyelvészet alaptétele, hogy az egyes jelek jelentését a többi jelhez fűződő viszonya határozza meg. Ezt hívják struktúrának. Az adott kifejezés sajátos értékét más jelektől való eltérése adja (például a kutya szó különbözik az egér, macska szavaktól). A szó így része annak a hálózatnak vagy struktúrának, amelyben a szavak egymáshoz képest elhelyezkednek. Saussure ezt a struktúrát társadalmi intézményként írta le, mely idővel változhat. (Jørgensen–Phillips 2002: 10)

⁷ Saussure a jelek két oldalát különíti el: a tartalom (szignifikátum=jelölt) és a forma (szignifikáns=jelölő), a kettő közti kapcsolatot önkényesnek mondja. Tovább folytatva a fenti példát: a kutya hang-sornak vagy írott képnek nincs természetes kapcsolata a kutyának azzal a képpel, ami a fejünkben megjelenik a szó hallatán vagy láttán. Ezt bizonyítja az is, hogy a különböző nyelvekben a megjelölés formája eltérő (kutya – der Hund, le chien, the dog). Sőt maga a megjelölés tartalma is változhat kontextustól függően, például, amikor egy emberre azt mondjuk: „Te kutya!” (Jørgensen–Phillips 2002: 10)

⁸ A pragmatikai elemzések kiindulópontja, hogy a beszéd révén az ember egyúttal cselekszik is (beszédcselekvéseket hajt végre – Austin 1990). Malinowski (1923 – idézi de Beaugrande 2006: 32) annak idején hasonló gondolatokat fogalmazott meg, mikor így írt: „az embernek minden verbális megnyilatkozásával az a célja, hogy kifejezze gondolatait, érzéseit abban a pillanatban és helyzetben.”

A tényleges beszédhelyzetekben vagy írásban az emberek kreatív módon hoznak létre új jelentéseket, ezáltal folyamatosan alakítják magát a struktúrát. (de Beaugrande 2006: 11) A posztstrukturalista diskurzuselemzők a nyelvnek ezt a struktúráját (mintáját) tekintik diskurzusnak. Ezen elgondolás szerint a szavaknak nincs a rendszerben rögzített jelentése, hanem inkább diskurzusok sorozatáról érdemes beszélni, s így a szavak jelentése diskurzusról diskurzusra változik. A diszkurzív minták azok, melyek a jelentésben rögzülhetnek és diszkurzív gyakorlatokká alakulhatnak át. Éppen ezért, ha meg akarjuk érteni a diszkurzív mintázatokat, akkor a nyelvi cselekvést és a kontextust, amiben előfordul, együttesen kell vizsgálni.

Bár sok rokon vonást fedezhetünk fel a strukturalista nyelvészet és a CDA nyelvfelfogása között, azt azonban nem állíthatjuk, hogy a diskurzus teljes egészében megfeleltethető lenne Saussure parole fogalmának. Magukat a diskurzuselemzőket nemcsak a nyelvi választás módja foglalkoztatja, hanem figyelemmel kísérik, hogy azt hogyan alakítja át a környezet. Mindez szorosan kapcsolódik ahhoz, hogy milyen stratégiai cél húzódik meg a beszélők szóválasztásának a hátterében. Ez pedig csak akkor lesz érthetővé és értelmezhetővé számunkra, ha figyelembe vesszük és le is írjuk azt a kontextust, amelyben a beszéd létrejön. A diskurzus tehát nem kötődik alapvetően egy beszélő nyelvi akciójához, hanem több résztvevős, interaktív jelenségként tekintenek rá. A diskurzus jelentése nem rekonstruálható pusztán abból a jelentésből, amit a beszélő szándékozott a mondás aktusa során, hanem abból is fakad, hogy ezt a nyelvi megnyilvánulást a környezet, a diskurzus befogadói miként értelmezik (meghallgatják-e egyáltalán, illetve milyen reakciókat vált ki a beszéd, hogyan gondolják tovább, milyen új diskurzusokat hoz létre). Így a vizsgálat már nemcsak nyelvészeti irányultságú, hanem társadalomelméleti (pl. szociológiai, kulturális antropológiai) megközelítéseket is magában foglal.

Kritikai attitűd⁹

A diskurzuselemzők szerint a domináns diskurzus mindig a hatalmon levők és az elit értelmezését foglalja magában és a többi diskurzus (és az azokat képviselő csoportok) elnyomására, marginalizálására törekszik. Ez adja a diskurzusok ideológiai és egyben dinamikus jellegét. A diskurzuselemzők célja az ideológia és az uralmi diskurzusok leleplezése, az, hogy felfedjék a dominanciát, az egyenlőtlenséget és az elfogultságot (Huckin 1997), illetve, hogy rámutassanak arra, hogy a domináns csoportok miképp próbálják valóságként reprezentálni nézőpontjukat, olyannak láttatni a világot, ami megfelel az érdekeiknek. A CDA kutatók egyetértenek abban, hogy elsődlegesen a hatalom útján lehet gyakorolni a kényszerítést, beleértve a fizikai erőszakot is. (Fairclough 2001b: 27–28) „A modern hatalom azonban kognitív hatalom” – mond-

⁹ A CDA társadalomkritikai vonulata a Frankfurti Iskola öröksége, mely alapvetően Habermas közvetítése révén válik a diskurzuselemzés részévé. Az a vonulat, mely a Frankfurti Iskola alapítóinál megjelent, a társadalomtudományokon belül paradigmaváltást eredményezett. 1937-ben jelent meg Horkheimer programadó írása, melyben a társadalomtudományok feladataként jelölte meg a társadalmi jelenségek megértését és a fennálló, bírált viszonyok átalakítását. Azt vallotta, hogy a társadalomelméletnek kritikainak kell lennie, ezzel a szemlélettel elmozdult a hagyományos, a tudomány és a kutatók objektivitását hangsúlyozó pozitivistá tudományfelfogástól. Ez utóbbi ugyanis meglegedett a fennálló viszonyok semleges leírásával. A Frankfurti Iskola képviselői ezzel szemben az aktív, leleplező állásfoglalást hirdették. Azt vallották, hogy a társadalomelméleteknek nemcsak megértőnek, magyarázóknak, hanem kritikainak is kell lennie, fontosnak tartották, hogy valós társadalmi problémák vizsgálatával foglalkozzanak, társadalomjobbító célzattal. Ez a szemlélet indokoltá tette, hogy a kutatás társadalmi beágyazottságát hangsúlyozzák az elemzők. Azt vizsgálták, hogy az egyes jelenségek miképp függenek a társadalmi struktúráktól és a fennálló hatalomtól. Javasolták azoknak a viszonyoknak a feltárását, melyek elnyomó törekvésként vannak jelen a társadalomban. Elemzés révén pedig ezekre a rejtett viszonyokat kell rámutatni.

ja van Dijk. (2000: 447) Azoknak, akik a hatalmat birtokolják, lehetősége van mások gondolkodásának és tetteinek az irányítására. A nyelv és a hatalom viszonyát illetően a diskurzus-elemzők úgy vélik, hogy a nyelv (a diskurzus) szerepe, hogy fenntartsa vagy átalakítsa az egyenlőtlen erőviszonyokat. A CDA-n belül a kutatók úgy tartják, hogy az egész társadalmi rend, ennek a hatalomnak a rejtett hatása, mely jórészt nyelvi aktivitásokon keresztül termelődik. Ez a hatalom által uralt nyelv, amit ideológiának tekintenek. (Henderson 2005: 17) A diskurzus-elemzők hiszik, hogyha leleplezik a fennálló viszonyokat, rávilágíthatnak azokra a problémákra, melyeket a *mainstream* ideológia és a hatalmi viszonyok okoznak (Habermas 1973, Fairclough 2003), és ellenállásra tudják ösztönözni az elnyomottakat. (McGregor 2003)

Az ideológia fogalmán legtöbbször „koherens, viszonylag stabil hiteket és értékeket értünk, melyeket – elfogadásból vagy alávetésből – egy társadalom tagjai vallanak.” (Wodak–Meyer 2001: 8) Konnotációjának rögzítése nehézségeket jelent, hisz a történelem során rengeteg változatával találkozhattunk (fasizmus, kommunizmus, totalitarizmus). A hétköznapi értelmezésben leginkább ezek a „nagy” ideológiák jutnak az eszünkbe. A CDA kutatói viszont arra figyelmeztetnek, hogy nemcsak ezek lehetnek érdekesek, hanem azok az ideológiák, melyek látensek, ennek ellenére mégis meghatározzák gondolkodásunkat. Úgy vélik, hogy az ideológia működésének a megértése talán még égetőbb kérdés, mint a jelentéstartalmának pontos feltárása, bár kétségkívül ennek révén kerülhetünk csak közelebb a megértéshez. Az ideológiák legtöbbször negatív konnotációval rendelkeznek, gyakran oppozíciós párként a jó és rossz küzdelmeként mutatva be ábrázolt tárgyukat. Tetten érhetők analógiákban, metaforákban, képekben – éppen ezért tárgyai lehetnek nyelvészeti kutatásoknak.

A hatalmon levő diskurzusok sajátossága, hogy a bennük közvetített nézetek gyakrabban merülnek fel, mint mások. A társadalom különböző szociális adottságokkal rendelkező ágensei, eltérő háttérrel és tudáskészlettel ugyanazon gondolkodási keretben látják a dolgokat. A társadalomban bizonyos jelenségeket a különböző csoportok azonosan értelmeznek. Ezt az uniformitást szemlélve jut el Gramsci (1971) a hegemonia fogalmához, mely az ideológia mellett a másik kulcskifejezése lesz számos CDA-hoz tartozó szerzőnek. Állítják, hogy a domináns ideológiák észrevétlenül kebeleznek be minket, rögzülnek, meglehetősen makacsul ellenállnak a változtatásukra tett kísérleteknek. A hatalom mindig is arra törekedett, hogy az érdekeinek megfelelő nézeteket legitimálja, s a versenyből kiszorítsa a többi nézőpontot. Az ideológia működése hatalmi játszma. Birtoklása így a hatalomért folyó küzdelem tétje. Mindenkit, aki az uralkodó nézőponton kívül áll, azt másságánál fogva kivetik, „nem normálisnak” (szélsőséges esetben örülnek – vö. Foucault 2004) vagy idegennek (szélsőséges esetben ellenségnek) tekintik. A CDA kutatók hiszik, hogy a diskurzus vizsgálata révén sikerül leleplezni ezeket az ideológiákat. Hisz a beszédben ezek a történelmileg és kulturálisan kialakult hiedelmek és nézetek megjelenítődnek, reprodukálódnak, felvéve a természetesség, az öröktől fogva-valóság, a megingathatatlan látzatát.¹⁰ Minden olyan elemzés, mely az ideológiát veszi górcső alá, egyfajta szembeállításra kell, hogy alapuljon. A leleplezés csakis akkor valósulhat meg, ha sikerül megértetni – vagy legalábbis felmutatni – alternatívákat. Az ideológia ugyanis ott működik, ahol az emberek elfelejtik, hogy vannak alternatívák.

¹⁰ A diskurzust a CDA-n belül egy olyan médiumnak tekintik, amely normatív funkcióval bír. Segítségével vizsgálható, hogy mi számít az adott korszakban, az adott kérdésben elfogadottnak, kötelező érvényűnek, normálisnak. Ezeket a kérdéseket általában a hatalommal összefüggésben szokták tárgyalni, azért is, mert az ideológia fenntartását különféle társadalmi intézmények végzik. A diskurzusok jó része itt termelődik, ezen intézmények révén lesznek a nyilvánosság részei. Ugyanakkor az elemzők figyelmeztetnek, hogy nem szabad elfeledkeznünk azokról a diskurzusokról, amelyek marginalizáltak, elhallgattatottak, félreértettek, figyelmen kívül hagyottak. Csakis ezen alternatívák mentén érthető meg és értékelhető a domináns diskurzusok társadalomalakító szerepe.

A CDA már a kezdetektől fogva magáévá tette ezt a kritikai vonalat. Megkérdőjelezve a fennálló társadalmi rendet, vizsgálta a status quo fenntartását célzó törekvéseket és igyekezett felderíteni a hatalmi visszaéléseket. Az előítéletes gondolkodás, a hatalomhoz való egyenlőtlen hozzáférés, anyagi és szimbolikus erőfölény, a kiváltságok leleplezése fémjelzi kritikai hozzáállásukat. (Fairclough 2007) A CDA értékei közé sorolják az explicit és apológiamentes hozzáállást (van Leeuwen 2006), a kutatók meg nem szűnő önreflexióját, ami alatt azt értjük, hogy folyamatosan tudatosítják saját helyzetüket és elkötelezettségeiket a vizsgálat során. Kifejezik, hogy nem tudnak a fennálló társadalmi viszonyokon kívül állni, hisz ők maguk is részei az adott szociális helyzetnek.¹¹ Ebből kifolyólag sohasem próbálják magukat az igazság letéteményeseinek bemutatni, tisztában vannak azzal, hogy értelmezésük csupán egy a sok közül. (Jäger–Maier 2009: 36) Kutatásukról úgy gondolkodnak, hogy az mindig beavatkozás a fennálló társadalmi viszonyokba.

Interdiszciplináris

Számos olyan tudományterületet és diszciplínát tudunk felsorolni, melyek segítik a diskurzuselemzőket tárgyuk megértésében. Ezek a következők: nyelvészet, szociológia, pszichológia, politikatudomány, kulturális antropológia, kritikai kultúrakutatás, irodalomtudomány, történelem, filozófia. Leggyakrabban az általános szociológiai elméleteket, a politikatudományt és a szövegnyelvészetet használják az elemzők. A megközelítés egyik jellemzője, hogy a kutatók a társadalmi struktúra és a cselekvés közti kapcsolatot próbálják megragadni, ezért egyaránt fókuszálnak a mikro- és makroszociális elemzésekre. Jellemző, hogy a szerkezet felől igyekeznek magyarázni a működésmódokat. A legtöbb CDA elmélet a társadalmi cselekvés és struktúra közti viszonyt úgy képzei el, hogy azok egymástól elválaszthatatlanok. A megértéshez és a magyarázathoz mindig igyekeznek több tudományterület meglátását alkalmazni. A CDA egyik képviselője, Norman Fairclough interdiszciplinaritás helyett transzdiszciplinaritásról beszél, jelezve, hogy ezeknek az elemzésbe bevont tudományterületeknek folyamatosan egymásra építő kölcsönhatásban és párbeszédben kell lenniük az elemzés során.

Multiperspektívikus

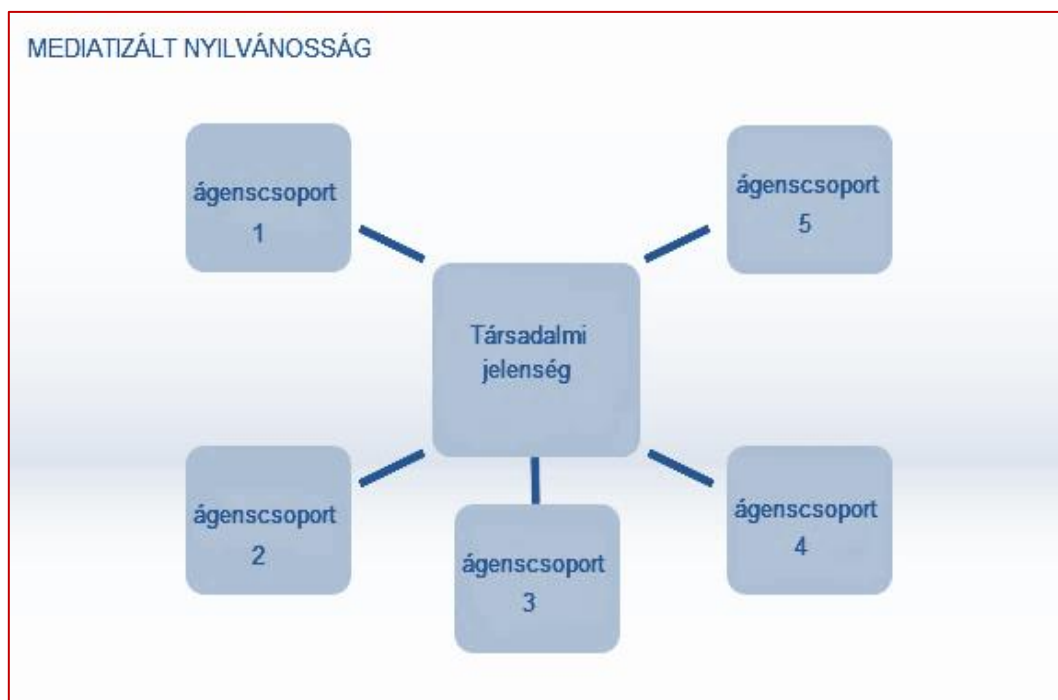
A megközelítésmód másik jellemzője, hogy az elemzés középpontjában legtöbbször valamilyen konfliktus áll, ez leginkább csoportok közötti. Az a mód, ahogy egy téma diszkutálásra kerül, mindig sajátos csoportok (továbbiakban Fairclough nyomán ezeket hívjuk ágenscsoportoknak) nézőpontját tükrözi. A diskurzuselemzésben az ágensek csoportokat képviselnek, melyeknek sajátos nézőpontját igyekszünk rekonstruálni a vizsgálat során. Az ágens társadalmi entitás, hasonlóképp a szociológia halmaz fogalmához. A csoport tagjai nincsenek feltétlenül közvetlen szemtől-szembeni kapcsolatban, bár ennek lehetősége nem kizárt. A társadalmi csoportot a külső megfigyelő (az elemző) a társadalomban betöltött sajátos szerepe alapján fogva azonosítja. Ez a szerep alkalmas a csoport tagjai számára a személyes identifikációra. A

¹¹ Saját pozíciójuk tudatosítása jellemzi a CDA keretei között születő írások szerzőit. A kutató tisztában van vele, hogy őrá is hatnak azok a társadalmi viszonyok, melyeket vizsgál, nem vonhatja ki belőle magát. Nincs külső pozíció, mely objektivitást kölcsönözhetne számára, egyetlen dolgot tehet, folyamatosan tudatosítja, hogy mindaz, amit lát, annak a társadalmi/kulturális nézőpontnak a szűrőjén keresztül történik, melynek maga is tagja. Ahogy nem mehetünk a nyelv mögé (nem tudunk semmit se elgondolni kódok nélkül), úgy a társadalom és a kultúra, melybe belenőttünk és részesei vagyunk, sem teszi lehetővé a semlegességet, az interpretáció nélküliséget. Így lesz a „kritikai” kifejezés mellett a CDA kutatások attitűdbeli kifejezése a „kritikusnak lenni”, mely az önálló vélemény kifejtésére ösztönzi a kutatókat. (Breeze 2011) Ezeknek az írásokban teret is adnak.

csoport nézőpontja sajátos megnyilvánulások képviselője révén tárul elénk, amikor valaki az adott csoport szemléletével identifikálódva nyilatkozik meg egy-egy kérdéskörben.¹² Ezek a csoporttagsághoz társított megnyilatkozások lesznek a vizsgálatban a nézőpont-rekonstrukció alapegységei.

Ennek vizuális szemléltetéséhez használjuk az ágenstérképet (1. ábra), mely megjeleníti mindazokat a csoportokat, amelyek egy jelenség diszkussziójában képviselik álláspontjukat a (mediatizált) nyilvánosságban.¹³ A Foucault-tól átvett ágensek egyenrangúsága-elv értelmében minden releváns csoportot be kell vonni az elemzésbe. Így nem zárhatók ki azok a csoportok sem, melyek diszkurzív ereje gyengébb, vagy a nyilvánosságban jelenlétük marginalizált.

1. ábra
Ágenstérkép

A multiperspektivitás azt jelenti, hogy a CDA eszközei segítségével rekonstruálni igyekszik azokat a nézőpontokat, melyeket egy társadalmi jelenség kapcsán a különböző csoportok képviselnek. Ebben nagy segítséget ad egy konfliktusos helyzet, mivel ennek mentén tartják az elemzők jól felfejthetőnek a meglévő szociális hálózatot és viszonyokat, hiszen legtöbbször az álláspontok nyílt ütközéséről van szó, melynek nyelvi manifesztumait a csoportok leírásához hasznosítják. Az ágenstérkép alkalmas nemcsak a diskurzusban résztvevő csoportok megjelenítésére, hanem stratégiájuk hasonlósága vagy különbsége, illetve erőviszonyaik révén a köztük lévő dinamikai tér ábrázolására is.

¹² A nyelv számos funkciója közül kiemelkedik identitásalakító szerepe (tudások, hitek, értékek, normák megjelenítésére alkalmas). A diszkurzív identitás vizsgálata kiemelten foglalkozik azzal, hogy a résztvevők miként jelenítik meg önmagukat és társas viszonyaikat megnyilatkozásaik segítségével.

¹³ Nyilvánosságon itt mediatizált nyilvánosságot értünk, ahol az ágenscsoportok jelen vannak, nézőpontjuk képviselője révén megmutatkozik. Fairclough és sok CDA elemző a médiát külön ágenscsoportnak tekinti, de – hacsak az elemzés ezt nem kívánja – érdekesebb az ágenscsoportok megjelenésének tereként, mediatizált fórumként tekinteni rá.

Emancipatorikus

A CDA nem titkolt célja, hogy rámutasson a társadalmi helyzetben rejlő igazságtalanságokra és visszaélésekre, hogy az elnyomott csoportok önszerveződő tudatosságát elősegítse. Ezért feladatának tekinti a rejtett ideológiák láthatóvá tételét, a hatalmi csoportok érdekeinek és stratégiáinak leleplezését. (Wodak–Meyer 2001: 7) A kutatók úgy vélik, ha az emberek tisztában vannak ezekkel a hatásokkal, jobban képesek ellenállni azoknak. Konceptiójukban a hatékony állampolgári részvétel elősegítése, a kritikai nyelvi tudatosság szerepel, mint olyan kompetencia, mellyel a modern társadalomban minden embernek rendelkeznie kell. Ugyanis ez vértéz fel minket a médiában, politikában, gazdaságban jelenlévő manipulációval szemben, melynek jó része nyelvi jellegű. A CDA kutatók elszántan, sokszor radikális aktivistaként szállnak szembe a politikailag inkorrekt (szexista, rasszista, etnocentrikus) nyelvhasználattal, valamint teszik explicitté a hatalmi-alárendelt viszonyokat (orvos-beteg, tanár-diák, nő-férfi, többség-kisebbség stb.) és az azokban jelenlévő kiszolgáltatottságot. (Wodak–Meyer 2001)

Emancipatorikus hozzáállásukat jól szemléltetik a következő gondolatok van Dijk *A kritikai diskurzuselemzés elvei* című írásából: „Eltérően más diskurzuselemzőktől a kritikai diskurzuselemzők egyértelmű társadalompolitikai állásponttal rendelkeznek (vagy kellene, hogy rendelkezzenek): kifejtik véleményüket, elképzelésüket, elveiket és céljaikat mind a saját tudományáguk, mind pedig általában a társadalmuk számára. Munkájuk kétségkívül és végső soron politikai, még akkor is, ha ez az elméletalkotás és elemzés minden fázisára azért nem igaz. Reményük a dolgok kritikai megértésen keresztül történő megváltoztatására gyakran illuzórikus. Távlati céljuk, hogy amennyire lehetséges, megváltozzon azok helyzete, akik a legtöbbet szenvednek az uralomtól és az egyenlőtlenségtől. Kritikájuk célpontját a hatalmi elitek jelentik, akik működtetik, fenntartják, legitimálják, elnézik a társadalmi egyenlőtlenséget és igazságtalanságot, vagy tudomást se vesznek azokról. Azaz munkájuk ismerve a szolidaritás azokkal, akiknek leginkább szükségük van rá.” (van Dijk 2000: 445)

A diskurzus fogalma

A CDA központi fogalma, egyben elemzésének tárgya a diskurzus, mely „olyan társadalmi cselekvési forma, amely szerepet játszik a szociális világ – tudás, identitás, kapcsolatok – előállításában és ezáltal a társadalmi formák fenntartásában.” (Jørgensen–Phillips 2002: 5) A konstruktivista diskurzusfelfogás vallja, hogy a társadalmi világ diszkurzív módon épül fel. Nem *a priori*, azaz előre meghatározott, hanem a társadalmi világot belakó emberek kommunikációja és közös cselekvése által alakított. A tudás társadalmi folyamatokhoz, emberek közti interakciókhoz kapcsolódik (közös igazságokat fogadunk el, döntünk igaz és hamis tudás között). Ebből fakad, hogy adott világnézetben belül bizonyos cselekvési formák magától értetődőnek, természetesnek, megkérdőjelezhetetlennek tűnnek, mások pedig idegeneknek, elutasítandóknak. (Schütz 1994) A világ megértésének módjait e nézet szerint a társadalmi folyamatok hozzák létre és tartják fenn (Burr 1995: 4, Gergen 1985: 268, Jørgensen–Phillips 2002: 5), mindebben kiemelt szerepet és jelentőséget kap a diskurzus.

A CDA egyik meghatározó képviselője, Fairclough (1993: 138, 1995a: 135) a diskurzus fogalmának három értelmezési módját különbözteti meg:

1. A diskurzus mint nyelvhasználat, sajátos társadalmi gyakorlat.
2. A diskurzus egy adott területen használt nyelv (pl. politikai vagy tudományos diskurzus).
3. A diskurzus mint általános fogalma mindannak, ami a beszéddel kapcsolatos.

Az elmúlt évtizedekben a diskurzus fogalma a társadalomtudományi gondolkodás divatos kulcskifejezése lett. Jørgensen–Phillips (2002: 1) rámutatnak arra, hogy a tudományos szöve-

gekben gyakran használják anélkül a fogalmat, hogy meghatároznák, mit is értenek rajta pontosan. Így maga a fogalom sokrétű, poliszemikus tartalmú lett, különböző diszciplínákban más és más értelemben találkozunk vele:

- ◆ Egy téma szóbeli vagy írásbeli megtárgyalása a humán interakció során.
- ◆ A nyelvi elemzés legnagyobb egysége, mondatnál nagyobb nyelvi egység.
- ◆ Kodifikált nyelv, szótár (a nyelvhasználat egy mintája).
- ◆ A megértés egy módja. (Bloor – Bloor 2007: 6-7)
- ◆ A társadalmi gyakorlat egy formája. (Fairclough 1995b)

A diskurzusról a legáltalánosabb felfogásban úgy beszélünk, hogy azt szorosán kapcsoljuk a társadalmi élet különböző területeihez (így beszélünk orvos-, jogi-, médiadiskurzusról). Ennek megfelelően a diskurzus különböző nyelvi mintázatokat jelent, melyeknek leírása a diskurzuselemző feladata. Ebben a felfogásban a diskurzusok számtalan formáját kínálják fel a tudásnak.

M. A. K. Halliday (1985) elgondolása szerint is sok, különböző diskurzus van egyszerre jelen a társadalomban (orvosi, jogi, média, menekült, feminista, liberális stb. diskurzusokról beszél). Állítja, hogy minden diskurzus sajátos funkcióval bír. Ha meg akarjuk vizsgálni ezeket, érdemes megragadni a köztük levő különbségeket. Ezt úgy tehetjük, hogy feltárjuk a különböző diskurzusváltozatokat. Halliday szerint mindegyik jellemezhető az alábbi sajátosságok mentén:

- mi az a társadalmi kontextus, melyben létrejön,
- tér-idő vonatkozások,
- ki beszél, ki állítja elő,
- ki hallgatja az adott diskurzust,
- a diskurzus stiláris jellemzői (kód).

Halliday ugyanakkor nem teszi fel azt a kérdést, hogy mennyiben járhatók át ezek a diskurzusok, pusztán leírásukra fókuszál. Ebben a felfogásban a diskurzus tehát egy adott területre vagy témakörre jellemző szövegek együttese. Ha így tekintjük, a témakör meghatározása egyben a diskurzus körülhatárolását is jelenti.

A nyelvi elemzést kiegészítő szociológiai megközelítés már arra is kíváncsi, hogy milyen motivációk és célok vezérlik a diskurzusok résztvevőit. Van Leeuwen (2009: 144) definícióját idézem szemléltetésképp: „A diskurzus egyfajta szociális kogníció. A szövegek a társadalmi gyakorlatot reprezentálják, átalakítják, rekontextualizálják. Valamely társadalmi vagy történelmi környezetben mindig valakinek az érdekeit szolgálják.” Amennyiben a diskurzus társadalmi funkciója érdekel minket az elemzésekben egyre inkább előtérbe kerül a szöveg kontextusa. Wodak–Meyer (2001) kétféle kontextust különböztetnek meg. Míg a diskurzus tematikus kontextusát az határozza meg, hogy milyen témakörhöz vagy közeghez köthető az adott diskurzus (népesedési, menekült diskurzus stb.), addig a társadalmi kontextust a szereplői kapcsolatok és szociális helyzetek, tér- és időviszonyok mentén jellemezhetjük, valamint azokkal a szerepekkel, melyekben a megszólalók megnyilvánulnak.

Maga a diskurzus fogalom jelentése sem egységes a CDA kutatók között¹⁴, a különböző tradíciók is eltérő módon használják a kifejezést. Wodak–Meyer (2001, 2009) ezek közül

¹⁴ Lényeges különbségek vannak az egyes irányzatok között. Egyrészt a diskurzus mint társadalmi gyakorlat felfogásában (Wodak–Meyer 2001), az analitikus eszközök fajtáiban és alkalmazási módjaiban, illetve a társadalmi interakciók ideológiai hatásának felfogásában. Maga a CDA sokféle tudományos megközelítésmódot integrál, s a mai napig nem egységesült a fogalmak, eljárásmodok és kutatási módszerek tekintetében.

három területet emel ki. Angolszász területen a diskurzus írásbeli vagy szóbeli közlést jelent. Ezzel arra utalnak, hogy a diskurzusokat a beszédtevékenység során hozzák létre vagy változtatják meg az emberek, ezért hangsúlyos az írott vagy beszélt nyelv elemzése. Német területen a diskurzus fogalma erősen kötődik a Habermas által meghonosított jelentéshez: ő a fogalom alatt érvek ütköztetését érti, ahol is különböző csoportok/egyének az igazság kialakítása végett folytatnak beszédtevékenységet. A diskurzus során megteremtődő konszenzus a közös tudás alapja lesz. Ebben a felfogásban a diskurzus kifejezés magára a kommunikatív folyamatra utal. Francia nyelvterületen a diskurzus fogalma szorosan kapcsolódik a Foucault-i tradícióhoz és egyfajta nézőpontot jelent, amely meghatározza a tárgyról és dolgokról beszélés módját. Felhívja a figyelmet arra, hogy a diskurzus különböző korszakokban más-más tudás-készletet hoz létre, így a diskurzus a tudás egyfajta absztrakt formája, amely szorosan kapcsolódik az adott korszak szellemi hagyományához (episztémé). Talán ez utóbbi felfogásból fakad, hogy számos kutató szerint a diskurzus a világ egy aspektusának kifejeződése, a megértés sajátos módja. (Gee 1990, Jørgensen–Phillips 2002: 1)

James Gee (1990 – idézi Huckin 1997) ennek a kettősségnek a szemléltetésére javasolja bevezetni a 'Discourse' és a 'discourse' fogalmát¹⁵. A nagy D-vel írt Discourse, a diskurzív gyakorlat, a világban való részvétel egy módja, a társadalmilag elfogadott szerepekre, a viselkedés szabályaira, normákra és mentális modellekre mutat rá. Ezek a sokszor kimondatlan szabályok határozzák meg, hogy az emberek hogyan gondolkodjanak, miként cselekedjenek, jelenítsék meg társadalmi pozícióikat. Olyan társadalmi vagy beszélgetési normák, melyek világosan meghatározzák azokat az elvárásokat, hogy mi megengedett és mi nem, hogyan kell használni a szavakat különböző társadalmi kontextusokban. Ezzel szemben a kis d-vel írt discourse maga a konkrét, aktualizált (beszélt vagy írott) szöveg. Az így tekintett discourse (szöveg) leképeződése a Discourse-nak. Egyrészt tükrözi a társadalmi kontextust, amelyben létrejött, másrészt pedig maga is alakítja azt. A diskurzuselemző eljárások végső célja, nem az, hogy magáról a szövegről (d) tudjunk meg többet, hanem, hogy azon keresztül a társadalomról, annak működési mechanizmusairól (D) szerezzünk ismereteket. Különbség van abban is az egyes irányzatok között, hogy miként látják: a diskurzus megközelítéseknek inkább az átfogó, általános mintázatokkal kell-e foglalkozniuk, vagy az egy adott időben és társadalmi környezetben megvalósuló diskurzusok hatásának minél szélesebb feltérképezése a cél, konkrét leírások által. Ettől függően szűkebb vagy tágabb diskurzusfogalommal dolgoznak.

A diskurzust ebben a tanulmányban úgy határozzuk meg, mint ami sajátos szókinccset biztosít az egyes társadalmi jelenségek leírására. Könnyű ennek a valóság szemlélését meghatározó szerepét belátni, ha akár csak olyan fogalompárokra gondolunk, mint pl. gerilla vagy szabadságharcos, csoport vagy banda. Mindjárt szembeütünk, hogy a szóválasztás egyben használója elköteleződését és értékelését is tartalmazza. Másrészt a diskurzus által használt szókinccs meghatározza azt is, hogy mit lehet mondani egy témáról (milyen aspektusai hangsúlyosak, melyek nincsenek fogalmi szinten tematizálva, megjelenítve). Ebből fakad, hogy a diskurzus alkalmas lehet az elemző számára, hogy fogalomkészletéből rekonstruálja a beszé-

¹⁵ Chilton (2004) később ennek mintájára vezeti be a L (Langue, nyelv) – l (langue, társalgás) oppozíciópárt. Cameron (2001) hasonló jelentéskülönbséget tételez a nyelvészet diskurzusfogalma, amelyen a mondat feletti szintet érti, és a társadalomelméleti diskurzusfogalom között, mely utóbbit világkonstruáló folyamatként írja le. Van Dijk (1997) modellje is tartalmazza ezt a distinkciót, amikor javaslatot tesz a nyelvi-kognitív és a szociokulturális diskurzusfogalom megkülönböztetésére. Ez utóbbival igyekszik szemléltetni a diskurzusok szociális dimenzióját. A diskurzusokat kontextualizált, ellenőrzött, tudatos, azaz stratégiai cselekvések sorozataiként értelmezi, melyet mindig valamilyen cél érdekében alkalmaznak a társadalomban. (Huckin 1997) Ekként a diskurzus – nyelvi megnyilatkozás – mindig a társadalmi összefüggésben értelmezhető, egy adott tér-idő keret által meghatározott környezetben folyó aktivitásként, sajátos céllal rendelkező szereplőkkel.

lők világnézetét, előfeltevéseit, mögöttes hiedelmeit, tudását, elköteleződését. Amikor a diskurzust mint a megértés egy módját definiáljuk, erre a funkcióra gondolunk. A diskurzus mindig tükrözője a mögöttes feltevéseknek, elemzője pedig ezeket a rejtett tartalmakat igyekszik feltárni.

A diskurzust a Fairclough-i (1995) koncepciót követve a társadalmi cselekvés egyik módjának tekintjük. A szöveggel, legyen az írott vagy szóbeli, mindig egy társadalmi eseményt hozunk létre: a benne foglalt gyakorlat alakítja és formálja a társas világunkat. Ezt a dialektikus viszonyt kell a szerző szerint az elemzés tárgyává tenni, a diskurzusokat mint sajátos társadalmi cselekvést leírni, mely szorosan kötődik az adott diskurzust működtető csoportok stratégiai céljához.

A kritikai nyelvésztől a diskurzuselemzésig

Kezdetek

A CDA születése 1991 januárjához kötődik, Van Dijk ekkor hívja meg egy szimpóziumra az akkortájt a diskurzuselemzés módszerével dolgozó kutatókat az Amszterdami Egyetemre. Céljuk az volt, hogy megvitassák a diskurzuselemzés eljárás módját, részletesen kidolgozzák annak elméleti és módszertani alapvetéseit. A résztvevő kutatók mindannyian innovatív lehetőségként tekintették a kritikai diskurzuselemzést a társadalomtudományi kutatásokban. Az összejevetelt rendszeres találkozások követték, csereprogramokat, konferenciákat szerveztek. A *Discourse and Society* című folyóirat ekkor válik az irányzat fő fórumává. A résztvevők között találjuk Norman Fairclough-ot, Ruth Wodakot, Theo van Leeuwent és Gunther Kresst és Teun van Dijkot. (Wodak–Meyer 2001: 2)

Ezen az alkalmon kifejezik a Kritikai Nyelvésztől (CL) való különállásukat is. Bírálják a CL-t, mivel a szöveg vizsgálatában megmarad az azt strukturáló elemek leírásánál, és nem reflektál kellőképp az azok mögött megbúvó hatalmi viszonyokra. A CDA éppen ezért hangsúlyozza, hogy nemcsak a nyelvi elemzés fontos, hanem a kontextus vizsgálata is, ugyanis csak ezáltal érthetjük meg a megnyilatkozások társadalmi erejét, hatását. Ennek jelentőségét azért emelik ki, mert ezek a hatalmi viszonyok legtöbbször rejtettek, nincsenek explicit módon megjelenítve, így a diskurzus résztvevői számára sokszor nem láthatóak át. Az ellenállás a befolyás és a manipuláció leleplezésével lehetséges csak. Deklarált céljuknak tekintik a leleplezést, az elnyomott társadalmi csoportok felszabadítását, vagy legalábbis elnyomottságuk tudatosítását. A szerzők a kutatók feladatát abban látják, hogy ezekre elemzéseikkel felhívják a figyelmet. A nyelvi elemzés így kiegészül a nyelv stratégiai használatának megértésével, a szöveg és társadalom közti kapcsolat kimutatásával. (Wodak–Meyer 2001: 7) Így olyan szövegek felé fordul a figyelem, melyek társadalmi egyenlőtlenségeket vagy visszaéléseket tükröznek. Gyakran kerülnek fókuszba tabunak számító témák. Bár a különböző kutatók nagyon eltérő problémákat tárgyalnak, mindegyikben megjelenik a diszkrimináció elleni fellépés. Az elemzések egyszerre kritikus és magyarázó jellegűek. Nem tartják elegendőnek a leíró bemutatást, az erőviszonyok feltárása és magyarázata is cél.

A CDA vizsgálat főbb kérdései

A diskurzus mindig konkrét történelmi helyzethez (tér-idő keretek) kötődik, és azokhoz az eszközökhöz, melyek segítségével a meglévő társadalmi viszonyokat reprodukálni lehet. A CDA elemzők vallják, hogy a nyelvhasználat különböző társadalmi csoportok érdekeit jeleníti meg, másokét pedig negligálja. Így a következő kérdéseket tartják vizsgálandónak (Wodak–Meyer 2001: 9):

- ◆ Ki alakítja az uralkodó diskurzust?
- ◆ A politikában vagy az élet más területein miről hogyan lehet beszélni?
- ◆ Ki határozza meg a témát és a beszéd fő irányát?
- ◆ A diskurzus hogyan termeli újra, erősíti meg a szociális uralmat, a fennálló hatalmat?
- ◆ Hogyan segíti egyik csoport hatalommal való visszaélését a többivel szemben?
- ◆ Miként képes a diskurzus alávetett csoportokat képezni?
- ◆ Miként képesek az alávetett csoportok diszkurzíven ellenállni az ilyen visszaéléseknek?

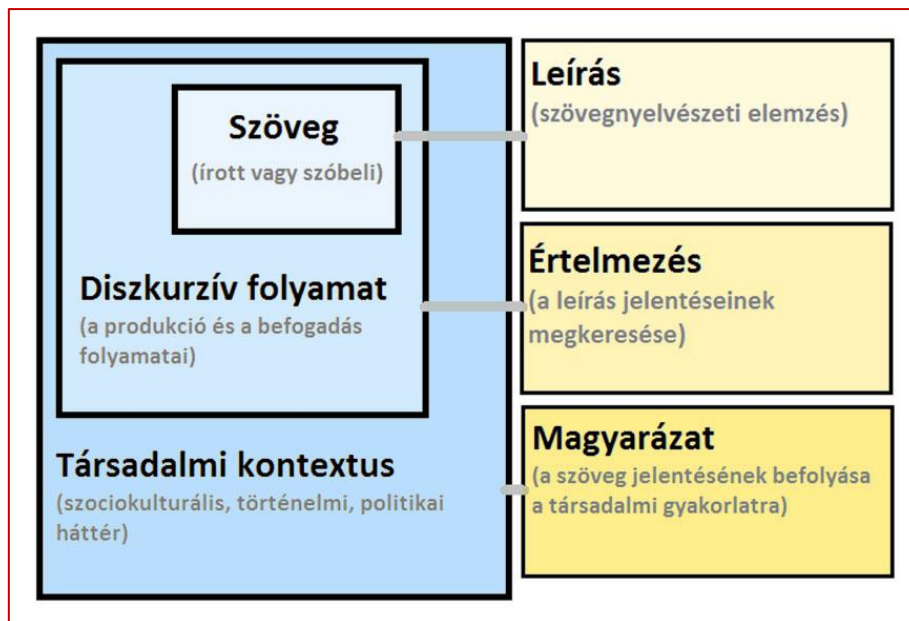
A továbbiakban Fairclough modelljéből kiindulva mutatom be, hogy a CDA-hoz tartozó kutatók milyen elemzési keretet kínálnak fel e kérdések vizsgálatához.

Fairclough háromszintű modellje

Fairclough (1989: 25–26) szerint bármely kommunikatív esemény három dimenzió mentén vizsgálható. A modell alapállítása, hogy a szövegeket sohasem lehet megérteni önmagukban, elszigetelten attól a társadalmi környezettől, melynek termékeként és annak jelenségeire reflektálva megjelennek, csakis más szövegekhez (intertextualitás) és a társadalmi kontextushoz kapcsolódóan. Így a CDA-ban ötvözni kell a mikroszintű (szövegelemzést), a makroszintű elemzéssel (társadalom-magyarázattal). A két szintet összekapcsoló mezo szint a diszkurzív folyamat. A diskurzuselemzés e három dimenziója egymástól csak analitikus szempontból választható szét, köztük szoros kapcsolat és kölcsönhatás figyelhető meg. (Henderson 2005: 7)

2. ábra

Fairclough (1992b: 73) három dimenziós kritikai diskurzuselemzés modellje

Az elemzésnek a fentiek értelmében a következőkre kell összpontosítania:

1. A szöveg nyelvi jellemzőinek *leírása*.
2. A szöveg előállítására és befogadására vonatkozó diszkurzív folyamatok *értelmezése*. Az értelmezés a diszkurzív gyakorlat termelő és értelmező folyamatai közötti kapcsolat feltárásával foglalkozik.

3. A szélesebb társadalmi gyakorlat, kontextus bemutatása, amelyben a kommunikációs esemény létrejön. Ide tartoznak a társadalmi/történelmi körülmények, intézmények és viszonyok, melyeknek magyarázatát a szövegvizsgálat és elemzés hivatott ellátni.

A szöveg

A vizsgálat első egysége a nyelvhasználat egyes eseteinek elemzésével (szövegek) foglalkozik. Fairclough világosan látja, hogy a társadalmi eseményeknek csak egy része nyelvi jellegű, azaz szöveg szintű megnyilvánulás. A szociális tevékenységnek azonban számos olyan formája létezik, mely nyelvi cselekvés nélkül is létrejöhet, ezért ezektől megkülönböztetve, szemiózisan nevezi el a társadalmi cselekvésen belül megtestesülő szövegszerű (nyelvi és/vagy képi¹⁶) megnyilvánulásokat. Minden kommunikációs esemény a társadalmi gyakorlat egy formájának tekinthető, szerepe a diskurzus rendjének reprodukálása (a fennálló viszonyok megerősítése) vagy kihívása (azaz változás elérése). Ez azt jelenti, hogy a kommunikációs események a diskurzus rendjéhez való viszonyukon keresztül alakítják ki a szélesebb társadalmi gyakorlatot. (Jørgensen–Phillips 2002: 70)

Fairclough (1992b: 73) a szöveget olyan eseménynek tekinti, amelyben valamit közölnek, ami tények és hiedelmek bemutatását tartalmazza. Függetlenül a létrehozójának szándékától, ebből a szempontból önkényes, mindig bizonyos alternatívák közül választást jelent. A szöveg alkotójának stratégiája meghatározza az üzenet tartalmát, ezért mondhatjuk, hogy felfedezhető benne az ideológiai célzatosság. E személyes kötődés miatt szoros összefüggésben áll a résztvevők identitásával, annak létrehozása, reprezentálása és megvitatása is e szövegeken keresztül történik. Identitás vonatkozásai révén tükrözi a társadalmilag elfoglalt szerepeket, a viselkedési mintákra vonatkozó explicit és implicit előírásokat, szabályokat, melyek ekként szintűként vizsgálhatók általa. Megmutatja, milyen normák, cselekvési előírások érvényesek a beszélőkre, illetve képet kaphatunk általa a résztvevők közti kapcsolatok előállításáról és értelmezéséről is. A szövegre irányuló eljárás a leírás, mely magában foglalja a szöveg műfajának megállapítását, kulcsfogalmait, nyelvi eszközkészletének elemzését (pl. tranzitivitás, faktilitás, nominalizáció, negligenciák, ellentétek, érvelés, szöveg struktúrájának vizsgálatát). A Fairclough-i modell elsődlegesen szövegnyelvészeti megközelítés, bírálói hibának tartják, hogy a másik két dimenzió kevésbé kidolgozott és funkcionáló az elemzéseiben. Ezért a továbbiakban van Dijk e téren sokkal részletesebb modelljét használok a másik két dimenzió kifejtésében.

Diszkurzív gyakorlat

A második elemzési egység a diszkurzív gyakorlat, ami nem más, mint a jelentésképzés folyamata. Egyrészt a diszkurzív produkció/alkotás, másrészt a diskurzusok befogadásának folyamata tartozik ide. Ennek a szakasznak az interpretáció az elemzési eljárása, melynek során a szöveghez társított jelentések feltárását végzi a kutató. Van Dijk (2000a) abból indul ki, hogy a diskurzus szereplői különféle tudásokkal, hitekkel, meggyőződésekkel, célokkal, véleményekkel lépnek be a diskurzusbába. Ha ezeket nem vesszük figyelembe az elemzésünk során, nem tudjuk megérteni, hogy az emberek miért is beszélnek úgy, ahogy beszélnek, s hogyan szolgálja e mondás a céljait, illetve a címzett meggyőzését. Tehát a vizsgálatnak a szövegen és a diskurzus körülményein túl kétségtelenül az interakciós partnerek tudáskészletének ezen

¹⁶ Fairclough elsődlegesen nyelvi elemzést végez. Azt azonban hangsúlyozza, hogy napjaink erősödő vizualitása indokolja a multimodális tartalmak vizsgálatát a CDA-n belül. A multimodális diskurzuselemzés napjainkra kiegészülve a multimodalitáselméletekkel a CDA kutatások új ágaként jelennek meg. (Machin–Mayr 2012, Djonoy–Zhao 2014)

elemeit is vizsgálnia kell, hogy pontosan le tudja írni a diskurzus hatását és megértse a benne zajló értelmező és kognitív folyamatokat (van Dijk 2000a). Van Dijk elméletét éppen azért tartom fontosnak, mivel benne jelenik meg először a diskurzus termelésének és befogadásának együttes vizsgálata.

Van Dijk (2000a) a következőképpen gondolja ennek az elemzését. Szerinte a teljes folyamat megértése át kell, hogy fogja a diskurzustermelést meghatározó stratégiának és a címzett értelmezésének az egészét. Ehhez – csakúgy mint a többi CDA kutató – olvasható, hallható, off-line, online szövegeken keresztül juthat el. A nyelvi produktumokat ugyanakkor mindig úgy kell tekintenünk, mint a beszélő világismeretének reprezentánsait. A szöveg alkotása és befogadása mindkét fél részéről a rendelkezésükre álló korábbi tapasztalatok bevonását igényli, melyek mint értelmezési modellek meghatározóak lesznek a szöveg interpretációjában. Ebből következik, hogy nemcsak a szavakat, mondatokat kell figyelembe vennünk, hanem magát a tudáskészletet és az elköteleződéseket, melyek a szövegek révén megjelenítésre kerülnek, s melyeket a befogadók felhasználnak értelmezésük során. Ezeket összefoglalóan témáknak nevezi. Ezek olyan komplex keretek, melyek nemcsak az aktuálisan elhangzó mondatok koherens szövetségét jelentik, hanem általuk „képesek aktiválni a nyelvhasználók az események régebbi mentális modelljét, vagy újat létrehozni.” (van Dijk 2000a) A szövegek megértése tehát ezeknek a modelleknek a feltárását is jelenti. A szöveg akkor lesz érthető a címzett számára, ha maga is képes ezt a szöveget meghatározó modellt rekonstruálni. Ebben segítségére vannak a korábbi tapasztalatai, illetve a szociális tanulás révén már rendelkezésére álló értelmező modellek, melyek személyes és társadalmi tudásokból tevődnek össze.

- ◆ Személyes tudás: az egyéni nyelvhasználók tudásai, hitei, véleményei.
- ◆ Társadalmi tudás: a társadalmilag közösen osztott tudás alkalmazása.

A megértés folyamatát ezek, a cselekvők által működtetett modellek koordinálják. Ezért fontos feltárnunk, hogy a diskurzus résztvevői társadalmi helyzetük, szerepük kapcsán milyen tudásokkal¹⁷ és célokkal érkeznek a diskurzusba, mit tudnak, és mit nem tudnak az adott téma vonatkozásában. A jelentés ugyanis – írja van Dijk (2000a) – „nem a papírlapon vagy a levegőben, hanem a nyelvhasználók kognitív reprezentációiban van”. Ezért fontos, hogy megértjük, mi is történik pontosan a diskurzusfeldolgozás során. A diskurzusértelmezésbe bevont modellek – jegyzi meg –, azonban mindig egyediek és egyszerűek (hisz a befogadók mindig más és más tapasztalati mezőből építkeznek).¹⁸ Éppen ezért az elemzésből nem hiányozhat a tényleges kontextus ismerete, melynek aktorai a diskurzus résztvevői.

A kontextus

A harmadik vizsgálati egység a kontextus, mely leggyakrabban az elemzésekben a társadalmi/kulturális/történelmi háttérrel jelenti.¹⁹ A diskurzuselemzők vallják, hogy a kontextus ismerete elengedhetetlen feltétele a megértésnek. Ennek ellenére a kontextus sokat említett, ám kevésbé konkretizált fogalma a CDA-nak. Ezt a kifejezést legtöbbször reduktív módon csak arra használják, hogy a jelenségek körülményeit (egy esemény háttérét) bemutassák a segítségével. A kontextus fogalmáról beszélhetünk szűkebb vagy tágabb értelemben is. Előbbi esetben

¹⁷ Van Dijk modelljét egyaránt érvényesnek tekinti az igaz és hamis tudásokra (pl. előítéletek). Köztük ebből a szempontból nem tesz különbséget.

¹⁸ A diskurzustermelés folyamata ezzel ellentétes irányú, de ugyanezeket a lépéseket tartalmazza.

¹⁹ A nyelvészet és a társadalomtudományok a jelenségeket a kontextus részeként értelmezik, abból következően magyarázzák, ennek ellenére hiányzik egy határozottan megfogalmazott kontextus-elmélet – kezdi kontextusról szóló tanulmányát van Dijk.

a szöveg közvetlen környezetét, a szavak jelentését és a kommunikációs helyzetet értjük alatta, tágabban azt a társadalmi/kulturális háttérrel, amelyben az esemény zajlik. Minden diskurzus sajátos kontextusban jelenik meg, ez az a környezet, társadalmi gyakorlat, amelyben a szövegek életre kelnek. A kontextus egyúttal meghatározza azokat a nyelvi és közlési (pragmatikai) módokat, melyek a diskurzusban résztvevők számára a szövegalkotás szempontjából relevánsak (mikor, hol, mit, kinek, hogyan lehet mondani, hogy meghallgassák). Ezért ennek a fogalomnak a segítségével a felbukkanási felületek elemzése történik. Meghatározzuk, ki beszél, és ki hallgatja, milyen pozíció/társadalmi szerep kötődik a beszélőhöz, hol és mikor történik a nyelvi cselekvés, milyen intézményi keretek és tapasztalatok közepette. Ezek ugyanis mind alakítják a diskurzus mint kijelentés természetét, különböző megfogalmazásokat hozva létre.

Van Dijk szerint a diskurzuselemző feladata nemcsak a szavak szövegekörnyezetének a feltárása, hanem annak a beszédhelyzetnek a megértése, melyet a kommunikáció résztvevőinek szerepei, tudásai és kapcsolatai határoznak meg. A kontextust tehát nemcsak a tér és idő adja, hanem mindaz, ahogy a diskurzus résztvevői megértik és képviselik társadalmi helyzetüket, ahogy reflektálnak az abban elfoglalt szerepükre, és amelyben tevékenyen dolgoznak annak fenntartásán vagy megváltoztatásán. Ezt kell az alatt érteni, hogy a kontextusok szubjektívek – a helyzet- és problémafelismerés ugyanis mindig kapcsolatban áll a résztvevők korábbi tapasztalataival (ezzel magyarázhatjuk, hogy miért is lesznek bizonyos kontextuselemek relevánsak az egyik résztvevőnek, a másoknak pedig egyáltalán nem). Mindez kihatással lesz a diskurzus szerkezetére.

Fairclough (1989: 25) háromszintű modelljében a magyarázat fogalmát kapcsolja a kontextushoz, ezzel is jelezve, hogy a szövegek vizsgálatával a diskurzuselemzőnek a társadalmi jelenségek és a diskurzusműködés magyarázatához kell eljutnia. Ugyanis mind a diskurzus létrehozása, mind a befogadása az adott szociokulturális környezetben történik, melynek sajátosságai meghatározzák a diskurzus jelentését, másrészt az adott kontextusban működő diskurzus maga is hatással lesz a környezetre, és ez befolyásolni fogja a társadalmi gyakorlatot (fenntartó vagy átalakító szereppel bír). Alapvetően gazdasági, politikai, környezeti feltételek elemzését jelenti. A kontextus a diskurzus realizálódásának csakúgy feltétele, mint a résztvevő partnerek cselekvése. Van Dijk (2010) a következőképpen határozza meg: „Egy eseményt, cselekményt vagy diskurzust körülvevő olyan környezet, körülmény, amely háttérként, helyzetként, feltételként vagy következményként funkcionál az adott diskurzus vonatkozásában.” Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy maga a kontextus nem változatlan, statikus tényezője a diskurzusnak, sokkal inkább dinamikusnak, állandóan változóknak kell tekintenünk.

Wodak²⁰ szerint a kontextus fogalma segítségével azt a kapcsolatot kell vizsgálnunk, ami a diskurzív esemény, a különböző helyzetek, intézmények és a társadalmi struktúra között fennáll. A diskurzív események formálják szociális világunkat, de ez utóbbi ugyancsak visszahat rájuk. Ebből következően a diskurzus egyrészt szociálisan konstitutív folyamat, másrészt pedig szociálisan kondicionált. A társadalmi intézmények általi meghatározottságot viszont Wodak nem tekinti olyan keretnek, amit nem lehet átlépni. A szabályok csakúgy, mint

²⁰ Wodak fontosnak tartja a kontextus fogalmának tisztázását. Ez annál inkább is lényeges, mivel a CDA-n belül talán ez az egyik legtöbbet használt, ámde kevésbé meghatározott kifejezés. Nem világos, hogy a társadalmi világ, a társadalmi struktúra mely szegmensei tartoznak ide, vagy inkább általános fogalomként tekintünk rá, mely minden mást magában foglal, ami nem-nyelvi. Sok esetben pedig csak a beszélők szociológiai változóit értik alatta a kutatók. Jogos Wodak felvetése, hogy ebben az egységes koncepció kialakítása tovább növelné az elemző kapacitást. A kontextus vonatkozásában konszenzusos megállapításként annyi fogalmazódik meg csupán, hogy minden diskurzust történetileg beágyazottnak tartanak, melyhez más jelen idejű diskurzusok kapcsolódnak, illetve kapcsolatban állnak múltbeli diskurzusokkal és kiindulópontjai lehetnek a jövőbelieknek.

az identitások a résztvevők közti interakcióban formálódnak. A diskurzusok révén hozzuk létre a helyzeteket, a különféle tudásokat, társadalmi identitásokat, valamint az emberek és csoportok közötti viszonyokat (Wodak–Meyer 2001: 6), és ezek révén változtatjuk is azokat.

A változások vizsgálata

Fairclough (1989) szerint a CDA vizsgálatok központi eleme a társadalmi változások vizsgálata kell, hogy legyen. A konkrét nyelvhasználat mindig a meglévő diszkurzív struktúrákra támaszkodik (megerősíti vagy átalakítja azokat). A nyelvhasználók már korábban elfogadott jelentéseket emelnek be szövegeikbe, s a szöveglétrehozás aktusával alakítják ki azokhoz való viszonyukat. Fairclough e tekintetben használja az intertextualitás fogalmát (ez alatt azt érti, hogy a szövegek hogyan használják korábbi szövegek elemeit és vonatkozó jelentéstartományait). A különböző diskurzusokból származó elemek kombinálásával a nyelvhasználók változtatnak a meglévő diskurzusokon, sőt magán a társadalmi világon Véleménye szerint az intertextualitás elemzésével vizsgálhatjuk a diskurzus reprodukcióját, valamint a diszkurzív változást. (vö. Jørgensen–Phillips 2002: 7)

Amikor egy új téma felbukkan a közbeszédben, akkor annak fogalmi készlete, érvrendszere hamar a téma diszkussziójának alapját jelenti. Ezt Fairclough-ot követve bevésődésnek nevezzük; az ő példája az 'információs társadalom' kifejezés, mely a 20. század második felében jelent meg és lett a társadalmi változásokat magyarázó fogalom. Az új fogalom a róla való beszéd csomópontjává, meghatározó metaforájává válik.

A bevésődés folyamatát a következő lépések mentén kell elgondolni.

1. Az emberek elhelyezik magukat az új diskurzusban.
2. Az új diskurzusok kínálta módon kezdenek el cselekedni, gondolkodni és beszélni.
3. Az emberek megtanulják és bizonyos célokra használják az új diskurzusokat.

A diskurzuselemzés bonyolult dialektikus kérdése, hogy mikor és hogyan kezdődik a bevésődés, és hogyan válik az emberek „beszédmódjának részévé” a diskurzus. Mindez a diskurzusok alakulásának történeti vizsgálatát teszi lehetővé.

Kritikák

Az irányzat legmarkánsabb kritikusa, Henry Widdowson (1995) szerint a diskurzuselemzés valóban alkalmas a szövegekben rejlő ideológiai töltet leleplezésére, azonban kifogásolja a módszer eklektikus és társadalomtudományilag nem megalapozott voltát (hiányolja az elemzésekben a számszerű bizonyítékokat, a reprezentatív mintavételt, a választott módszer részletes indoklását). Szerinte a vizsgálatok kiforrotlan nyelvészeti és kontextuselemzési metódus híján nagyon sok esetben a kutatók szubjektív értelmezései maradnak csupán. Termékenyítőnek tartaná, ha a CDA tisztázná viszonyát a konverzációelemzéssel, melyet jó kiinduló alapnak tekint a nyelvi elemzésekhez. (Widdowson 1995: 158) Más bírálók (Toolan 1997, Wang 2006: 71) is úgy vélekednek, hogy a szövegnyelvészeti eszköztár megalapozása erős bizonyítékokat szolgáltatna a kutatók érveire. Elismerik ugyanakkor, hogy a CDA erőssége, hogy a rejtett értékrend, hiedelmek és elfogultságok kimutatására törekszik, s ekként a szöveg és a hatalom közti összefüggések leleplezésére jól alkalmazható. Breeze (2011: 505-507) hiányolja, hogy a szöveg és a befogadó kapcsolatát megértő modellek nem jelennek meg markánsan az elemzésben, s a vizsgálatoknak legtöbbször csak a diskurzustermelésre irányul a figyelmük. Reflektálatlanul marad az is, hogy a globalizált világban az emberek számos diskurzus részesei vagy aktív ágensei (irányítói, létrehozói), ennek ellenére szelektív észlelésük folytán bizonyos diskurzusokat figyelmen kívül hagynak, másokat pedig elfogadnak. A diskurzus-fogyasztás e kérdései szintén kimaradtak eddig a vizsgálatokból, maga a CDA adós

marad az erre vonatkozó válasszal. Vizsgálni kellene továbbá, hogy a nyelvhasználat és megismerés között milyen összefüggés található. (Breeze 2011: 508) Strubb (1997) problémásnak tekinti, hogy mindaddig, míg módszertanilag nem tisztázott, mi alakítja a befogadók meggyőződését, azt se tudjuk megállapítani, hogy pontosan mely szöveg volt hatással a befogadóra, és a diskurzus mely eleme alakította gondolkodását. Tehát a diskurzuselemzőknek a befogadáselméletek meglátásait adaptálniuk kell saját vizsgálatukba, feltételezve, hogy az eltérő szociális háttérű, más-más társadalmi/kulturális milliöböl jövők másként fogják értelmezni az adott szöveget, így magát a diskurzust. Így érdemes lesz a diskurzuselemzőknek a befogadót interpretatív közösségként szemlélni, akik felkészültségük, társadalmi helyzetük, érintettségük függvényében a szöveg más és más aspektusaira lesznek fogékonyak.

Breeze (2011) negatívumként emeli ki, hogy a CDA képviselőinek az a szándéka, hogy egy „jobb világot” hozzanak létre, és elősegítsék a pozitív fejlődést, eredményezi a kutatók gyakori politikai elköteleződését, s azt, hogy mindezt az írásaikban explicit módon meg is jelenítik. Témáik e tekintetben korlátozottak lesznek, mivel alapvetően csak azok a szövegek kerülnek be vizsgálati fókuszukba, ahol hatalmi egyenlőtlenség, kizsákmányolás, elnyomás esete áll fenn. Ezért elsősorban a kisebbségi pozíciót megerősítő diskurzusokra fókuszálnak. Az elmúlt húsz év kutatásainak ugyanis ez volt a hangsúlyos pontja. Ugyanakkor mindez torzításhoz vezet, mely aránytalanul nagyra mutatja a hatalmi befolyást, az ideológiai manipulációt, s így egy determinisztikus jövőképet tár elénk a társadalomról. Ezzel szemben Breeze (2011) javasolja egy olyan módszer kidolgozását, melynek segítségével az új médiumokat lehetne elemezni, ezek ugyanis sokkal inkább tükrözik a 21. századi élet jellemzőit, mint az ideológiailag terhelt írások. Tematikusan az ilyen irányú vizsgálatok révén lehetne szélesebbre tárni a CDA kapuit.

IRODALOM

- Austin, John L. (1990) *Tetten ért szavak*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Bánhegyi, Mátyás (2010) Politikai szövegek és fordítástudomány 1. rész: A kritikai diskurzuselemzés gyökerei, legfontosabb iskolái. *Fordítástudomány* XII. 2010 /1. 16–31. Elektronikusan elérhető: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:NPr9TxTEWX0J:alknyelvport.nytud.hu/kiadvanyok/forditastudomany/forditastudomany-2010-1/2010-XII-1.pdf/at_download/file+&cd=10&hl=hu&ct=clnk&gl=hu
- Bánhegyi Mátyás (2011) Politikai szövegek és fordítástudomány. 3. rész. Van Dijk kritikai diskurzuselemzési modellje és a fordításközpontú diskurzustársadalom hatásmodell. *Fordítástudomány*, XIII 2011/1. 22–39 .
- Billig, Michael – Schegloff, Emanuel A. (1999) Debate: Critical discourse analysis and Conversation analysis. *Discourse & Society*. 10, 1999/4. 543–582. <https://doi.org/10.1177/0957926599010004005>
- Billig, Michael (2003) Critical, Discourse and Analysis. In: Weiss, Gilbert – Wodak, Ruth (2003eds.) *CDA and Interdisciplinarity*. London, MacMillan. https://doi.org/10.1057/9780230514560_2
- Blommaert, Jan – Bulcaen, Chris (2000) Critical Discourse Analysis. *Annual Review of Anthropology*. Vol. 29/2000, 447–466. <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.29.1.447>
- Bloor, Meriel – Bloor, Thomas (2007) *The practice of critical discourse analysis: an introduction*. London, Hodder Arnold.

- Breeze, Ruth (2011) Critical Discourse Analysis and its Critics. *Pragmatics*, vol. 21. 2011/4. Elektronikusan elérhető:
<http://journals.linguisticsociety.org/elanguage/pragmatics/article/view/3654.html>
<https://doi.org/10.1075/prag.21.4.01bre>
- Burr, Vivien (1995) *An Introduction to Social Constructionism*. London, Sage.
<https://doi.org/10.4324/9780203133026>
- Carver, Terrell (2004) Diskurzuselemzés és a „nyelvi fordulat”. *Politikatudományi Szemle*, XIII. 2004/4. 143–148. <https://doi.org/10.1057/eps.2002.46>
- Chilton, Paul – Jäger, Siegfried (2004) *How to Do a Discourse Analysis*. Elektronikusan elérhető: <http://www.politicseastasia.com/studying/how-to-do-a-discourse-analysis/>
- de Beaugrande, Robert-Alain – Dressler, Wolfgang Ulrich (2000) *Bevezetés a szövegnyelvé-szetbe*. Budapest, Corvina. 55–183. <https://doi.org/10.2307/1347273>
- de Beaugrande, Robert-Alain (2006) Critical Discourse Analysis: History, ideology, methodology. *Studies in Language & Capitalism*, 2006/1. 29–56. Elektronikusan elérhető: <http://semiotics.nured.uowm.gr/pdfs/Beaugrande.pdf>
- Djonoy, Emilia – Zhao, Sumin (2014eds.) *Critical Multimodal Studies of Popular Discourse*. London – New York, Routledge.
- Fairclough, Norman (1989) *Language and Power*. London, Longman.
<https://doi.org/10.1017/s0047404500016316>
- Fairclough, Norman (1992aed.) *Critical Language Awareness*. London: Longman.
<https://doi.org/10.4324/9781315845661>
- Fairclough, Norman (1992b) *Discourse and Social Change*. Cambridge, Polity Press.
<https://doi.org/10.1017/s0047404500017309>
- Fairclough, Norman (1992c) Text and context: linguistic and intertextual analysis within discourse analysis. *Discourse and Society*, 1992/3(2). 193–217.
<https://doi.org/10.1177/0957926592003002004>
- Fairclough, Norman (1993) Critical discourse analysis and the commodification of public discourse. *Discourse and Society*, 1993/4(2). 133–68.
<https://doi.org/10.1177/0957926593004002002>
- Fairclough, Norman (1995) *Critical Discourse Analysis: the critical study of language*. London – New York, Longman. <https://doi.org/10.1017/s0142716400010973>
- Fairclough, Norman (1996) *A reply to Henry Widdowson's Discourse analysis: a critical view*. Elektronikusan elérhető:
<http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/096394709600500105?journalCode=lala>
<https://doi.org/10.1177/096394709600500105>
- Fairclough, Norman – Wodak, Ruth (1997) Critical discourse analysis. In: Van Dijk, Teun (1997ed.) *Discourse as Social Interaction: Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. London, Sage. 258–284. <https://doi.org/10.4135/9781446289068.n17>
- Fairclough, Norman (2000) *New Labour, New Language?* London, Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203131657>
- Fairclough, Norman (2003) *Analyzing Discourse and Text: Textual Analysis for Social Research*. London, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203697078>

- Fairclough, Norman (2005) *Critical discourse analysis in transdisciplinary research on social change: Transition, re-scaling, poverty and social inclusion*. Lodz Papers in Pragmatics, 1, 37–58. <https://doi.org/10.1075/dapsac.13.06fai>
- Fairclough, Norman (2012) *The Dialectics of Discourse*. Elektronikusan elérhető: <http://www.sfu.ca/cmns/courses/2012/801/1Readings/Fairclough%20Dialectics%20of%20Discourse%20Analysis.pdf>
- Fairclough, Norman (2015) *Critical Discourse Analysis*. Elektronikusan elérhető: <https://balticpractice.hse.ru/data/2015/04/13/1094925608/Critical%20discourse%20analysis%20THEORY%20FAIRCLOUGH.pdf>
- Fiske, John (1994) *Media matters: Everyday culture and political change*. Minneapolis, Univ. of Minnesota Press. <https://doi.org/10.5860/choice.32-5474>
- Foucault, Michel (1998a) A diskurzus rendje. In: Foucault, Michel *A fantasztikus könyvtár: Válogatott tanulmányok. előadások és interjúk*. Budapest, Pallas Stúdió – Attraktor Kft. 50–74.
- Foucault, Michel (1998b) *A fantasztikus könyvtár: Válogatott tanulmányok. előadások és interjúk*. Budapest, Pallas Stúdió – Attraktor Kft.
- Foucault, Michel (2000) Válasz egy kérdésre. A diskurzusról. In: Boda Zsolt – Kiss Balázs – Szabó Márton (2000szerk.) *Szövegváltozatok a politikára: Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest, Universitas – Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. 423–441.
- Foucault, Michel (2001) *A tudás archeológiája*. Budapest, Atlantisz.
- Foucault, Michel (2004) *A bolondság története a klasszicizmus korában*. Budapest, Atlantisz.
- Fowler, Roger – Hodge, Bob – Kress, Gunther – Trew, Tony (1979eds.) *Language and Control*. London, Routledge & Kegan Paul. <https://doi.org/10.2307/2578208>
- Fowler, Robert (1991) *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*. London, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315002057>
- Gee, James P. (1990) *Social linguistics and literacies: Ideologies in discourse*. London, Falmer. <https://doi.org/10.1017/s0142716400010870>
- Gee, James P. (1999) *An introduction to discourse analysis: Theory and method*. London, Routledge. <https://doi.org/10.1075/z.184.411gee>
- Gergen, Kenneth (1985) The social constructionist movement in modern social psychology. *American Psychologist* 1985/40(3). 266–275. <https://doi.org/10.1037//0003-066x.40.3.266>
- Géring Zsuzsanna (2008) Ruth Wodak és a diskurzustörténeti iskola. In: Némedi, Dénes (2008szerk.) *Modern szociológiai paradigmák*. Budapest, Napvilág Kiadó, 428–457.
- Gramsci, Antonio (1971) Selections from the Prison Notebooks. London, Lawrence & Wishart. <https://doi.org/10.2307/j.ctt183q4d3.9>
- Glózer Rita (2007) Diskurzuselemzés. In: Kovács Éva (2007szerk.) *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest, PTE BTK. Kommunikációtudományi Intézet – Néprajzi Múzeum. 360–373. Elektronikusan elérhető: <http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/olvasoszoba/regiokonyvek/kozossegtanulmany.pdf>
- Habermas, Jürgen (1973) *Theory and Practice*. Boston, Beacon Press.

- Habermas, Jürgen (1997) Mi az egyetemes pragmatika? In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (1997/2001szerk.) *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Budapest, Osiris. 228–259.
- Habermas, Jürgen (2001) *A kommunikatív etika. A demokratikus vitákban kiérlelődő konszenzus és társadalmi integráció politikai-filozófiai elmélete*. Budapest, Új Mandátum.
- Habermas, Jürgen (2011) *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest, Gondolat.
- Halliday, Mark Alexander Kirkwood (1985) *Introduction to Functional Grammar*. London, Edward Arnold.
- Henderson, Robert (2005) A Faircloughian approach to CDA: principled eclecticism or a method searching for a theory? In: *Critical Studies in Education* 46., 2005/2., 9–24. Elektronikusan elérhető: <https://www.researchgate.net/publication/27464444>
<https://doi.org/10.1080/17508480509556422>
- Hodge, Bob – Kress, Gunther (1988) *Social Semiotics*. Cambridge, Polity Press.
https://doi.org/10.1007/978-1-349-25582-5_7
- Huckin, Thomas N. (1997) Critical discourse analysis. In: Miller, Thomas (1997ed.) *Functional approaches to written text*. Washington, US Department of State. 78–92.
- Iványi Zsuzsanna (2001) A nyelvészeti konverzációelemzés. *Magyar Nyelvőr* 2001/1. 74–93. Elektronikusan elérhető: <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1251/125106.htm>
- Janks, Hilary (1997) *Critical Discourse Analysis as a Research Tool*. Elektronikusan elérhető: <http://www.uv.es/gimenez/Recursos/criticaldiscourse.pdf>
<https://doi.org/10.1080/0159630970180302>
- Jäger, Siegfried – Maier, Florentine (2009) Theoretical and Methodological Aspects of Foucauldian Critical Discourse Analysis and Dispositive Analysis. In: Wodak, Ruth – Meyer, Michael (2009eds.) *Methods for Critical Discourse Analysis*. London, Sage.
- Jørgensen, Marianne – Phillips, Louise. J. (2002) *Discourse Analysis as Theory and Method*. London, Sage. <https://doi.org/10.4135/9781849208871>
- Kress, Gunther (1976) *System and Function in Language*. London, Oxford University Press.
- Kress, Gunther – Hodge, Bob (1979) *Language as Ideology*. London, Routledge.
<https://doi.org/10.2307/325915>
- Kress, Gunther (1989) *Linguistic Processes in Sociocultural Practice*. Oxford, Oxford University Press.
- Kress, Gunther R. (1990) Critical Discourse Analysis. *Annual Review of Anthropology*, 1990/11. 84–97. <https://doi.org/10.1017/s0267190500001975>
- Kress, Gunther R. – van Leeuwen, Theo (1996) *Reading images: The grammar of graphic design*. London, Routledge.
- Kress, Gunther – van Leeuwen, Theo (2001) *Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication*. London, Arnold.
- Luke, Allan (1997) *Introduction: Theory and Practice in Critical Discourse Analysis*. Elektronikusan elérhető: <https://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/ed270/Luke/SAHA6.html>
- Machin, David – Mayr, Andrea (2012) *How to do critical discourse analysis: A multimodal introduction*. London, UK, Sage. <https://doi.org/10.1177/0267323113511002e>

- McGregor, Sue. L. T. (én). *Critical Discourse Analysis – A Primer*. Elektronikusan elérhető: <https://www.kon.org/archives/forum/15-1/mcgregorcda.html>
- Potter, Jonathan – Wetherell Margaret (1987) *Discourse and Social Psychology*. London, Sage. <https://doi.org/10.1177/0959354398083007>
- Reisigl, Martin – Wodak, Ruth (2001) *Discourse and Discrimination*. London, Routledge.
- Saussure, Ferdinand de (1967) *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. (Ford. B. Lőrinczy Éva) Budapest, Gondolat.
- Schegloff, Emanuel A. (1997) Who text? Whose context? *Discourse & Society*, 8. 1997/1, 165–187. <https://doi.org/10.1177/0957926597008002002>
- Stubbs, Maria (1997) Whorf's children: Critical comments on critical discourse analysis (CDA). In: Ryan, Ann – Wray, Alison (1997eds.) *Evolving models of language*. Clevedon, UK, Multilingual Matters. 100–116.
- Szabó Márton (2003) *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (2000 szerk.) *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest, Tankönyvkiadó – Universitas.
- Threadgold, Terry C. (2003) *Cultural Studies, Critical Theory and Critical Discourse Analysis: Histories Remembering and Future*. Elektronikusan elérhető: http://www.linguistik-online.de/14_03/threadgold.html
- van Dijk, Teun A. (2000a) *An Introduction*. In *Cognitive Discourse Analysis*. Elektronikusan elérhető: <http://www.discursos.org/unpublished%20articles/cogn-dis-anal.htm>
- van Dijk, Teun A. (2000b) A kritikai diskurzuselemzés elvei. In: Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (2000szerk.) *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest, Tankönyvkiadó – Universitas. 442–477.
- van Dijk, Teun A. (2009) *Society and Discourse: How Social Contexts Influence Text and Talk*. Cambridge and New York – Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511575273>
- van Dijk, Teun A. (2010) Discourse, knowledge, power and politics. Towards Critical Epistemic Discourse Analysis. Elektronikusan elérhető: <https://repositori.upf.edu/bitstream/handle/10230/20021/WORKING%20PAPERS%20TEUN%20VAN%20DIJK.pdf>
<https://doi.org/10.1075/dapsac.43.03van>
- van Dijk, Teun A. (2015) Critical Discourse Analysis. In: Tannen, Deborah – Hamilton, Heidi E. – Schiffrin, Deborah (2015eds.) *The Handbook of Discourse Analysis*. John Wiley & Sons. 352–363. Elektronikusan elérhető: <http://www.discourses.org/OldArticles/CriticalDiscourseAnalysis.pdf>
<https://doi.org/10.1002/9781118584194.ch22>
- van Dijk, Teun A. (én) *Macro contexts. Introduction*. Elektronikusan elérhető: <http://www.discourses.org/OldArticles/MacroContexts.pdf>
- van Dijk, Teun A. – Kintsch, Walter (2008) A stratégiai beszédfeldolgozás modellje felé. In: *A szóbeli befolyásolás alapjai I*. Síklaki István (2008 szerk.) Budapest, Typotext. 38–59.
- Verschueren, Jef (2001) Predicaments of criticism. *Critique of Anthropology*, 2001/21, 59–81. <https://doi.org/10.1177/0308275x0102100104>
- Virág Ágnes (2013) A multimodalitás nyomában. *Magyar Nyelvőr*. 2013/4. 496–501. Elektronikusan elérhető: <http://nyelvor.c3.hu/period/1374/137408.pdf>

- Wang, Walter (2006) *Critical discourse analysis, intertextuality and the present study (Chapter 4)*. Elektronikusan elérhető: <http://elearn.unisofia.bg/mod/resource/view.php?id=90708>
<https://doi.org/10.1177/1461445606065809>
- Weiss, Gilbert – Wodak, Ruth (2003) *Critical discourse analysis. Theory and interdisciplinarity*. New York, Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230514560_1
- Widdowson, Henry G. (1995a) Discourse analysis: A critical review. *Language and Literature*, 1995/4(3). 157–172. Elektronikusan elérhető:
<http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/096394709500400301?journalCode=lala>
<https://doi.org/10.1177/096394709500400301>
- Widdowson, Henry G. (1995b) Review of Fairclough's discourse and social change. *Applied Linguistics*, 16, 1995/4, 510–516. <https://doi.org/10.1093/applin/16.4.510>
- Wodak, Ruth (1989) *Language, Power, and Ideology: studies in political discourse*. Amsterdam – Philadelphia, J. Benjamins Pub. Co. <https://doi.org/10.1075/ct.7>
- Wodak, Ruth (én) *Aspects of Critical Discourse Analysis*. Elektronikusan elérhető:
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.121.1792&rep=rep1&type=pdf>
- Wodak, Ruth. (2001) What CDA is about? A summary of its history, important concepts and its developments. In: Wodak, Ruth – Meyer, Michael (2001eds.)
[http://www.fib.unair.ac.id/jdownloads/Materi%20Kuliah/Magister%20Kajian%20Sastra%20dan%20Budaya/Analisis%20Wacana/methods of critical discourse analysis ruth wodak and michael meyer sage publications 2001.pdf](http://www.fib.unair.ac.id/jdownloads/Materi%20Kuliah/Magister%20Kajian%20Sastra%20dan%20Budaya/Analisis%20Wacana/methods%20of%20critical%20discourse%20analysis%20ruth%20wodak%20and%20michael%20meyer%20sage%20publications%202001.pdf)
<https://doi.org/10.4135/9780857028020.n1>
- Wodak, Ruth – Meyer, Michael (2001eds.) *Methods of Critical Discourse Analysis*. London, Sage. <https://doi.org/10.4135/9780857028020>
- Wodak, Ruth – Meyer, Michael (2009eds.) *Methods for Critical Discourse Analysis*. London, Sage.

A FEGYVERLOBBI ÉS AZ ERŐSZAKOS VIDEÓ- JÁTÉKOK MINT AZ AMERIKAI LÖVÖLDÖZÉSEK BŰNBAKJAI

Szerdi Bence

szerdi.bence@kodo.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.3.27

Absztrakt

Az Amerikai Egyesült Államokban különösen nagy médiavisszhangot váltanak ki azok a lövöldözések, amelyek számos emberi áldozattal járnak, kiváltképp azok, amelyek valamilyen iskolában, oktatási intézményben történnek. Ezekkel az esetekkel kiemelten foglalkozik az amerikai sajtó, a rengeteg hír, tudósítás, riport pedig lehetőséget ad arra, hogy a diskurzus-elemzés módszereit használva feltárjuk különböző csoportok érdekeit, és megfigyeljük valamelyik politikai vagy morális irány dominanciáját. Az itt ismertetett kutatás elsősorban a fegyverlobbi és a videójáték-ipar helyzetét, megszólalásainak céljait próbálja meg feltérképezni. A diskurzus elemzés széles eszköztárának köszönhetően meg tudjuk állapítani, mi rejlik valójában a morális pánik és a számos vélemény mögött, fel tudjuk fedni a lényegi dilemmákat, és megérthetjük, hogy a politikai lépést követelő társadalmi probléma miért nem került még megoldásra.

Kulcsszavak

diskurzuselemzés, lövöldözések, fegyverlobbi, videójáték-ipar, mentális betegségek, morális pánik

GUN LOBBY AND VIDEO GAME INDUSTRY AS SCAPEGOATS OF MASS SHOOTINGS IN THE USA

Bence Szerdi

Abstract

In the United States of America, mass shootings with numerous human victims are always followed by a massive media coverage, especially those that are happening in schools or other crowded public buildings. These incidents are featured in press with loads of news and reports. These articles are allowing us to uncover interests of specific groups, also dominance of one political or moral view defining the way of the related discourse. My research aims at highlighting situation and purposes of gun lobby and video game industry. Using wide range of tools thanks to discourse analysis, we can see what is beyond moral panic and uncountable opinions. Discourse analysis reveals the main, essential dilemmas, and helps to understand why the related social problem that needs political response has not been solved yet.

Keywords

discourse analysis, mass shootings, gun lobby, video game industry, mental illnesses, moral panic

A FEGYVERLOBBI ÉS AZ ERŐSZAKOS VIDEÓJÁTÉKOK MINT AZ AMERIKAI LÖVÖLDÖZÉSEK BŰNBAKJAI

Szerdi Bence

A CDA (Critical Discourse Analysis = kritikai diskurzus elemzés) kutatási irányzatnak kézenfekvő tárgya lehet az Egyesült Államok oktatási intézményeiben történt lövöldözések kapcsán kialakult „káosz” és morális pánik média-ábrázolása. Az Egyesült Államokban csak 2013 óta több mint 230 iskolában történt lövöldözés.¹ A Newtown városi Sandy Hook Általános Iskolában történt eset az egyik leghíresebb, amely a főként kiskorú áldozatok miatt rendkívüli visszhangot váltott ki. Más helyszínekhez is kapcsolódnak tragédiák, 2007-ben például a Virginia Tech Egyetem egyik diákjához kötődik a *The Dark Knight Rises* című Batman film denveri premierjén történt lövöldözés. (Ez volt az „Aurora Shooting” néven emlegetett tragédia, amely talán ismerős lehet a magyar médiafogyasztó számára is.) Ilyen horderejű témában sem a politikusok, sem a civil érdekképviselők nem marad(hat)nak szótlanok, hiszen emberéletről van szó. De a rendkívüli érdeklődésben fontos szerepet játszik az is, hogy a lövöldözések kapcsán az amerikai kultúra részét képező hagyományok forognak kockán, hiszen a legismertebb hollywoodi akciófilmek aligha jutottak volna ihlethez, ha nem váltak volna elterjedtekké az íróasztalok felső fiókjába rejtett pisztolyok vagy a western és italo-western filmek párbaj jelenetei. Fegyveres konfliktus nélkül már-már alig képzelhető el sikerre szánt amerikai játékfilm, játszódjon akár a múltban, akár a jelenben vagy akár az elképzelt jövőben: a sorsdöntő jelenetekben valaki kezében valószínűleg lesz fegyver.

CDA a lövöldözések médiavisszhangjáról

A kutatás, amelyről beszámolni készülök, két emlékezetes lövöldözés médiavisszhangját vizsgálta. Az egyik a fentebb említett Sandy Hook Általános Iskolában történt 2012. december 14-én a Connecticut állambeli Newtownban, a másik 2015. október elsején az Oregon állambeli Roseburg város közelében található Umpqua Közösségi Főiskolán (Umpqua Community College). A két tragikus eseményről formálódott médiaképet mértékadó források, így a *Yahoo News*, a *Huffington Post*, a *CNN*, a *New York Times*, a *FOX News*, *ABC News*, a *USA Today* és helyi online híroldalak írott és videóanyagai alapján igyekeztem feltérképezni. E források archívumából a két esemény évében, majd a következő évben a lövöldözésekkel fő

¹ Nem sokkal az egyik legrtragikusabb, a Newtown városban történt iskolai lövöldözés után létrejött egy alapítvány *Everytown for Gun Safety Support Fund* néven, amely 2013 óta figyelemmel követ minden oktatási intézményben történt esetet. Az eseteket feltüntető térkép elérhető az alapítvány weboldalán: <https://everytownresearch.org/school-shootings/#5015>

témaként foglalkozó híryanag nagy részét lefedve 50-50 cikket vizsgáltam mind az írott szöveget, mind a kapcsolódó álló- és mozgóképi illusztrációt elemezve.²

A CDA tekintélyes képviselői, Norman Fairclough, Teun van Dijk és Ruth Wodak írásai nyomán a lövöldözésekről folyt médiadiskurzus vizsgálatában elsősorban az ágensek, illetve ágencsoportok azonosítására, álláspontjaik jellemzésére és stratégiáik feltárására törekedtem. Munkámban öt kérdésre, illetve témakörre koncentráltam:

- ◆ Az amerikai sajtó minden olyan esetben, amikor egy fegyveres bűntény nagyszámú áldozatot követel, kiemelten foglalkozik a fegyverlobbi tevékenységével, a fegyvertartás szabályozásával és a videójátékok erőszakos tartalmaival: egy-egy ilyen esemény napokig kiemelt tartalomként szerepel az online híroldalak főoldalán, ami megmutatkozik a kapcsolódó hírek mennyiségében, az illusztrációk méretében, illetve esetleg egyedi (pl. „Breaking news”) címkével látják el őket.
- ◆ A fegyverlobbi és a videójáték-ipar szereplői, képviselői (kiadók, fejlesztő cégek, *Entertainment Software Association*, stb.), mint a válaszokat és megoldásokat követelő média célkeresztjébe került alanyok, megpróbálják direkt vagy indirekt módon egy másik érintettre terelni a közvélemény figyelmét, és ezt a másik érintettet bűnbakként ábrázolni.
- ◆ A videójáték-ipar szereplői különböző módokon arra próbálnak meg rámutatni, hogy nem a videójátékok, hanem a fegyverek ölnek embereket.
- ◆ A fentiekén túl arra is kíváncsi voltam, vajon a demokrata és a republikánus oldali politikusok egységes álláspontot képviselnek-e a diskurzusban?
- ◆ Kérdéseim között szerepelt az is, vajon a videójáték-ipar eltűnik-e a vita középpontjából a morális pánik fokozatos eloszlásával, mint az korábban a képregények és az erőszakos filmek esetében is történt, miközben a fegyvertartást érintő szabályozások és a mentális betegségek továbbra is a sajtó napirendjén maradnak?

Mi az a fegyverlobbi?

Az Amerikai Egyesült Államokban megszokott, hogy magánemberek is rendelkeznek valamilyen lőfegyverrel az otthonaikban. A Gallup felmérése szerint tízből 4 amerikai háztartásban van valamilyen lőfegyver, és az amerikai lakosság 70 százaléka lőtt már fegyverrel legalább egyszer. Más kutatások szerint vannak olyan államok, ahol minden lakos otthonának tíz mérföldes körzetében van lehetőség lőfegyver vásárlására.³

Elmondható, hogy a fegyverbirtoklás kulturálisan beleivódott az amerikai társadalomba. Rengeteg hollywoodi film készült és készül, melyek szerves kelléke a lőfegyver. A legtöbb akciófilmben használnak valamilyen fegyvert, de a western és italo-western filmekben a leg hangsúlyosabbak azok a jelenetek, ahol az amerikaiak valamilyen fegyverrel szállnak harcba egy-egy ellenféllel szemben, illetve amikor két férfi párbajra hívja egymást. Az Egyesült Államokban több olyan rendezvényt is szerveznek, ahol lőfegyvereket mutatnak be a nagyszámú érdeklődő közönség számára. Mindez jelentősen eltér az európai attitűdöktől és kultúrától.

Az USA legtöbb államában szinte bárhol tartható lőfegyver, a fegyvertartási szabályok nem szigorúak. Előfordult olyan eset is, hogy valamilyen mentális betegséggel küzdő állam-

² A tanulmányomban hivatkozott, illetve idézett források a lábjegyzetekben vannak feltüntetve, a teljes vizsgált anyag forráslistája pedig elérhető ezen a linken: http://communicatio.hu/jelkep/2018/3/JelKep_2018_3_Szerdi_Bence_Melleklet.pdf

³ Forrás: <http://everytownresearch.org/how-many-gun-dealers-are-there-in-your-state/>
Letöltés ideje: 2016.04.08.

polgárnak adtak el fegyvereket. Az, hogy olyanok kezébe kerülhet lőfegyver, akik bűncselekményekhez használják azokat, és hovatovább ártatlan embereket ölnek meg velük, komoly riadalmat kelt, és a lakosság jelentős része a kapcsolódó törvények szigorítását követeli az Amerikai Egyesült Államok kongresszusától. Felmérések szerint az amerikaiak több mint fele szeretne szigorítani a fegyvertartás szabályain. A közvélemény felháborodása ellenére érdemi lépés nem mindig történik. Előfordult, hogy egy térségben betiltották a nagykapacitású töltevénytarak forgalmazását, de állami szintű szabályozás nem történt.

A fegyvergyártás ugyanakkor a legjelentősebb gazdasági ágazatokhoz sorolható. 1871-ben létrejött egy nonprofit szervezet *National Rifle Association* (NRA) néven. Lobbitevékenységet folytat, elsősorban a fegyverjogokkal foglalkozik, és értesíti tagjait, ha olyan indítvány kerül a parlament elé, amely a fegyvertartást érinti. Amikor negatív színben tűnik fel a fegyvertartás, az NRA-t nagy médiajelenlét jellemzi, és arra törekszik, hogy eloszlassa a felmerülő félelmeket, kételyeket.

A videójáték-ipar

A virtuális játékok gyökerei az 1970-es évekig vezethetők vissza. Ekkor jelentek meg az első árkád videójátékok (arcade games). A játéktermekben pénzármékkal működő gépeket helyeztek el, melyeken elsőgenerációs videójátékokkal lehetett játszani. Az árkádjátékok fénykora a 90-es évekre tehető, ezt később felváltották a televízióhoz csatlakoztatható játékkonzolok, majd a nagyobb teljesítményű processzorok és videókártyák megjelenésekor a számítógép is részben játékplatformmá vált. A legújabb technológia, amitől további fejlődést remélnék a fejlesztő cégek, a virtuális valóság (VR) eszközök, melyek új élménnyel kecsegtetnek a fogyasztók számára azáltal, hogy a látótérből teljesen kizárják a külvilágot.

Korosztálytól függetlenül máig népszerű szabadidős tevékenységnek számít a videójátékokkal való szórakozás. Az eltelt közel ötven év alatt a videójáték-ipar meghatározó szegmensevé vált a szórakoztatóiparon belül. Ezt mutatja az is, hogy a 2007-ben kirobbant gazdasági világválság idején ez az ágazat továbbra is növekvő tendenciát mutatott.

A piac az évek alatt kiszélesedett, elkülöníthetünk játékkonzolokra, számítógépekre és hordozható eszközökre (ma főként mobiltelefonokra) készült játékokat, de külön kategóriát képeznek az internetes, általában flash technológiára épülő játékok.

Az ipar legfontosabb szereplői a játékfejlesztő cégek, a kiadók, valamint a külföldi forgalmazók. Gyakori, hogy egy videójáték-kiadó egy vagy több fejlesztő céget vásárol fel, amelyek termékeinek kiadásáért felel. Ezek szerte a világon, különböző országokban is lehetnek. Ahol pedig nincs székhelyük, ott helyi forgalmazó cégekkel kötnek szerződést, hogy azok gondoskodjanak a termékeik megjelenéséről, boltokba szállításáról. A legismertebb játékkiadók közé tartozik többek között az *Electronic Arts*, az *Activision*, a *Ubisoft* és a *Take 2 Interactive*. Utóbbi két leányvállalatot üzemeltet (*Rockstar Games* és *2K Games*), melyek különböző profillal működnek, más üzleti stratégiákat követnek, és többnyire más stílusú játékokat gyártanak. Ma rendszerint a konzolgyártó cégek (*Sony*, *Microsoft* és *Nintendo*) is rendelkeznek saját fejlesztő cégekkel és kiadókkal, melyek exkluzívan saját platformjaikra készítenek videójátékokat a termékeik népszerűsítése érdekében.

Ahogy a könyvek, filmek és a zene esetén, a videójátékoknál is elkülöníthetők stílusok és irányzatok, például akciójáték, belső nézetes lövöldözős játék, külső nézetes lövöldözős játék, kalandjáték, versenyzős játék, platformer, versenyzős játékok árkád és szimulátor változatai, de külön kategóriát képeznek például az online, más játékosokkal játszható szerepjátékok is (MMORPG). Ezek eltérő játékelemeket és más-más narratívát alkalmaznak. Egyes játékokban egy-két tevékenység érhető el a játékos számára, míg másokban van egy történet, amely a játék magját alkotja, s az kiegészül különböző melléktevékenységekkel.

A tartalom a játékok fejlődése során egyre változatosabb lett. Kezdetben a gyűjtögetés vagy a versenyek megnyerése volt a cél, később azonban játékbeli (ún. in-game) eszközöket kapott a játékos által irányított karakter, melyhez különböző funkciókat rendeltek hozzá a fejlesztők. Ez az esetek többségében valamilyen fegyverként használható eszköz, mellyel támadni lehet. Fokozatosan megjelentek a lőfegyverek, ami olyan máig népszerű témák előtt nyitotta meg a lehetőséget a játékiparban, mint a háború vagy a bűnözés. Ezzel megjelent a vér és az erőszak a videójátékokban, és az irányított karakter motivációja egyaránt lehet proszociális és antiszociális.

Az agresszív, a való életben morálisan elítélt cselekedetek, melyek elérhetők a játékokban akár fiatalok számára is, megrémítették a közvéleményt. Ahogy az újabb és újabb technológiák egyre részletesebb vizuális megjelenést tettek lehetővé, morális pánik alakult ki az erőszakos videójátékok körül, aminek a szociológusok három fő hullámát különítik el. (Fekete 2009) Az első 1976-ban volt, amikor a *Death Race* című játékban először lehetett gyilkosságot elkövetni. Itt manókat kellett autóval elütni. A második hullám 1992-ben alakult ki, és a *Mortal Kombat* című játékhoz kötődik. Itt a játékosnak verekednie kell. Bár az irányított karakter motivációja proszociális, a grafikai megjelenés részletessége aggodalmat kellett. A harmadik hullám egy lőfegyverrel elkövetett bűncselekményhez kötődik: 1999-ben a Columbine Egyetemen két hallgató tizenhárom embert ölt meg, és ekkor többen az erőszakos videójátékokat, valamint az enyhe fegyvertartási törvényeket okolták; több játékiadó ellen per indult.

A kialakult morális pánikot mérsékelte, hogy az erőszakos játékokat ért kritikák miatt 1994-ben megalakult az *Entertainment Software Rating Board* (ESRB), mely a videójátékok korhatár besorolását végzi az Egyesült Államokban. Európában hasonló intézmény a *Pan European Game Industry* (PEGI). A játékborítókra megjelenő kötelező címke azonban nem tiltja meg a viszonteladóknak, hogy a termékeket az ajánlottnál fiatalabb korú vásárlóknak is eladják, ez leginkább csak iránymutatásnak szolgál, a kontroll leginkább a szülők és az eladók hozzáállásán múlik.

Hatéves gyermekek az áldozatok között a Sandy Hook Általános Iskolában

Az általam vizsgált első eset a már fentebb említett Sandy Hook általános iskolai lövöldözés, amely 2012. december 14-én történt a connecticuti Newtown városban. Az elkövetőt Adam Lanza néven azonosították, aki azután lépett az iskola területére, hogy megölte édesanyját. Hat tanárt és húsz 6-7 év körüli gyermeket lőtt le, majd önmagával is végzett.⁴ A rendőrségi zárójelentés csupán azt emelte ki, hogy megszállottja volt a tömeggyilkosságoknak. A nyomozás ideje alatt a média egyfelől a fegyvertartásban, másfelől az erőszakos videójátékokban próbált bűnbakot keresni.

A megszólalások alapján hat ágencsoport volt kiemelkedő: a fegyverlobbi, a videójátékok készítő és kiadó cégek, a civil szervezetek és alapítványok, a hatósági szervek, a média-kutatók, a pszichológusok és szociológusok csoportja, valamint természetesen a politikusok, akik ellentétes véleményük alapján két további csoportra voltak oszthatók.

⁴ Forrás: <http://www.nytimes.com/2012/12/16/nyregion/gunman-kills-20-children-at-school-in-connecticut-28-dead-in-all.htm>, Letöltés ideje: 2016.04.06.

Ágenscsoportok

Politikusok

A megszólaló politikusok közül kiemelhető Barack Obama, az Egyesült Államok elnöke, aki többször nyilatkozott a tragédia után. Együttérzése mellett a fegyvertartási törvények módosítását tűzte napirendre, és szakértői kutatásokat kért arról, hogy a videójátékok milyen hatást gyakorolhatnak a fegyveres erőszakra.⁵ Javaslatra az volt, hogy tiltsák be a nagy kapacitású tölténytáruk forgalmazását. Joe Biden alelnök neve szintén gyakran olvasható volt a cikkekben, aki ugyanezt az álláspontot képviselte.⁶ Joe Lieberman egykori szenátor és Jay Rockefeller szenátor szintén hatásvizsgálatokat szorgalmazott.⁷ További véleménynyilvánító volt demokrata oldalról például Joe Manchin, aki egy erőszakos videójáték megjelenés előtti betiltását kezdeményezte.⁸

A megszólaló republikánus politikusok többsége ugyanakkor továbbra is tartózkodott a fegyvertartási szabályozások módosításától, például Diane Franklin az erőszakos videójátékok adóterheinek 1 százalékos növelését indítványozta.⁹

Ugyanakkor Chris Christie, New Jersey republikánus kormányzója azt nyilatkozta, nem ért egyet azzal a felvetéssel, hogy felfegyverzett örökkel lehetne megelőzni a jövőbeni lövöldözéseket a tanintézményekben.¹⁰ Lamar Alexander republikánus szenátor álláspontja az volt, hogy a videójátékok nagyobb problémát jelentenek, mint a fegyverek, mivel a videójátékok hatnak az emberekre.¹¹ Diane Black republikánus politikus a videójátékokban és a zeneszámokban lévő erőszakot tette felelőssé.¹²

Az amerikai politikusok álláspontja nem osztható egyértelműen két csoportra az alapján, hogy demokratikus vagy republikánus párthoz tartoznak. Az erőszakos videójátékokat mindkét oldalról érte konzolidáltabb vagy határozott bírálat, a fegyverlobbi felvetéseit pedig nem minden republikánus politikus támogatta. Azonban a demokrata politikusok szinte egyöntetűen (de nem egyhangúan) a fegyvertartás szabályozásának módosítását sürgették.

⁵ Forrás: <https://www.yahoo.com/news/obama-calls-research-media-gun-violence-202615402.html>, Letöltés ideje: 2016.04.06.

⁶ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/2013/01/13/joe-biden-gun-violence_n_2469258.html, Letöltés ideje: 2016.04.07.

⁷ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/2013/02/28/diane-black-newtown_n_2783402.html, Letöltés ideje: 2016.04.12.

⁸ Forrás: <http://gameranx.com/updates/id/11602/article/gta-5-should-be-banned-says-u-s-senator/>, Letöltés ideje: 2016.04.07.

⁹ Forrás: <http://www.polygon.com/2013/1/16/3882840/mo-house-bill-violent-video-game-tax>, Letöltés ideje: 2016.04.07.

¹⁰ Forrás: <http://www.nytimes.com/2012/12/22/us/nra-calls-for-armed-guards-at-schools.html>, Letöltés ideje: 2016.04.07.

¹¹ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/2013/01/30/lamar-alexander-video-gamesguns_n_2584837.html, Letöltés ideje: 2016.04.09.

¹² Forrás: http://www.huffingtonpost.com/2013/02/28/diane-black-newtown_n_2783402.html, Letöltés ideje: 2016.04.12.

Fegyverlobbi

A fegyverlobbi teljes mértékben meghatározó képviselője a *National Rifle Association* non-profit szervezet (továbbiakban NRA) volt, a leggyakoribb felszólaló pedig annak ügyvezető alelnöke, Wayne Robert LaPierre, aki a fegyvertartás mellett érvelt, és éles bírálatokat fogalmazott meg a fegyvertartási szabályok szigorítására vonatkozó törekvéseket illetően. Egy beszédében a videójátékokra és a hollywoodi filmiparra hárította a felelősséget.¹³ Megszólalásaival és az NRA saját dokumentációival, melyekkel a szervezet javaslatait gyűjtötte össze a tömegmészárlások visszaszorítására, sikerült bevésnie a köztudatba a „*felfegyverzett jó ember*” fogalmát, eszményképét, mely később számtalanszor felbukkant, és csomópontja lett a diskurzusnak. LaPierre a megoldást a jó emberek felfegyverzésében látta, azt a meggyőződését hangoztatva, hogy „az egyetlen dolog, ami megállítja a fegyveres rosszfiúkat, az a fegyveres jófiúk.”

Az NRA saját akciótervet dolgozott ki, melyre folyamatosan hivatkozott a médiában. A projekt lényege, hogy megbízott személyeket (rendőröket, polgárőröket, tanárokat) fegyvereznének fel, hogy szükség esetén közbeavatkozzanak és megakadályozzák a gyilkossági kísérleteket többek között a tanintézményekben is.

Videójáték-ipar

A videójáték-fejlesztő cégek és kiadók részéről kevés reflexió fordult elő a médiában. Csak néhány állásfoglalás jelent meg cikkekben és tévériportokban, azok is főként csak azt követően, miután az NRA a videójátékokra próbálta terelni a figyelmet.¹⁴ A játékszoftverek védelmét sokkal inkább az online és nyomtatott játékmagazinok vállalták fel, ami a cikkeik megfogalmazásában, a használt jelzős szerkezeteikben volt tetten érhető. A fejlesztő cégek és kiadók visszafogott megszólalásait indokolhatta, hogy az eset után a fegyvertartás hangsúlyosabban került a figyelem középpontjába. Sikeres stratégiának bizonyulhatott maga a hallgatás, mivel így kevesebb médiaanyagban jelentek meg, mint a korábbi eseteknél, másrészt ez szimbolizálhatta azon álláspontjukat, hogy nem érintettek a kérdésben.

Civil szervezetek és alapítványok

Egy nappal a Sandy Hook Általános iskolában történt lövöldözés után elindult egy kezdeményezés *One Million Moms for Gun Control* néven, melyből később megalakult egy civil szervezet, a *Moms Demand Action for Gun Sense In America*. A szervezet folyamatosan részt vett a diskurzusban. Tiltakozó akciókat szerveztek, melyekkel a fegyvertörvények szigorításának szükségességére hívták fel a figyelmet, és további büntetésekkel tiltakoztak például egy fegyveres rendezvény ellen, amely nem sokkal a tragédia után, Newtown közelében került megrendezésre. Emellett békés akciókat is kezdeményeztek, amelyeknek üzenete elsősorban a gyermekek védelme volt.

Később a *Mayors Against Illegal Guns* szervezettel közösen létrehozták az *Everytown for Gun Safety* alapítványt, amely nyomon követi a lövöldözéses bűncselekményeket, statisztikákat vezet a fegyverek elérhetőségéről az Egyesült Államokban, és nyílt kritikát fogalmaz meg a National Rifle Association lobbitevékenységével szemben.

¹³ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/2012/12/21/nra-video-games-gunviolence_n_2348219.html, Letöltés ideje: 2016.04.12

¹⁴ Forrás: <https://www.theverge.com/2013/5/8/4311300/electronic-arts-distances-itself-from-gun-manufacturers>, Utolsó letöltés ideje: 2017.02.24.

Egy másik aktív civil szervezet, amely felszólalt az eset kapcsán, a *March on Washington for Gun Control* volt, valamint megalakult a *Sandy Hook Promise* civil szervezet is, amely a hozzátartozók segítése mellett szintén részt kívánt venni a fegyvertartás szabályozásának vitájában.

Médiakutatók, szociológusok és pszichológusok

A médiakutatók táborából kiemelkedik Christopher J. Ferguson pszichológus, akinek az álláspontját a legtöbbször idézték a cikkekben. Ezen publikációk szerint a kutatóknak eddig nem sikerült olyan egyértelmű kapcsolatot találniuk az erőszakos videójátékok és az erőszakos bűncselekmények között, amely valamilyen hosszú távú hatást feltételezne. A vizsgálatok nem találtak korrelációt a játékok és a tömeggyilkosságok között. Érvelésükben egyebek között arra mutattak rá, hogy számos olyan idős többszörös gyilkos van, akikhez nem illik a „videójátékos” profilja, egyszerűen fel sem merül, hogy erőszakos játékokkal játszottak volna.¹⁵

Megjelentek azonban más kutatások is, amelyek arra az eredményre jutottak, hogy akik erőszakos videójátékkal játszanak, rövid ideig agresszívabbak azoknál, akik nem erőszakos játékkal játszanak. Bruce Bartholow, a kutatás vezetője szerint a kapcsolat túl komplex ahhoz, hogy egyszerű ok-okozati összefüggésben értékeljük a jelenséget; további vizsgálatok szükségesek ahhoz, hogy megállapítsák, az erőszakos játékhatások akkumulálódnak-e az idők folyamán.

Hatósági szervek

A hatósági szervek rendszerint elhatárolódnak attól, hogy bárkit felelősségre vonjanak, főként amíg le nem zárult a nyomozás. Ennek ellenére születtek olyan tévériportok, ahol az erőszakos videójátékokat motivációként nevezték meg.¹⁶

Csomóponti diskurzus, bevésődés, hibridizáció

A diskurzus középpontjából három központi fogalom emelhető ki, melyek a legtöbbször szerepelnek a vizsgált cikkekben. A csomópontok, amelyek köré a nyilvános párbeszéd rendeződik, a következő fogalmakhoz kapcsolódnak: lövöldözések (shootings), fegyverszabályozás (gun control), erőszakos videójátékok (violent video games).

Ezek fogalmak azonban nem újak, korábbi hasonló tömeggyilkosságoknál már megjelentek az alkalmazott szótárban, még a Sandy Hook-i eset kapcsán kialakult diskurzust megelőzően bevésődtek a köztudatba, készen elérhetőek voltak a megszólalók számára. Új fogalomként terjedt el a médiában és a megjelenő szövegekben, nyilatkozatokban a fentebb már említett „felfegyverzett jó ember” (good guy with a gun), melynek eredete a fegyverlobbihoz köthető.¹⁷

Az első másfél hónap folyamán egy *hibridizációs folyamat* ment végbe, ugyanis a média figyelme a politikai intézkedések és a civil szervezetek médiajelenléte nyomán elterelődött az erőszakos videójátékokról, és csak a fegyvertartás szabályozása maradt napirenden. Videójátékokról csak akkor esik szó, amikor Wayne LaPierre említi meg azokat, például 2012.

¹⁵ Forrás: <http://edition.cnn.com/2013/02/20/opinion/ferguson-adam-lanza/>, Letöltés ideje: 2016.04.09.

¹⁶ Forrás: <http://www.cbsnews.com/news/newtown-shooter-motivated-by-norway-massacre-sources-say/>, Letöltés ideje: 2016.04.09.

¹⁷ Forrás: <http://www.nytimes.com/2012/12/22/opinion/the-nras-response-to-the-newtown-shooting.html>, Letöltés ideje: 2016.04.09.

december 21-én tartott beszédében. A sajtó ekkor leközli álláspontját, miszerint az esetért az olyan erőszakos videójátékok vonhatóak felelősségre, mint a „*Call of Duty*”, „*Grand Theft Auto*”, „*Bulletstorm*” és a „*Kindergarten Killer*”. Álláspontja szerint „van ebben az országban egy érzéketlen, erkölcstelen és korrupt árnyék ipar, amely eladja és bevési az erőszakot a saját embertársai ellen.”¹⁸

Keretek és stratégiák

Kutatásomban a rendelkezésemre álló médiaanyagban az események és a reagálások értelmezési kereteit is igyekeztem megvizsgálni. A cikkekben elsősorban akció- és erkölcsi keret, részben pedig egy politikai keret figyelhető meg.

A legnépszerűbb amerikai hírportálokon megjelent cikkek alapján egyértelműen körvonalazható egy erkölcsi keret: a fegyvertartást többnyire veszélyes jelenségként ábrázolták, kiemelten foglalkoztak annak szigorítását érintő kezdeményezésekkel, de eleinte ugyanez volt érvényes az erőszakos videójátékokra is. Szóba kerültek azok a kezdeményezések, melyek plusz adóteherrel sújtják ezeket a szórakoztatóipari termékeket, illetve több politikus hatásvizsgálatok elkészítését és anyagi támogatását szorgalmazta. A megszólaló kormánypárti demokrata politikusok többsége is ezt a véleményt hangoztatta. Ez egyben a politikai keretet is megmutatja: a diskurzus feletti hatalmat a kormányon lévő politikai oldal gyakorolta.

A fegyverlobbi Ruth Wodak tipológiája alapján többféle stratégiát alkalmaz. Alapvetően *destruktív stratégia* volt megfigyelhető, amelyhez a fegyvertartástól való félelem párosult. A figyelmet a videójátékok felé fordította, tudatosan használt olyan játékcímeket, amelyek korábban már felmerültek más erőszakos bűncselekmények kapcsán, mint például a „*Grand Theft Auto*”, a „*Call of Duty*”, és a „*Mortal Kombat*”. Wayne LaPierre megemlített egy kevésbé ismert, „*Kindergarten Killer*” című játékot is, mely a korábban a Columbine Egyetemen történt lövöldözés kapcsán került a köztudatba. Emellett 2013. januárjában az NRA elérhetővé tett egy saját fejlesztésű videójátékot, amelyben fegyverekkel lehet lövöldözni, és amely az iTunes korhatár-besoroló rendszere alapján 4 éves kor felett ajánlott. A figyelem elterelése az erőszakos videójátékokra kézenfekvő stratégiának tűnik a fegyverlobbi számára, mivel azok körül már kialakult egy folyamatosan fennálló morális pánik. A videójátékokra és a videójáték-iparra a fegyverlobbi részéről jellemző volt a negatív jelzős szerkezetek használata, mint például „erkölcstelen”, „korrupt”.

A fegyverlobbi stratégiája azonban nem teljes mértékben volt destruktív. Az NRA részéről megfigyelhető volt egy *átalakító stratégia* is. Ez köszönhető azoknak az erkölcsi keretben zajló diskurzusoknak, melyek következtében az NRA elismerte a fegyverek veszélyességét, ugyanakkor – ezt ellensúlyozandó – felépítette a „fegyveres jó ember” eszményképét. Publikus dokumentumaik, mint például az iskolákban felfegyverzett megbízottakat szorgalmazó *National School Shield* (NSS), az akciókeretet mutatták meg. Ebben a tervzetben az állt, hogy felfegyverzett alkalmazottakat szeretnének az iskolákba. A stratégia ebben az esetben *átalakító*, amennyiben az uralkodó fegyverellenes ideológia megdöntésére törekszik. Hivatkoztak olyan, főként republikánus politikusokra, valamint olyan civilekre, akik támogatták elképzeléseiket. Ilyen volt például Asa Hutchinson republikánus politikus, akivel az NRA közösen mutatta be az NSS programot, valamint Mark Mattioli, aki az egyik áldozat édesapja.¹⁹

¹⁸ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/2012/12/21/nra-video-games-gun-violence_n_2348219.html, Letöltés ideje: 2016.04.09.

¹⁹ Forrás: <http://www.nytimes.com/2013/04/03/us/nra-details-plan-for-armed-school-guards.html>, Letöltés ideje: 2016.04.09.

A fegyverlobbi perspektívájának elemzéséhez is Ruth Wodak kategóriáit alkalmaztam, kiemelten kezelve a MI-ŐK opozíciópárt. A „MI” alá minden amerikai állampolgár beletartozott, az „ŐK” csoportjába pedig a bűnbaknak beállított videójáték-gyártó cégeket és a hollywoodi filmipart helyezték, amelyeket mint a társadalom megrontóit mutatták be, ide kapcsolva magát a médiát is, amiért démonizálta a felfegyverzett civileket. Elmondható, hogy a „MI” csoportja alá nem csak önmagukat sorolják. Érvrendszerükbe nem vagy csak nagyon ritkán épült be a fegyvertartás szigorítását kezdeményezők lejáratása vagy személyeskedő kritizálása, inkább a saját álláspontjukról való meggyőzésre fókuszáltak.

A videójáték-ipar szereplőitől kevés reflexió volt megfigyelhető. Néhány közleményt és retorziós kísérletet nem számítva kimaradtak a párbeszédéből. Számukra megfelelő lehet az uralkodó ideológia, mivel egy idő eltelte után lekerülnek a média napirendjéről, illetve a különböző játékorientált hírmagazinok és szerzői hírportálok összefoglaló cikkeikben leírták, hogy az addigi médiakutatások jelentős része nem talált közvetlen megfigyelhető korrelációs kapcsolatot az erőszakos videójátékok és az erőszakos bűncselekmények között, és a vizsgálatok inkább más tényezőket tartanak meghatározónak, így a mentális betegségeket és a rossz családi környezetet. Ezek olyan érvek, amelyek egyébként is hitelesebbnek tűnnek, ha szakértők (tudományos keretben) mondják el azokat.

A Sandy Hook-i eset összefoglalása

Az eset kapcsán kialakult diskurzus két nagyobb gócpont köré rendeződött. Az első a tragédiát követő közvetlen időszak: ide tartoznak az eset utáni egy-két hétben történt megszólalások, a videójáték-ipar ekkor még észrevehetően megjelent az újságcikkekben. Ennek időtartama 2012. december – 2013. januárra tehető. 2013. március végétől azonban új irányt vett a diskurzus, amikor az Amerikai Egyesült Államok elnöke indítványozta a fegyverekre vonatkozó törvények módosítását.²⁰ Ez egy újabb gócpont, ahol a fegyverlobbinak markánsan jelen kellett lennie, ki kellett állnia és meg kellett védenie magát a vitában. Az NSS is ekkor készült el: egy 225 oldalas dokumentumban részletesen ismertette azt a már korábban is felvetett elképzelését, miszerint a Sandy Hook-i esethez hasonló tragédiák megelőzhetők, vagy legalábbis korlátozhatók lennének azáltal, hogy több fegyveres megbízott lenne az oktatási intézményekben.

A két gócpontot a civil szervezetek akciói kötötték össze, ugyanis ők garantálták, hogy a diskurzus továbbéljen és a figyelem középpontjában maradjon.

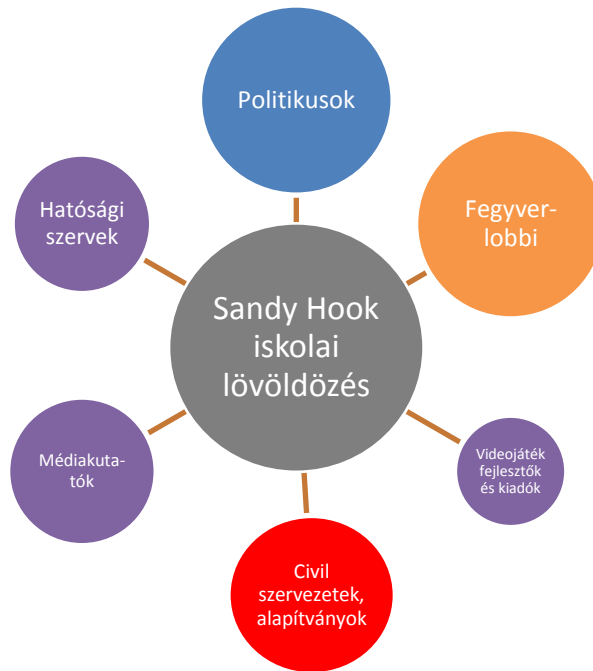
Az ágenscsoportok feloszthatók annak alapján, hogy ellentétesen vagy pozitívan viszonyultak az akkor érvényes fegyvertartási törvényekhez, illetve az erőszakos videójátékokhoz. Az 1. ábrán piros szín jelöli azokat, akik negatívan viszonyultak a fegyvertartáshoz, drapp pedig azokat, akik pozitívan. Kék szín jelöli a megosztott ágenscsoportot, lila pedig a többnyire semleges maradtakat. A körök nagysága azt mutatja, hogy a médiában való megjelenés alapján mely ágenscsoportok voltak jelen nagyobb intenzitással a diskurzusban; a nagyobb intenzitást a nagyobb körök jelzik.

A 2. ábrán piros szín jelöli azt az ágenscsoportot, amely az erőszakos videójátékok felelősségét hangoztatta, drapp, amelyeknél ez nem épült be a retorikába, és kék szín a véleményükben megoszolókat jelöli. Azt, hogy az egyes ágenscsoportok milyen intenzitással vannak jelen a diskurzusban a médiában megjelent cikkek és videó anyagok alapján, ez esetben is a körök nagysága jelzi.

²⁰ Forrás: <http://www.nytimes.com/2013/03/29/us/politics/obama-makes-impassioned-plea-for-guncontrol.html>, Letöltés ideje: 2016.04.05.

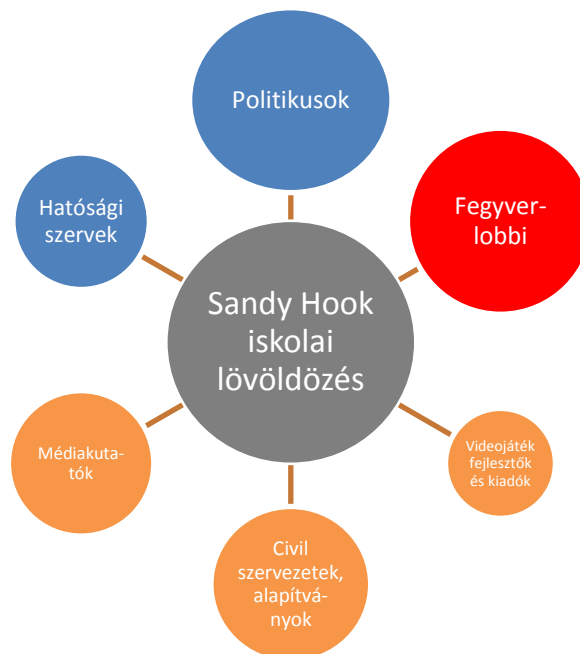
1. ábra

Az érvényben lévő fegyvertartási törvényeket támogató és ellenző ágencsoportok

2. ábra

Az ágencsoportok viszonyulása az erőszakos videójátékokhoz

Az 1. és a 2. ábrán látható, hogy a diskurzus leggyakrabban megjelenő és legmarkánsabb résztvevői a politikusok és a fegyverlobbi, őket pedig a civil szervezetek követik. A 1. ábra szemlélteti, hogy a fegyvertartás szigorításáért egy jelentős résztvevő ágencsoport (a civil szervezeteké és alapítványoké) egyöntetűen, és egy markánsan részt vevő ágencsoport (a politikusok) egy hányada küzdött, míg az akkor érvényben lévő törvénykezések megtartásáért egy markánsan részt vevő ágencsoport (a fegyverlobbi) emelt szót egyöntetűen, egy másik markáns ágencsoport (a politikusok) pedig megoszlott az ügyben.

Summa summarum elmondható, hogy a kormányon lévő politikai hatalom az NRA törekvései ellenére végig megőrizte befolyását a diskurzus felett, végig az általa támogatott ideológia maradt az uralkodó. A videójáték-ipar pár hét alatt a háttérbe szorult. A fegyverlobbinak azok a megnyilatkozásai, melyek az erőszakos videójátékokra terelték a felelősséget, nem, vagy csak kis mértékben voltak sikeresek, a törekvéseik azonban mégsem mondhatók teljesen haszontalanoknak, amit a másik vizsgált eset mutat majd meg igazán: a „*good guy with a gun*”, azaz a fegyveres jó ember fogalma megragadt a köztudatban, és a későbbiekben hivatkozási alappá vált.

Lázongó tweetek az Umpqua Közösségi Főiskola tragédiája után

Mintegy három évvel a newtowni tragédia után egy Oregon államban történt eset keltett kiemelkedően nagy sajtóvisszhangot. A Roseberg közeli Umpqua Közösségi Főiskola egyik hallgatója ölt meg kilenc embert, sebesített meg ugyanennyit, majd végül a connecticuti gyilkoshoz hasonlóan ő is végzett magával.²¹ Az elkövető, Christopher Harper-Mercer illegálisan jutott több kézfegyverhez. A fegyverek egy részét ő maga vásárolta, néhányat pedig családtagjaitól vett el.

A diskurzus mélyebb megismeréséhez és újabb eredmények feltárásához mindenképp megfelelőnek bizonyult ez az eset, hiszen számtalan visszautalás történt a Sandy Hook Általános Iskola tragédiájára, ami világossá tette, hogy nem sok kis diskurzusról beszélhetünk az egyes lövöldözések kapcsán, hanem azok mind egy nagy összefüggő diskurzus állomásai és fordulópontjai.

Az elemzéshez nyersanyagot a *Huffington Post*, a *New York Times* és a *CNN* online felületén megjelent cikkek, videóriportok, valamint twitter bejegyzések kínáltak.

A korábbi ágencsoportok hangja szólalt meg ismét minimális átrendeződéssel. A politikusok, a fegyverlobbi, a hatósági személyek és a civil szervezetek változatlanul jelen voltak a vitában, ellenben a videójáték-ipar teljesen kivonta magát a párbeszédből, és teljesen kikerült a látómezőből. A hivatásos bloggerek személyében előtérbe lépett a média mint ágens, a pszichológusok megszólalásai is fontosabbak lettek, és megjelent egy új markáns csoport, mégpedig a hírességeké, a celebeké.

Politikusok

A politikusok részvétele a diskurzusban különösen jelentőssé vált a választások közeledte miatt. Az elnökjelöltek nem kerültek a témát, bátran véleményt nyilvánítottak. Jelentős felszólalóvá lépett elő Hillary Clinton és Donald Trump is. Feltehetően a közösségi média, elsősorban a Twitter térnyerésének köszönhetően ezúttal sokkal több politikus reagált a történetekre, mint néhány évvel korábban. Rengetegen fejezték ki sajnálatukat, és megírták, hogy

²¹ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/entry/oregon-shooter-died-of-suicide_us_56102a0ee4b0af3706e112c7, Letöltés ideje: 2016.04.13.

imádkoznak az áldozatokért.²² A leggyorsabb tweetelők között volt John Boehner republikánus házelnök, Pat Roberts republikánus szenátor, Dean Heller republikánus szenátor, David Rouzer republikánus politikus, valamint Debbie Wasserman Schultz, a Demokratikus Nemzeti Bizottság elnöke, Steny Hoyer demokrata politikus, Steve Daines demokrata szenátor, Donald Norcross demokrata politikus és Chris Murphy demokrata szenátor.

A legjelentősebb felszólaló ismét Barack Obama elnök volt, aki érzékeltette, hogy a tanintézményekben elkövetett tömeggyilkosságok mára rutinná váltak.²³ Arra hívta fel a figyelmet, hogy korábbi kezdeményezése a fegyvertartást érintő törvények szigorítására elbukott (miközben a közvélemény-kutatások szerint az amerikaiak többsége támogatná a szigorúbb fegyverviselési törvényeket), és megkérdőjelezte azt az álláspontot, amely szerint több fegyver biztonságosabbá tehetné az országot. Úgy fogalmazott, hogy a szörnyűség elkövetőjének elméjében betegség munkálhatott, bármi volt is a közvetlen motivációja. Ugyanakkor leszögezi, hogy az USA nem az egyetlen ország, ahol mentális betegséggel küzdő emberek élnek, vagy olyanok, akik bántani akarnak másokat, mégis ez az egyetlen olyan ország a Földön, ahol statisztikailag közel havonta történik hasonló tömeggyilkosság.²⁴

Barack Obama mellett Hillary Clinton neve is felbukkant a korabeli cikkekben, aki akkoriban a Demokrata Párt elnökjelöltjeként vált jelentős közszereplővé. Nemzeti mozgalom indítását kezdeményezte a fegyverszabályozás szigorítása érdekében, amely ellensúlyozni tudja a National Rifle Association politikai erejét. Szerinte az országnak jobban oda kell figyelnie arra, hogy ne kerüljön fegyver olyanok kezébe, akiknek nem lenne szabad birtokolniuk azokat.²⁵ Azt ígérte, hogy ha megválasztják, függetleníti a törvényhozókat az NRA lobbitevékenységétől. Érvelésében Obamához hasonlóan ő is azokra a felmérésekre hivatkozott, amelyek megmutatták, hogy az ország lakosságának java egyetért azokkal a törekvésekkel, hogy kötelezővé váljon a fegyvervásárlók háttérének átvizsgálása (background checks). Azt is célul tűzte ki, hogy az interneten és a különböző rendezvényeken megjelenő fegyverkereskedőkre is hasonló szabályokat követeljenek meg, mint a fegyverbolti eladások esetében.²⁶ Ezzel szemben Donald Trump, a Republikánus Párt elnökjelöltje a mentális betegségeket tette felelőssé a tragédiáért, és az NRA ügyvezető alelnökének korábbi álláspontját hangoztatta, miszerint ha több fegyver, illetve fegyveres ember lett volna az épületben, akkor kevesebben haltak volna meg, és kisebb lett volna a sérültek száma.²⁷ Nem tartotta célravezetőnek a fegyvertartási szabályok szigorítását.

Oregon állam kormányzója, a demokrata párti Kate Brown, bár korábban törvényjavaslatot nyújtott be a fegyvertartás szigorítására, az eset után mégsem hivatkozott korábbi kezdeményezésére. Azt mondta, az elsődleges feladat az áldozatok és a hozzátartozóik kezelése,

²² Forrás: http://www.huffingtonpost.com/entry/oregon-shooting-congress-twitter_us_560d9521e4b0af3706e00bed, Letöltés ideje: 2016.03.25.

²³ Forrás: <http://www.nytimes.com/2015/10/02/us/obama-oregon-shooting-umpqua-community-college-gun-control.html>, Letöltés ideje: 2016.04.14.

²⁴ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/entry/oregon-college-shooter-identified_us_560da1b2e4b0dd85030b5cc3, Letöltés ideje: 2016.04.14.

²⁵ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/entry/hillary-clinton-gun-control_us_560e85d7e4b0af3706e05b04, Letöltés ideje: 2016.04.14.

²⁶ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/entry/hillary-clinton-gun-control_us_5611d70ae4b0dd85030c6b3b, Letöltés ideje: 2016.04.14.

²⁷ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/entry/donald-trump-guns-mass-shootings_us_56114d5ee4b0768127025b05, Letöltés ideje: 2016.04.14.

az okokat és a megelőzés lehetséges módszereit később is kereshetik. A hozzátartozókat együttérzéséről biztosította.²⁸

Nancy Pelosi demokrata politikus egy eseti bizottság felállítását kezdeményezte²⁹, amely a fegyveres bűnözésre szakosodik. Megfogalmazásait elemezve a fegyverek gyártóit és forgalmazóit tartotta felelősnek a gyilkosságért. Mondatai érzelmi töltésűek voltak, a „család” és a „bánat” szavakat hangsúlyozták. Az eseti bizottság felállításának javaslatát végül egyébként Mike Thompson demokrata képviselő terjesztette be.³⁰

Martin O’Mailley, Maryland állam korábbi kormányzója és a 2016-os választási ciklus egyik elnökjelöltje a gépkarabélyok betiltását sürgette. További javaslatai között szerepelt egy fegyverviselői igazolvány kiállítása és egy kapcsolódó ujjlenyomatvétele, valamint tilalom, hogy a kormány ne köthessen üzletet olyan fegyvergyártó cégekkel, amelyek nem alkalmaznak a legmodernebb biztonsági technológiákat, és megfogalmazta azt a követelést is, hogy az illegális fegyverkereskedelmet szövetségi bünténnyé minősítsék.³¹

Herry Reid demokrata politikus a rivális Republikánus Pártot támadta, amiért az a fegyverlobbi érdekeit képviseli, megszólalásaiban az „NRA kiskutyáiként” emlegette a republikánusokat.³²

Nem minden politikus volt könyörületes és együttérző. Nagy felháborodást keltett Ben Carson republikánus párti elnökjelölt álláspontja, miszerint az áldozatoknak jobban ki kellett volna állniuk magukért.³³ Azt állította, hogy ha a helyszínen lett volna, akkor azt javasolta volna, hogy együtt szálljanak szembe az elkövetővel, így elkerülhető lett volna, hogy ennyi áldozatot követeljen az eset.

Több republikánus politikus a mentális betegségeket, némelyikük Barack Obama kormányzását tette felelőssé az eset kapcsán, és elhatárolódott attól a felvetéstől, hogy a fegyvertartás szigorítása hasznos megoldás lenne a tömeggyilkosságok elkerüléséhez.³⁴ Deb Fischer republikánus politikus véleménye az volt, hogy az elkövetőket nem fogja megállítani egy előzetes háttér-ellenőrzés. Jeff Flake szenátor ugyan nem ellenezte a háttér-ellenőrzést, de az interneten vásárlókra ezt nem terjesztené ki, ellenben kibővítené a mentális állapotra vonatkozó átvilágítást. Egy másik republikánus szenátor, Richard Schelby azt nyilatkozta, a bűnözők mindenképp hozzájutnának a fegyverekhez.

²⁸ Forrás: <http://edition.cnn.com/2015/10/02/politics/oregon-governor-kate-brown-umpqua-shooting/index.html>, Letöltés ideje: 2016.04.14.

²⁹ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/entry/nancy-pelosi-gun-violence-committee_us_560ef380e4b0af3706e0e96f, Letöltés ideje: 2016.04.14.

³⁰ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/entry/house-democrats-gun-violence-committee_us_561683f5e4b0dbb8000d51de, Letöltés ideje: 2016.04.14

³¹ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/entry/hillary-clinton-gun-control_us_5611d70ae4b0dd85030c6b3b, Letöltés ideje: 2016.04.14.

³² Forrás: http://www.huffingtonpost.com/entry/harry-reid-nra_us_5612e3abe4b0baa355aceb7d, Letöltés ideje: 2016.04.14.

³³ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/entry/ben-carson-oregon-shooting_us_5613d305e4b0baa355ad32d6, Letöltés ideje: 2016.04.14.

³⁴ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/entry/gun-violence-senate-republicans_us_56141558e4b0baa355ad8f37, Letöltés ideje: 2016.04.14.

Bobby Jindal, Louisiana állam republikánus kormányzója az elkövető apját vonta felelősségre. Azt mondta, az apa megbukott a fia nevelésével, és ezért mindenkinek bocsánatkéréssel tartozik.³⁵

Ron Johnson szenátor a média felelőségéről beszélt.³⁶ Nem tartotta jó ötletnek, hogy az újságírók megírják az elkövetők nevét és azonosítsák őket, amit más „mentálisan beteg emberek” meglátnak, és később hasonló módon próbálnak majd hírnevet szerezni maguknak. Ellenben hozzátette: amennyiben megtiltanák a médiának, hogy publikáljon az elkövetőről, az a szólásszabadságot sértené, ahogyan az is, ha az erőszakos videójátékokat cenzúráznák, vagy szigorúbb szabályokat vezetnének be a fegyverekre; így a közpolitika semmit sem tehet.

Mindebből jól látszik, hogy a politikusok megszólalásaiban legfeljebb elvétve kerültek említésre az erőszakos videójátékok vagy egyéb médiatartalmak, ellenben a fegyvertartás pozitív és negatív megítélése között kialakult egy éles töréspont.

Fegyverlobbi

Bár a newtowni esethez képest sokkal erőteljesebb támadásokat kapott az NRA, a nonprofit szervezet a sajtóban megjelent cikkek alapján ezúttal kisebb mértékben jelent meg a diskurzusban: többnyire nem reagált a lobbitevékenységét érő vádakra. A médiában azonban tovább élt és jelentőssé vált a korábban bevésődött „felfegyverzett jóember” gondolata. A szervezet azon álláspontja nem változott, hogy nem a fegyverek, hanem az emberek ölnek embereket.

Kisebbségi csoportosulásoknak sikerült médianyilvánosságot szerezniük, és tiltakoztak a fegyvertartás szigorítása ellen, ám név szerint sehol sem nevezték meg ezeket, csupán általánosságban reflektáltak rájuk.

A média mint ágens

A legnagyobb véleményformálónak és a diskurzusban legmarkánsabban résztvevő ágencscsoportnak ezúttal maga a média bizonyult. A megjelent cikkek jelentős része valamilyen publicista, újságíró, blogger vagy vendégszerző állásfoglalása volt az esetről. Egyöntetűen a fegyvertartási törvények szigorítását sürgették, gyakran valamilyen közvélemény-kutatás eredményeivel kiegészítve írásaikat. Gyakran történtek hivatkozások a Sandy Hook Általános Iskolában történt lövöldözésre és az azt követően benyújtott sikertelen törvényjavaslatokra. Nyíltan támadták a National Rifle Association lobbitevékenységét és a fegyvergyártó cégeket is.³⁷

Lev Raphael író és blogger egy a Huffington Post online felületén publikált cikkében arra hívta fel a figyelmet, hogy elemzések szerint 2011 óta háromszorosára nőtt a tömeggyilkosságok száma az Egyesült Államokban,³⁸ és a fegyvertartást szigorító törvények módosítása

³⁵ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/entry/gun-violence-senaterepublicans_us_56141558e4b0baa355ad8f37, Letöltés ideje: 2016.04.14.

³⁶ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/entry/gop-senator-blames-media-shootings_us_56181534e4b0dbb8000e8fe3, Letöltés ideje: 2016.04.14.

³⁷ Forrás: <http://www.thetrace.org/2015/10/nra-mass-shootings-wayne-lapierre/>, Letöltés ideje: 2016. 04.14.

³⁸ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/jim-wallis/nothing-we-can-do-and-oth_b_8269146.html, Letöltés ideje: 2016.04.14.

azért is nehéz feladat, mert a fegyverhasználat mélyen gyökerezik az amerikai kultúrában, az pedig egyedi a világ országai között.³⁹

Nick Wing, a Huffington Post egyik vezető szerkesztője azt tartotta sokkolónak, hogy miután egyre több az iskolai lövöldözés, a média rendszerint már nem, vagy kevésbé foglalkozik az esetekkel, azok már nem mindig képesek magukra vonni a figyelmüket.⁴⁰

A FOX News műsorvezetője, Geraldo Rivera a Facebookon „fegyverbeteg nemzetnek” nevezte az amerikaiakat, és a fegyverlobbit hibáztatta, amiért az uralja az országot, és örülteknek biztosít hozzáférést lőfegyverekhez.⁴¹ Ezt követően Barack Obama elnökhöz szolt, akit arra biztatott, hogy fékezze meg a fegyverlobbit, és lehetőség szerint vágja el annak anyagi forrásait.

Elaine Ambrose író és blogger kezdeményezte, hogy a médiában ne nevezzék meg az elkövetőket, és így ne válhassanak utánozható mintákká. Ez megegyezik azzal az állásponttal, amit Ron Johnson republikánus szenátor is hangoztatott.⁴²

Brian Joyce, a Talk Radio 102.3 FM műsorvezetője egy interjúval foglalkozott, melyet az MSNBC készített John Parker veteránnal. Parker a lövöldözés alatt az épületben tartózkodott. Egy a HuffingtonPost felületén megjelent cikkében kiemelte, hogy Parkernél hiába volt lőfegyver, azt az akkor ott lévők jobbnak látták nem használni. Joyce ezzel és más megemlített esetekkel arra mutatott rá, hogy a „felfegyverzett jó ember” nem tud minden esetben közbelépni.⁴³

Robert Greenwald filmkészítő arról írt, hogy bár a fegyvertartók 92 százaléka támogatja a fegyvertartásra vonatkozó törvények szigorítását, az NRA mégis folyton akadályozza azt. Cikkében arra említet példákat, hogy az NRA anyagilag hogyan járult hozzá politikusok kampányához, például Mitch McColonell republikánus szenátor esetében.⁴⁴

A Huffington Post közvélemény-kutatást is készített a Yougov Poll segítségével, amely arra az eredményre jutott, hogy az amerikai lakosok 40 százaléka ismer valakit, akit fegyverrel öltek meg.⁴⁵

Hatósági szervek

Ami a hatósági szerveket illeti, a helyi serif, John Hanlin nyilatkozott a sajtónak. Sokáig nem árulta el az elkövető nevét, mondván nem kíván tekintélyt adni neki, és nem szeretné, ha hősi

³⁹ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/peter-dreier/nra-oregon-shooting_b_8258024.html, Letöltés ideje: 2016.04.14.

⁴⁰ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/entry/us-gun-violence_us_560d9635e4b0af3706e00e20, Letöltés ideje: 2016.04.14.

⁴¹ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/entry/geraldo-rivera-gun-control-oregon-shooting_us_560e57e2e4b0dd85030b8c3d, Letöltés ideje: 2016.04.14.

⁴² Forrás: http://www.huffingtonpost.com/elaine-ambrose/dont-name-the-shooter_b_8229830.html, Letöltés ideje: 2016.04.14.

⁴³ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/tanushree-ghosh/a-list-of-the-reasons-cit_b_8236494.html, Letöltés ideje: 2016.04.14.

⁴⁴ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/robert-greenwald/prayer-wont-stop-gun-viol_b_8252740.html, Letöltés ideje: 2016.04.14.

⁴⁵ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/entry/americans-know-gun-violence-victims_us_56169834e4b0e66ad4c6bd2b, Letöltés ideje: 2016.04.14.

mintakép alakulna ki róla mások számára. A név felfedését a halottkémre bízta.⁴⁶ Eközben a média többször foglalkozott azzal, hogy a Sandy Hook Általános Iskolai lövöldözés után Hanlin levelet írt Joe Binden alelnöknek, melyben a fegyvertartás szigorítása ellen érvelt, erről azonban a riportereknek megtagadta a válaszadást.⁴⁷

Civil szervezetek

A civil szervezetek jelenléte rendkívül markáns volt az Umpqua Community College-en történt eset után. Gyakori hivatkozások történtek olyan alapítványokra, mint a *Gun Violence Archive*, az *Everytown for Gun Safety* és a *Coalition to Stop Gun Violence*, és számos szervezet képviselője publikálhatott cikket egy-egy nagyobb sajtóorgánumban.

A *The Peace Alliance* ügyvezető alelnöke a Huffington Post online felületén osztotta meg véleményét. Álláspontja az volt, hogy az automata fegyverekhez való könnyű hozzáférés mindenképp szerepet játszik a tömeggyilkosságokban az Egyesült Államokban, és azt a kérdést tette fel, hogy hány iskolai lövöldözésnek kell történnie ahhoz, hogy a kormány szigorítsa a fegyvertartásra vonatkozó szabályokat.⁴⁸ Kiemelte, hogy azokban az országokban, ahol szigorúbbak a fegyverviselési törvények, mint például az Egyesült Királyság, Kanada és Ausztrália, nincsenek hasonló mézárások. Ugyanakkor a cikkben a szabályok szigorítását önmagában nem tartotta elégségesnek, különböző szociális és emocionális tréningeket, integrált és rendszeres családi-közösségi támogató szolgáltatások bevezetését ajánlotta.

A *Violence Policy Center* nonprofit szervezet egyik kulcsembere, Josh Sugarmann szintén a Huffington Post internetes oldalára írt cikket, melyben elemzésekre hivatkozva sürgette a fegyvertartás szigorítását. Példája egy statisztika, mely szerint azokban az (amerikai) államokban, ahol a lakosság kisebb százaléka birtokol fegyvereket, kevesebb lövöldözéstől szenvedett haláleset történt.⁴⁹

Tanushree Ghosh aktivista kiélezett hangvétellel próbálta megdönteni azokat az érveket, amelyek a fegyvertartás szigorítását ellenzik, és nem értet egyet azzal, hogy a változtatások ne lennének célravezetők a tömeggyilkosságok megakadályozásában.⁵⁰

Pszichológusok

A pszichológusok főként arra törekedtek, hogy leszögezzék: a mentális betegségek nem mindig köthetőek össze a fegyveres bűntényekkel, mivel ugyanúgy követnek el gyilkosságokat, azok is, akik mentálisan nem betegek, így nem lenne helyénvaló, ha megbélyegeznék a pszichikai rendellenességgel küzdőket.

Dr. Jerrald Van Leakoff, az *Institute for Obvious Criminalistic Hindsight* munkatársa azt nyilatkozta, hogy az eltelt évek alatt körvonalazódni kezdett a tömeggyilkos profilja,

⁴⁶ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/entry/oregon-college-shooter-identified_us_560da1b2e4b0d85030b5cc3, Letöltés ideje: 2016.04.14.

⁴⁷ Forrás: <http://www.nytimes.com/2015/10/03/us/oregon-sheriff-shared-sandy-hook-conspiracy-theory-on-facebook.html>, Letöltés ideje: 2016.04.14.

⁴⁸ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/matthew-albracht/a-gaping-hole-in-the-soul_b_8230538.html, Letöltés ideje: 2016.04.14.

⁴⁹ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/josh-sugarmann/president-obama-is-right_b_8235084.html, Letöltés ideje: 2016.04.14.

⁵⁰ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/tanushree-ghosh/a-list-of-the-reasons-cit_b_8236494.html, Letöltés ideje: 2016.04.14.

amelyben benne van, hogy az elkövető mentálisan instabilnak tűnik.⁵¹ Harold Pollack professzor ezzel szemben egy interjújában megemlítette, hogy a mentális betegségek csupán az erőszakos bűntények öt százalékában játszottak szerepet az Egyesült Államokban.⁵²

További megszólaló volt Dr. Jeffrey Swanson, a Duke University School of Medicine pszichológia professzora, akinek szakterülete az erőszak és a mentális betegségek közötti kapcsolat. Egy interjújában idézett egy tanulmányt, amely arra az eredményre jutott, hogy négyből három elkövetőnek nem volt pszichiátriai előélete, és a bűnözők mindössze hat százalékát diagnosztizálták valamilyen mentális betegséggel.⁵³ Swanson azt is mondta, hogy ha az összes skizofrén, bipoláris zavarral és depresszióval küzdő beteget meggyógyítanák, az erőszakos bűncselekmények száma csupán 4 százalékkal csökkenne.

Hírességek (celebvilág)

Hírességek is felszólaltak annak érdekében, hogy a mentális betegséggel küzdőket ne érje hátrányos megkülönböztetés a tömeggyilkosságok utáni felháborodás nyomán, például Demi Lovato énekesnő, színész és modell, aki bevallottan bipoláris zavarral küzd, kiemelte, hogy a mentális betegségben szenvedők zömében önmagukban tesznek kárt, ezért nagyobb eséllyel áldozatok, mint elkövetők.⁵⁴

Más sztárok a fegyverlobbi ellen emeltek hangot. Julianne Moore színésznő egy 79 fős kreatív közösséget hozott létre kulturális befolyással rendelkező egyénekből, akik az *Everytown for Gun Safety* alapítvány munkáját segítették.⁵⁵

Csomóponti diskurzus és bevésődés

A diskurzus csomópontjai sok hasonlóságot mutattak a Sandy Hook Általános Iskolai lövöldözés kapcsán kialakult párbeszéddel. Változás abban figyelhető meg, hogy a videójátékok eltűntek a diskurzusból, és a fegyvertörvények, lövöldözések mellé beépült az NRA neve, mint az egyik legjelentősebb csomópont, valamint a mentális betegségek. Utóbbi bár a korábbi diskurzusokban is előfordult, a rendszeres szóhasználatba a rosebergi eset kapcsán épült be. Érezhető az is, hogy a megszólalók jelentősen támaszkodnak a korábbi fogalmakra is, mint a „felfegyverzett jó ember”.

Az erőszakos videójátékok eltűnését részben az magyarázhatja, hogy a fegyverlobbi minimális mértékben szólalt meg a diskurzusból, és mivel korábban épp az NRA igyekezett a leginkább bűnbaknak feltüntetni a játékszoftvereket és más erőszakos médiatermékeket, kutatásra alapozott tények hiányában nem maradt olyan ágencsoport, amely jelentős mértékben támadhata volna a játékfejlesztő cégeket és kiadókat.

⁵¹ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/spencer-green/profile-of-oregon-shooter_b_8232946.html, Letöltés ideje: 2016.04.14.

⁵² Forrás: http://www.huffingtonpost.com/entry/the-danger-of-labeling-gun-violence-a-mental-health-issue_us_560eb88ee4b076812701c2c9, Letöltés ideje: 2016.04.14.

⁵³ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/jason-powers/blaming-gun-violence-on-t_b_8265398.html, Letöltés ideje: 2016.04.14.

⁵⁴ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/entry/demi-lovato-mental-illness-stigma-reform_us_5613b9ece4b0baa355ad266f, Letöltés ideje: 2016.04.14.

⁵⁵ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/entry/julianne-moore-gun-safety_us_561d04b3e4b0c5a1ce607001, Letöltés ideje: 2016.04.14.

A vitában a média, a civil szervezetek és a politikusok dominanciája figyelhető meg. A cselekvést tekintve a média mint ágencsoport rendkívül aktív volt. Megerősödött az a preferált olvasat, miszerint a fegyvertartásra vonatkozó törvények nem megfelelőek, és sokféle publikáció szorgalmazta a szigorításukat. Megjelentek az *implikaturák* retorikai eszközként, emellett több cikkre jellemző volt az *irónia* és a *cinizmus*.

A *kontextus*, amelyben a diskurzus zajlott, továbbra is elsősorban az elektronikus médiafelületek és a sajtótájékoztatók voltak, illetve jelentős részt kapott a közösségi média is – főként a Twitter. Bár néhány jelentős közszereplő, mint az elnök és az elnökjelöltek saját maguk is megszólaltak, a legtöbb politikus az újságírók feltett kérdéseire válaszolva fejtette ki véleményét.

Annak ellenére, hogy az uralkodó ideológia továbbra is az ország aktuális vezetőinek többnyire fegyverellenes álláspontját követte, a befolyás nem kis részt a média és a civil szervezetek kezébe került. Erre utal, hogy a cikkekben többször felmerült a kormánypárti politikusok tehetetlensége. A tematizáció középpontjában a fegyvertartás veszélyei álltak, a cikkek folyamatosan cáfolni próbálták a fegyverlobbi korábban felhozott érveit, melyek szerint a több fegyver és a több „felfegyverzett jó ember” jelentenek a nagyobb biztonság kulcsát, és segítenének a további tragédiák elkerülésében.

Keretek és stratégiák

A média, a civil szervezetek, valamint a politikusok egy részének nyilatkozatai hasonló *politikai* és *erkölcsi keretbe* rendeződtek. A kialakult domináns politikai keret lényege az volt, hogy a fegyvertartási törvények nem elég szigorúak, az erkölcsi kereté pedig az, hogy több fegyverrel nem előzhető meg a tömeggyilkosságok, továbbá leginkább a demokrata politikusok erkölcsi keretébe illeszkedett a közös felelősségvállalás igénye.

A média és a civil szervezetek részéről megfigyelhető volt egy *konstruktív stratégia*. Létrehoztak egy „MI” identitást azáltal, hogy a véleményalapú cikkekben sokszor többes szám első személyében írtak, például „we are a gun sick nation” (fegyverbetegségben szenvedő nemzet vagyunk)⁵⁶, „what we can do about it” (mit tudunk tenni)⁵⁷, „we must ban” (be kell tiltanunk)⁵⁸, „we try to have a national conversation?” (nemzeti/országos párbeszédre törekszünk)⁵⁹ stb. A „MI-ÖK” opposziópárban elsősorban a National Rifle Association-t azonosították, valamint magukat a fegyvereket.

A fegyvertartás szigorítását szorgalmazó, elsősorban demokrata politikusok *tartósító stratégiáját* mutatta, hogy bár gyakran elbukott kezdeményezésekről beszéltek, továbbra is igyekeztek alátámasztani, megerősíteni álláspontjukat, például közvélemény-kutatásokra hivatkozva.

Azok a politikusok, akik az aktuálisan érvényben lévő fegyvertörvények mellett álltak ki, *átalakító stratégiát* folytattak. Amellett, hogy továbbra is érveltek a „felfegyverzett jó ember” gondolata mellett, gyakran hivatkoztak mentális betegségekre, vagy csak egyszerűen

⁵⁶ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/entry/geraldo-rivera-gun-control-oregon-shooting_us_560e57e2e4b0dd85030b8c3d, Letöltés ideje: 2016.04.14.

⁵⁷ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/matthew-albracht/a-gaping-hole-in-the-soul_b_8230538.html, Letöltés ideje: 2016.04.14.

⁵⁸ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/warren-j-blumenfeld/proposals-for-common-sens_b_8231786.html, Letöltés ideje: 2016.04.14.

⁵⁹ Forrás: http://www.huffingtonpost.com/lynn-laplane-allaway/lets-all-point-and-laugh-at-the-nra_b_8248358.html, Letöltés ideje: 2016.04.14.

elmebetegnek nevezték az elkövetőt, ami egy korábban háttérbe szoruló aspektust hozott előtérbe. Ezzel együtt részletesebb és körülhatároltabb lett a „fegyveres rossz ember” képe is. Azzal, hogy nagy hangsúly került a mentális betegségekre, járulékos következményként felerősödtek más ágencsoportok, így előtérbe kerültek pszichológusok nyilatkozatai, és néhány ismert híresség is bekapcsolódott a diskurzusba.

Az eset összefoglalása

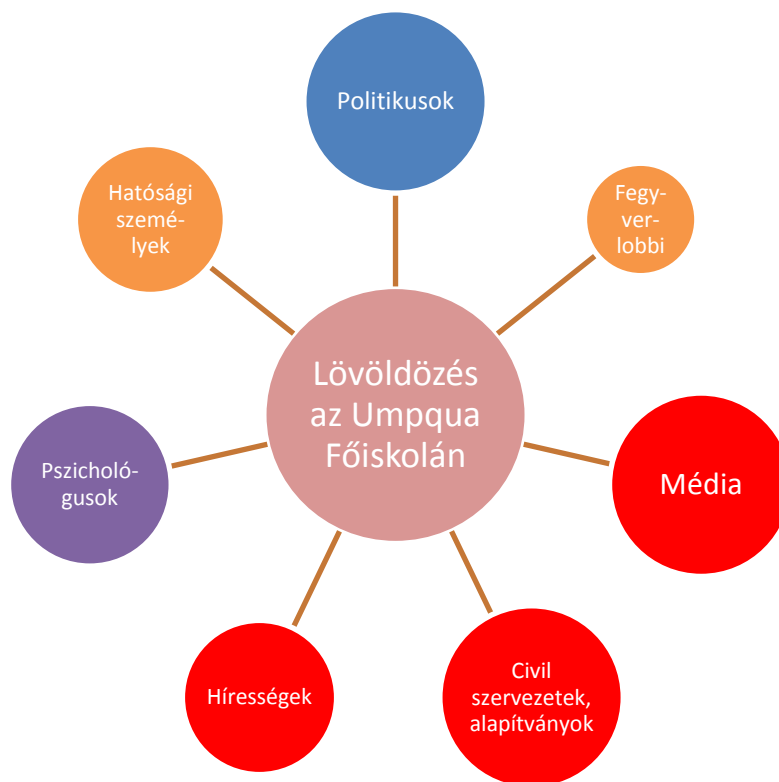
A rosebergi Umpqua Községi Főiskolán történetéről kialakult diskurzusban már nem vagy csak elvétve merültek fel az erőszakos videójátékok, és a videójáték-ipar mint ágens nem kapcsolódott be a párbeszédbe. A figyelem középpontjába a fegyvertartást érintő törvények és maga a National Rifle Association lobbitevékenysége került.

Több sajtóorgánum szigorúan csak a tények leírására szorítkozott. Mások, mint például a *Huffington Post* rengeteg véleménycikket tettek közzé, ami a diskurzust is jelentős mértékben befolyásolta. A média és a civil szervezetek a politikusok mellett meghatározó szereplővé léptek elő; az utóbbiak csoportja ezúttal is meglehetősen megosztott volt.

Az 3. ábrán a körök nagysága mutatja, hogy az egyes ágencsoportok milyen mértékben vettek részt a diskurzusban, szerepük mennyire volt meghatározó. Drapp színnel jelöli azokat az ágencsoportokat, amelyek pozitívan viszonyultak a fegyverviselést szabályozó aktuális törvényekhez, pirossal pedig azokat, amelyek változást sürgettek. Kék szín jelöli azokat, amelyek megosztottak voltak a kérdésben, a lila pedig a semlegeseket.

3. ábra

Fegyvertörvények az Umpqua Főiskolán történt lövöldözés után kialakult diskurzusban

A diskurzusban dominánsan voltak jelen azok az ágensek, akik a fegyvertörvények változtatását követelték; két markáns csoport teljes mértékben, és egy további részben tartozott ide. A változtatások ellen érvelő csoportok viszont a médiadiskurzusban csak kevésbé vagy elenyésző mértékben vettek részt.

Ha a 3. ábrát összehasonlítjuk az 1. és 2. ábrával, szembetűnő az ágenscsoportok jelentőségének változása, és jól látszik a fegyverlobbi visszaszorulása a diskurzusban.

További észrevételek a lövöldözésekkel kapcsolatos diskurzusról

Mindkét vizsgált eset rávilágított arra, hogy a tanintézményekben lőfegyverrel elkövetett bűncselekmények körül kialakult diskurzusok nem különíthetők el egymástól, folyamatosan történnek utalások a korábbi esetekre, a megszólalók szótárában pedig újra és újra felbukkannak a korábban bevésődött fogalmak. Ugyanakkor jelentős változások is megfigyelhetők. Ha visszatekintünk jóval korábbi esetekre is, az 1999-es Columbine Egyetemen történt lövöldözés után kialakult félelem az erőszakos videójátékokkal szembeni morális pánik nagy és erős hullámát indította el, a 2012-es Sandy Hook Általános iskolai tragédia után azonban az erőszakos videójátékok körüli félelem viszonylag rövid időn belül elült, miközben a fegyvertartást szabályozó törvényeket továbbra is hangos bírálókat érte. A 2015 végén az Umpqua Főiskola kampuszán történt tragédia után pedig már nem sok jele mutatkozott az erőszakos játékprogramok körül kialakult morális pániknak, a médiafigyelem teljes mértékben a National Rifle Association fegyverpárti lobbis tevékenységére irányult.

Amikor a fegyverlobbi és a videójáték-ipar egyaránt a figyelem középpontjába került egy tömeggyilkosság kapcsán, kezdetben egymásra próbálták hárítani a felelősséget. De az is kitűnt, hogy miközben a fegyverlobbi stratégiájának része volt a felelősségnek az erőszakos videójátékokra és a médiára hárítása, ugyanez nem mondható el a videójáték-iparra, amely 2012 végétől már alig vett részt a diskurzusban, és nem nevezte meg felelősként a fegyveripart.

A diskurzus domináns résztvevői kezdetben a politikusok és a fegyverlobbi voltak, később azonban a fegyverlobbi részvétele a vitában visszaszorult, a civil szervezetek, valamint a média ágenscsoportjai kerültek előtérbe. A vitában konstruktív, átalakító és destruktív stratégiák egyaránt megfigyelhetők voltak, azonban a legtöbb ágenscsoport esetében nagyon hasonló erkölcsi keret bontakozott ki.

A demokrata és republikánus párti politikusok között egyaránt voltak olyan megszólalók, akik támogatták a fegyvertörvények szigorítását, és voltak, akik elzárkóztak ettől. A demokraták és republikánusok tehát ebben a tekintetben nem alkottak egységes tábor. Az azonban mindenképpen elmondható, hogy a fegyvertartási törvények módosítását nagyrészt demokrata politikusok szorgalmazták, míg ellene többnyire republikánusok tiltakoztak.

A vizsgált források anyagai nyomán az is megállapítható, hogy az erőszakos videójátékok lehetséges negatív hatásaival az elmúlt öt évben egyre kevesebbet foglalkozott a média, miközben a fegyverviselést érintő szabályozások továbbra is a sajtó napirendjén maradtak.

Mit hozhat a jövő?

Végezetül felmerülhet a kérdés: vajon a CDA kutatás fényében közelebb került-e az Egyesült Államok törvényhozása ahhoz, hogy mélyrehatóbban megszigorítsa a fegyvertartást, és valódi stratégiát dolgozzon ki a tömegmészárlások megelőzésére? És végleg elül-e a már negyven éve hol felerősödő, hol csillapodó morális pánik az erőszakos videójáték körül?

2016 június közepén egy minden korábbinál több áldozatot (50 halottat és ennél is több sebesültet) követelő lövöldözés történt a floridai Orlando városában egy éjszakai melegbárban. Az eset kapcsán láthatóan újra a fegyverlobbi került a figyelem középpontjába, de

ezúttal egy újabb tényezővel bővült a diskurzus: az amerikai születésű iszlám elkövető, Omar Mateen a vallás és a kulturális különbségek, de még inkább a terrorizmus témakörével bővítette azt. E véres eseményre reagáló médiadiskurzus nyomán arra lehetett volna számítani, hogy demokrata hátszéllel közeledhet az az idő, amikor a USA lakosságának ténylegesen át kell majd értékelnie a fegyverekhez való kötődését. De közben végbement egy elnökválasztás, és 2017-től az elnöki és a kormányzati hatalom élére republikánusok kerültek, akik többségükben hagyományosan a fegyvertartás védelmezői, viszont mint bűnbakra szívesen mutogatnak az erőszakos videójátékokra. 2018-ban egy újabb középiskolai lövöldözés, a parklandi Stoneman Douglas High School középiskolában történt tragédia után Donald Trump új amerikai elnök mind a National Rifle Association, mind az Entertainment Software Association képviselőit tárgyalni hívta, aminek jelentős politikai üzenete van mindkét eredetileg kiemelten vizsgált ágens csoportot érintően.⁶⁰ A fegyverekről és a lövöldözésekről szóló diskurzusban azonban a civil szervezetek és a média nem nagyon tűnik engedékenynek: ezen ágenscsoportok tagjai közül a választások után jónéhányan egyet nem értésüket fejezték ki, és elhatárolódtak az új amerikai elnök érveléseitől és nyilatkozataitól. A képlet tehát változatlanul nem egyszerű.

IRODALOM

- Bánhegyi Mátyás (2011) Politikai szövegek és fordítástudomány. 3. rész: Van Dijk kritikai diskurzuselemzési modellje és a fordításközpontú diskurzustársadalom. *Fordítástudomány* XIII. szám. 22–39.
- Cohen, Stanley (1972) *Folk Devils and Moral Panics*. Oxford, MacGibbon and Kee.
<http://doi.org/10.4324/9780203828250>
- Császi Lajos (2003) *Tévéerőszak és morális pánik*. Budapest, Új mandátum.
- Fairclough, Norman (1992) *Discourse and Social Change*. Cambridge, Polity Press.
<http://doi.org/10.2307/2074659>
- Fekete Zsombor (2009) Erőszak(ok) a videójátékokban. In: Stachó L. – Molnár B. (2009szerk.) *A médiaerőszak. Tények, mítoszok, viták*. Budapest, Mathias Corvinus Collegium – Századvég Kiadó. 231–251.
- Gerbner, George (2000) *A média rejtett üzenete*. Budapest, Osiris Kiadó – MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport.
- Gerbner, George – Gross, Lary (1976) Living with television: The violence profile. *Journal of Communication*. 26. évf. 2. 172–194.
<http://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1976.tb01397.x>
- Goode, Erich – Ben-Yehuda, Nathan (1994). *Moral Panics: The Social Control of Deviance*. Oxford: Blackwell. <http://doi.org/10.2307/2076993>
- Hall, Stuart – Jefferson, Tony – Clarke, John – Roberty, Brian (1978) *Policing the Crisis: Mugging, the State and Law and Order*. London, Macmillan.
<http://doi.org/10.2307/589668>
- Jenkins, Henry (2000) Lessonf from Littleton: What Congress Doesn't Want to Hear About Youth and Media. In: Dines, G. – Humez, J. M. (2002szerk.) *Gender, Race, and Class in Media: A Text-Reader*. SAGE Publications. 385–395.

⁶⁰ Forrás: <https://www.theverge.com/2018/3/5/17082832/video-game-industry-esa-trump-meeting-violence-school-shooting-controversy>, Letöltés ideje: 2016.04.14.

- Kitzinger Dávid (2000) A morális pánik elmélete. *Replika* 40. 23–48.
- McRobbie, Angela (1994) The Moral Panic in the Age of the Postmodern Mass Media. *Post-modernism and Popular Culture*. London, Routledge. 192–213.
https://doi.org/10.4324/9780203168332_chapter_11
- Stachó László – Molnár Bálint (2003) Médiaerőszak: Tények és mítoszok. *Médiakutató* 2003/4. 23–52.
- Stachó László – Molnár Bálint (2009) *A médiaerőszak. Tények, mítoszok, viták*. Budapest, Mathias Corvinus Collegium – Századvég Kiadó.
- van Dijk, Teun A. (1993) Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse and Society*. 4. évf. 1. szám. 249–283. <https://doi.org/10.1177/0957926593004002006>
- van Dijk, Teun A. (1997) Discourse as interaction in society. In: *Discourse as Social Interaction*. Thousand Oaks, USA, Sage Publications. 1–37.
- van Dijk, Teun A. (2001) *Critical Discourse Analysis*. In: Tannen, D. – Schiffrin, D. – Hamilton, H. E. (2001szerk.) *Handbook of Discourse Analysis*. London – Oxford, Blackwell. 352–371.
- Wodak, Ruth – Martin, J. R. (2003) *Re/reading the past: Critical and functional perspectives on time and value*. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing.
<http://doi.org/10.1075/dapsac.8>

JÉGKIRÁLYNŐBŐL MUTTI ANGI

Angela Merkel és a menekültválság a kritikai diskurzuselemzés szemszögéből

Székely Ágnes

szekely.agn@gmail.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.3.49

Absztrakt

A cikk célja Angela Merkel mint ágens bemutatása a menekültválság diskurzusában a kritikai diskurzuselemzés elméleti kereteinek segítségével. A német kancellár a kontinens legerősebb gazdaságával bíró, a migránsok egyik fő úticéljául szolgáló országának politikai vezetőjeként vitathatatlanul a menekültválság diskurzusának egyik legmeghatározóbb ágense. Tanulmányomban Merkel megszólalásainak rejtett (szubjektív és szociális) tartalmainak felfejtésére, rekonstruálására teszek kísérletet az európai menekültválság médiában való „kirobbanását” követő hónapokat vizsgálva. Az elemzés a hazai online médiamegjelenéseket veszi alapul, a megnyilatkozásokat négy kategóriába (tematikus, politikai, cselekvési és morális keret) sorolva vizsgálja, hogyan változtak a kancellár önmaga által megjelenített és a média által formált Merkel-képek a „jégkirálynő”-től a „Mutti Angi”-ig.

Kulcsszavak

kritikai diskurzuselemzés, Angela Merkel, menekültválság, imázs, tartalomelemzés

FROM THE ICE QUEEN TO MUTTI ANGI

Ágnes Székely

Abstract

The aim of this article is to present Angela Merkel's position in the discourse of the refugee crisis through the theoretical framework of critical discourse analysis. The German Chancellor as the leader of a country with the strongest economy in Europe – and Germany is one of the main destinations for the migrants – is undeniably the most influential factor of the discourse on the refugee crisis. I attempt to reconstruct the hidden (subjective and social) content of Merkel's responses to the refugee crisis in the Hungarian media. The analysis is based on national online media presentations, categorizing the utterances into four categories (thematic, political, action, and moral framework) in order to show how the Chancellor's self-depicted and media-created images changed from the „ice queen” to „Mutti Angi”.

Keywords

critical discourse analysis, Angela Merkel, refugee crisis, image, content analysis critical

JÉGKIRÁLYNŐBŐL MUTTI ANGI

Angela Merkel és a menekültválság a kritikai diskurzuselemzés megvilágításában

Székely Ágnes

Bevezetés

Az elmúlt években Európa olyan méretű népvándorlás színtere lett, amelyhez foghatóra nem volt példa a II. világháború óta. Több millió menekült és migráns érkezett az Európai Unióba, nagy többségük Szíriából, az ott dúló háború és terror elől, illetve más, hasonló konfliktusokkal küzdő országokból.¹ A menekültválság ügye megosztja egész Európát: míg egyesek „muszlim honfoglalásról” beszélnek, addig vannak, akik szerint a bevándorlók tarthatják életben a népesség öregedése miatt „nagyamává” vált kontinenst. Számos érv és ellenérv sorakozik fel az egyre csak fokozódó válsághelyzetben, ám egy dolog kétségtelen: a migrációs áradat rendkívüli kihívás elé állítja azt a humanista szemléletet, amit Európa a legjobb korszakaiban mindig is képviselni igyekezett.

Angela Merkel a kontinens legerősebb gazdaságával bíró és a migránsok egyik fő úti-céljává szolgáló országának politikai vezetőjeként vitathatatlanul a diskurzus egyik meghatározó ágense. Személyében egy olyan ország kormányfőjéről beszélünk, amelyről kis túlzással elmondható, hogy kevesebb mint egy emberöltő alatt két világégés kialakulásának is fő mozgarúgója volt; Németország 20. századi vérzivataros története, illetve az ennek hatására kialakult német kollektív lelkiismerfurdalás sajátos nyomás alá helyezi a migránskérdésben való állásfoglalását.

Mindemellett Angela Merkel nem csak ágense, hanem – éppen „ágensségéből” adódóan – egyben a témája is a menekültválság diskurzusának; mosolygó menekültekkel készített szelfijeivel hamar a média középpontjába került. A menekültválság ügyében érzelmi politizálásra váltó kancellár a szenvtelen, mindig higgadt jégkirálynőből² pár hónap leforgása alatt Mutti Angi (Angi mami) lett, a menekültek aggódó védelmezője, aki nem tűri a menekültek elleni támadásokat. „Wir schaffen das!” („Megcsináljuk!/Sikerülni fog!/Megoldjuk!”) – hangzik sokat idézett mondata. Az ehhez kapcsolódó Merkel-kritika szerint ez a kijelentés indította el a lavinát, amit ma migrációs válsággént emlegetünk Európában. De vajon milyen érvrendszer húzódik meg a „Wir schaffen das!” jelszó mögött? Milyen értelmezési kereteket hozott be a

¹ Az Eurostand migrációra és a migráns népességre vonatkozó statisztikái alapján.
http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics/hu

² Az elnevezés a német sajtóban terjedt el, miután a *Stern* német hetilap Eiskönigin (jégkirálynő) névvel szerepeltette a címlapján Angelá Merkelt.

német kormányfő a diskurzusba, és ezek hogyan alakították a róla formálódott képet? Hogyan fest, milyennek mutatkozik Angela Merkel a menekültválság tükrében?

Ezeket a kérdéseket szem előtt tartva, írásom arra vállalkozik, hogy a diskurzuselemzés eszközeinek használatával feltárja és összefoglalja azt a képet, amelyet a magyarországi internetes média közvetített Angela Merkelről a menekültválság kirobbanását követően 2015 utolsó négy hónapjában.

A menekültválság médiareprezentációja

Annak ellenére, hogy már 2012 óta erőteljesen növekszik a menekültkérelmet benyújtó migránsok száma³, a bevándorlás és a menekültügy 2015-ig a hazai média alig-alig tárgyalt kérdéskörei közé tartozott, a téma a szakmai sajtón és a civil szervezeteken kívül csupán alacsony érdeklődést váltott ki, akkor is jellemzően negatív képet festve a bevándorlókról. Erre mutat rá a Helsinki Bizottság 2014-ben végzett kutatása is, amely szerint aránytalanság mutatkozik a médiareprezentáció és a valós jelentőség között: a migránsok a közönség számára gyakorlatilag láthatatlanok, és ami érzékelhető belőlük a sajtó híradásaiból, az igen sokszor taszító vagy ijesztő. „A hazai média ahelyett, hogy informálná a közönséget a migráció és migránsok valós természetéről, passzivitásával és a sokszínű valóság torz leegyszerűsítésével járul hozzá a társadalom vésszes tájékozatlanságának és idegenellenességének fennmaradásához e fontos kérdésben.”⁴

Ennek oka abban kereshető, hogy sokáig úgy tűnt, nem itt, a balkáni útvonalon, hanem a Földközi-tengeren zajlanak az események, melyekre a 2013-as lampedusai tragédia hívta fel a világ figyelmét: az Európa kapujának is nevezett térségben egy menekülteket szállító csempezhajó süllyedt el, több mint 400 menekült halálát okozva. Ugyan a tragédiát követően még napokkal is vízbe fulladt menekültek százaival voltak tele az újságok, a migránshelyzet kérdésében számottevő párbeszéd nem indult meg a hazai médianyilvánosságban egészen a 2014-es évig, amikor a menekülthullám első jelei kezdtek megjelenni a kontinens, majd pedig Schengen határának mentén.

Az igazi fordulatot a Charlie Hebdo elleni terrortámadás hozta. A 2015. januári merénylet felhívta mind a világ, mind a média figyelmét a bevándorlókra és az őket érintő kérdésekre. Az azonosítás és a párhuzam alapját a terrorizmus és a migráció diskurzusában az adta, hogy a menekültek muszlimok, a terrorizmus pedig az iszlámra hivatkozik. Ezzel a média mint ágens kapcsolódott be a menekültválságról szóló diskurzusba.

2015 áprilisában újabb tragédiák emlékeztették Európát a probléma nagyságára. Rövid időn belül öt migránsokkal teli hajó is elsüllyedt a Földközi-tengeren, több mint 1200 ember halálát okozva. A médiában ezzel párhuzamosan és ennek hatására elkezdtek használni a bevándorlási hullám miatt kialakult helyzetre az „európai migrációs krízis” („Europe's migrant crisis”) kifejezést, ami elősegítette a diskurzus élénkülését. A humanitárius tragédia után tett megnyilatkozások már felvillantották a politikai vezetők ezen diskurzushoz való viszonyulásának, érvrendszerüknek a későbbi fő irányait, a migránskrízis azonban ekkor még nem vette át a média napirendjének vezető szerepét.

³ A Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal statisztikája szerint 2012-ben 2157 fő, 2013-ban 18 900, 2014-ben 42 777 és 2015 első három hónapjában 33 542 fő.

⁴ A Helsinki Bizottság által végzett kutatás a 2014. január 1. és március 31. között a magyar internetes sajtóban megjelenő migrációs témájú közleményeket, illetve az országos televíziók, rádiók hír- és magazinműsoraiban sugárzott hasonló fókuszú megjelenéseket vette figyelembe.

A téma hazai definícióját a magyar kormány végezte el 2015 májusában: az ekkor küldött nemzeti konzultációs kérdőíveknek és az ehhez kapcsolt kampány keretében kikerült óriásplakátoknak köszönhetően az első menekültcsoport megérkezését már „előkészítve” várta a hazai nyilvánosság. A kormányzati kommunikáció révén a magyar média is átvette a bevándorlók szembeni ellenséges attitűdöt, ugyanis már a konzultációs kérdőív mellé csatolt levélben is „fenyegetésként” jelenik meg a téma: „Csak az elmúlt néhány hónapban mintegy húszszorosára nőtt a megélhetési bevándorlók száma Magyarországon. Ez egy új típusú fenyegetést jelent, amit meg kell állítanunk.”⁵

A menekülthullám 2015 nyarán elérte Európát – és egyben a hazai médianyilvánosságot is: a média összes felületén azonnal címlapjára emelte a menekültügyet. A téma pillanatok alatt a nyilvános diskurzus középpontjába került, és hónapokon át uralta mind a politika, mind a média napirendjét. Nőkkel szembeni atrocitások, a közrend zavarása, a közbiztonság csökkenése – a nemzetközi sajtóban tudósított események többsége a befogadó társadalmak és a frissen betelepültek közötti kulturális különbségekre, a megnyilvánuló ellentétekre helyezte a hangsúlyt, míg a magyar sajtó a „menekülttáborra” vált Keleti pályaudvar képeivel volt tele. A 2015. november 13-án végrehajtott párizsi terrortámadások pedig uralkodóvá tették a bevándorlásról alkotott diskurzusnak azt az értelmezését, amely szerint a bevándorlási hullámmal terroristák érkeznek Európába.

Ahogy a magyarországi nyilvánosságra vonatkozó kutatások is mutatják, a 2015-ös évben a médianyilvánosságot szinte kizárólag a veszély és fenyegetettség ideológiája uralta. (Bernáth-Messing 2015) Ebben a médiakörnyezetben jelent meg Németország menekültkérdésben való állásfoglalása a hazai sajtóban.

Németország és a migránskérdés

Németországtól nem idegen a migránskérdés, hiszen a bevándorlók – és a törökök révén a muszlimok – évtizedek óta részei az ország életének. A témával kapcsolatos beállítódásokat alapvetően két pólus határozza meg. A vélemények egyik típusa szerint a veszélyesen alacsony népesedési ráta, az ország elöregedése és az ebből következő munkaerőhiány miatt a bevándorlók a társadalmi és demográfiai utánpótlást jelenthetik.⁶ Másfelől viszont – annak következtében, hogy a nagyarányú bevándorlás együtt járna az ország és a német nép erőteljes karakterváltásával, átalakulásával is – központi téma lett, hogy az integráció gyakran komoly nehézségeket okoz az országban.

2015-ben a menedékjog iránti kérelmek háromnegyedét öt uniós tagállamban nyújtották be a menedékkérők, ebből a legtöbbit Németországban.⁷ A menekültáradat elsőszámú célországaként Németország kétségkívül az egyik legmeghatározóbb ágensnek tekinthető a menekültválság diskurzusában. A diskurzusban való jelenlétét emellett az európai uniós tagsága is megköveteli: uniós tagállamként is állást kell foglalnia a kérdésben, és az Európai Unió politikájára gyakorolt hatása révén az általa képviselt interpretáció meghatározó.

⁵ Részlet a „Nemzeti Konzultáció a bevándorlásról és a terrorizmusról” kérdőív mellé csatolt levélből. http://www.kormany.hu/download/b/33/50000/nemzeti_konz_2015_krea12.pdf (Utoljára letöltve: 2018.09.22.)

⁶ Az előrejelzések szerint 2050-re az Németország lakossága a mai 80 milliőről a jelenlegi tendenciákat folytatva akár 55 millióra is csökkenhet. A „fogyás” megállításához évi közel 300 000 ember Németországba való betelepülésére lenne szükség.

⁷ Az Európai Bizottság kiadványa alapján. <http://publications.europa.eu/webpub/com/factsheets/refugee-crisis/hu/> (Utoljára letöltve: 2018.09.22.)

Németország menekültkérdésben tett megnyilatkozásait mindezek mellett történelmi múltja is sajátos nyomás alá helyezi; a globális méretű probléma megoldásában sokan azt látják, hogy Németországnak végre lehetősége van 20. századi háborús bűneinek ellensúlyozására. A német politika 2014 és 2015 közötti fő irányvonalát ennek megfelelően a racionalizmus, a jóhiszeműség és a menekültek védelmének eszméje határozta meg, ami az úgy nevezett „*Willkommenskultur*”-ban („Isten Hozott/légy üdvözölve” kultúrában) testesült meg.

Merkel és a migránskérdés

Ha ma *német politikáról*, akkor egyben *merkeli politikáról* beszélünk. Angela Merkel német kancellárként az ország elsőszámú képviselője, aki kijelentéseivel nem csak saját, de Németország nevében is állást foglal.

Két eseményhez köthetjük Merkel színrelépését a menekültválság diskurzusában. A német kancellár első, nagyobb médianilvánosságot kapó megnyilatkozása a témában 2015. július 15-én volt. A „Jó élni Németországban” kampány rostocki iskolai állomásán Merkel hatodikos diákokkal beszélgetett a klímaváltozásról, állatvédelemről, környezetvédelemről, a melegházasságról és a menekültekről. A tévés fórumon egy palesztin származású diáklány is felszólt, aki arról is beszélt, hogy családját sokáig a kitoloncolás fenyegette, és nem tudják, maradhatnak-e Németországban, a bizonytalanság pedig megnehezíti az életüket. Merkel a kislánynak higgadtan, de nyíltan azt mondta, hogy megérti a helyzetét, de „a politika néha kemény dolog, és ugyan nagyon rokonszenves vagy, de te is tudod, hogy a libanoni menekülttáborokban még sok ezren élnek. Ha most azt mondanánk, hogy mind jöhettek, és Afrikából is mindenki jöhet, akkor nem tudnánk kezelni a helyzetet”, majd hozzátette: ez az „egyetlen válasz”, amelyet Németország adhat, „és lesznek, akiknek vissza kell menniük.” A palesztin kislány ezután a mondat után elsírta magát, mire a német kancellár odament és megsimogatta – ezek a felvételek pedig bejárták a világsajtót.

A németeket megosztotta Merkel viselkedése, a *Twitteren* pillanatok alatt elterjedt a *#merkelstreichelt* (azaz „Merkel simogat”) hashtag⁸, amely alatt a felháborodott posztok Merkel ridegségét, hideg racionalizmusát nehezményezték.

Alig több mint két héttel később, augusztus 31-én egy berlini sajtótájékoztatón már egészen más arcát mutatta: kijelentette, hogy Németország minden szíriai migránst befogad, és ekkor hangzott el először az azóta szállóigévé vált „Wir schaffen das!” kijelentés is. Az a Merkel tehát, aki 2015 nyarán még rideg közönnyel magyarázta el a síró palesztin menekült kislánynak, hogy esetleg nem maradhatnak Németországban, ősszel széttárta karjait az Európába tartó migránsok előtt. A „jégkirálynő”-től a „Mutti Angi”-ig persze ennél hosszabb út vezetett, egy sor kijelentésnek kellett elhangzania ahhoz, hogy a média „Teréz anyu fejken-dőjével” is felruházhassa.

Angela Merkel menekültpolitikája a magyar internetes sajtóban

A kutatás kérdései

Vizsgálódásom célja annak feltérképezése volt, hogy Angela Merkel a megnyilatkozásaiban hogyan konstruálta meg önmagát, a valóságot és a kettőjük egymáshoz fűződő viszonyát a menekültválság diskurzusában. Miként, milyen szerepekben jelent meg Merkel a diskurzusban, és milyen attribútumok kapcsolódtak ezekhez a szerepekhez? Milyen értelmezési kereteket vezetett be a menekültválság ügyében, és mindez hogyan befolyásolta a róla kialakított képet?

⁸ A kettőskereszt # jelével kiemelt fogalom, kifejezés a közösségi médián.

Módszer

Mivel a diskurzuselméleti megközelítésnek nem létezik egységesen elfogadott és általánosan alkalmazott módszere, melyet a hazai és a nemzetközi szaktekintélyek egyaránt elismernek (Boda 1997), a kutatási kérdések megválaszolása a kritikai diskurzuselemzés szakirodalmából kiindulva saját szempontrendszer használatával történt.

Az elemzés első fázisában azt vizsgáltam, hogy a cikkekben milyen pozíciókból szólal meg, illetve szólaltatják meg Angela Merkelt mint ágenst. Ehhez az újságírók által használt, Merkelre mint megszólalóra/cselekvőre mutató névszói elemeket vettem alapul. Ezt követően a Merkel idéző szövegrészekre fókuszáltam. A nyers szövegadatokból kiemeltem a kutatás számára releváns, tehát az Angela Merkelre a menekültügy/migráció kontextusában vonatkozó részeket, majd ezeket négy kategóriába soroltam: 1) tematikus keret, 2) politikai keret, 3) cselekvési keret és 4) morális keret. A kategóriák kulcsfogalmait összegezve kirajzolódtak a jellemző témák/hívószavak, amelyek köré az érvek csoportosultak az adott kategórián belül.

Az elemzett anyag

A kutatás a 2015. szeptember 1. és december 31. között a magyar internetes sajtóban megjelent migrációs témájú cikkeket vizsgálta.

Az időintervallum kiválasztásánál az elsődleges szempont az volt, hogy a vizsgált időszak a diskurzus kezdeti, legélénkebb időszakát ölelje fel, mivel ebben az időszakban alakulnak ki a később használt médiaértelmezési keretek, a kategóriahasználat, illetve ekkor a legnagyobb a szabadságuk a szerkesztőségeknek a saját szakmai irányuk kialakítására is. A témával 2015-ben kezdett el élénkebben foglalkozni a média, a napirend vezető témái közé 2015 nyarán került. Az általam vizsgálandó időszak kezdetét Merkel 2015. augusztus 31-i sajtótájékoztatójához kötöttem, amikor először hangzott el nyilvánosan a menekültválsággal kapcsolatban a „Wir schaffen das!” kijelentése. A kutatás a kijelentést követő első négy hónapot vizsgálja, azaz a 2015-ös év végéig tartó időszakot.

A cikkek keresése a vizsgált időszakra szűkítve négy keresőkulccsal történt.⁹ A cikktalálatokat ezt követően tovább szűkítettem, hiszen sok cikk pusztán azért került be, mert a kulcsszavak valamelyike előfordult a cikk szövegében vagy a cikk URL-jének leírásában, miközben Merkel épp csak említés szintjén szerepelt benne, emellett gyakori volt a cikkek közötti átfedés/tartalomduplikáció is. A cikkeket így relevanciájuk, elemezhetőségük szerint tovább szelektáltam, ügyelve arra, hogy a minta egyaránt lefedje a politikai paletta jobb- és baloldalát. A szelektálás eredményeként 26 cikk került be az elemzésbe. (1. táblázat)

Merkel mint ágens

Ahhoz, hogy Merkel megszólalásainak manifeszt tartalmi mellett a szövegekben megbúvó összefüggéseket is fel tudjuk tární, először is tisztáznunk kell, hogy a megnyilatkozások milyen szerepkörökből hangzanak el. Ugyanaz az ember egyidejűleg több szerepben is megnyilvánulhat, így például amikor Merkel Németország képviselőjében az ország politikai vezetőjeként, kancellárként nyilatkozik, egyben a saját, személyes véleményét is kinyilvánítja, és mint CDU elnök a pártja nevében is megszólal.

Ugyan a szerepek közti határvonal összerosódása elkerülhetetlen, a szövegbeli verbális megjelenítési forma kiemel az olvasó/interpretáló számára egy elsődleges pozíciót, amelynek nézőpontjából az adott megnyilatkozás értelmezendő.

⁹ A cikkek keresésénél használt kulcsszavak/keresőkódok a következők voltak: „Angela Merkel menekültválság”, „Németország menekültválság”, „Merkel migránsok”, „német kancellár migránsok”.

1. táblázat
Mintavétel

MEGJELENÉS DÁTUMA	MÉDIUM	CIKK CÍME
2015.09.05	vs.hu	Merkel:Nincs felső határa a befogadásnak
2015.09.08	mozgasterblog.hu	Mi lesz veled, Germany?
2015.09.11	nepszava.hu	Menekültes szelfi Angelával - támadják a humános Merkelt
2015.09.12	hirtv.hu	Angela Merkel: Nem maradhatnak Németországban ezek a bevándorlók
2015.09.20	atv.hu	A migránskérdés miatt megroppant Merkel tekintélye
2015.09.27	magyarhirlap.hu	Erősödik az elégedetlenség Angela Merkellel szemben a pártjában
2015.10.08	origo.hu	Angela Merkel nem fogadna be otthonába menekülteket
2015.09.22	napi.hu	Menekültek: Merkel ismét megszólalt
2015.09.24	hvg.hu	Merkel: A menekültek alkalmazkodjanak a német értékekhez
2015.09.27	mno.hu	Nagyon gyorsan fogy a levegő Merkel körül
2015.09.30	mandiner.hu	Merkel: Nekem mindegy, felelős vagyok-e, a menekültek itt vannak
2015.10.05	utajovobe.eu	5 ok, amiért nem mond le Angela Merkel
2015.10.12	kitekinto.hu	A menekültkancellár igazi arca
2015.10.12	origo.hu	Angela Merkel nem fogadna be otthonába menekülteket
2015.10.12	24.hu	Merkelnek nem minta se Orbán, se Gyurcsány
2015.10.12	origo.hu	A kancellár akit csodálni lehet, de szeretni nem
2015.10.13	nepszava.hu	Merkel kitart menekültpolitikája mellett
2015.10.15	demokrata.hu	Mutti Merkel és Pavlov kutyái
2015.10.15	mandiner.hu	Fosszuk meg trónjától Merkelt
2015.10.17	nol.hu	Merkel: A kerítés miatt nem lett kevesebb menekült
2015.10.20	magyarnarancs.hu	Mert holnap is korán kell kelni - Angela Merkel és a menekültválság
2015.11.03	szegeDMA.hu	Merkel: háborús veszélyt idézne elő a német határok lezárása
2015.11.08	nol.hu	Merkel lerombolja Európa erődjét
2015.11.22	napi.hu	Meddig maradhat hatalmon Angela Merkel?
2015.12.10	index.hu	Merkel hatalma a régi, de már nem érinthetetlen
2015.12.14	magyarhirlap.hu	Merkel: Emberek jönnek, nem tömegek
2015.12.25	888.hu	A kislány, aki megtörte Angela Merkelt

Merkel pozicionálása az újságírói narratívákban

Ahogy Brian McNair *Az újságírás szociológiája* című könyvében írja: „[...] az újságírás – mint minden emberi narratíva – lényegét tekintve ideologikus. [...] A közönségnek nemcsak tényeket ad át, hanem (szándékosan vagy sem) átadja mindazokat a premisszákat, attitűdöket, hiedelmeket és értékeket is, amelyek alkotójuk sajátos világtételeiből fakadnak, és amelyek ezt a világtételeket tükrözik.” (McNair 1998:6)

Az újságírói szubjektivitás a megszólaltatott személyek ábrázolásában is megjelenik nem utolsósorban azért, hogy a szövegvilág ugyanazon tárgyra – esetünkben Angela Merkelre – utaló nyelvi elemek/kifejezések közül melyekre esik az újságírói választás. A jellemző szóhasználatot, és az azokhoz kapcsolódó pozíciókat a 2. táblázat összegzi.

2. táblázat

Merkel jellemző pozíciói az újságírói narratívában

POZÍCIÓ	A POZÍCIÓRA UTALÓ MEGNEVEZÉSEK	POZÍCIÓ JELLEMZÉSE	PÉLDA
személy	Merkel, Angela Merkel	humánus, nyitottságot hirdető	"Támadják a humánus <u>Merkelt</u> " (cím)
	"lelkészlány"	<=> keletnémet, szenttelen, elvált uckermarki, protestáns lelkész lánya	"A szenttelen, elvált, gyermektelen keletnémet nő" "Az uckermarki <u>lelkészlány</u> nem felejtette el, hogy pártjának kezdőbetűje nem díszből van ott, hanem a christlich mögött valódi jelentés van"
	Mutti, Angela anyja	gondoskodó	"A politika kiszámítható marad, <u>Mutti</u> gondoskodik majd mindenről"
	vezető	erős, morálisan elkötelezett	"Merkel egy erős ország erős <u>vezetőjeként</u> "
	politikus (foglalkozású)	befolyásos	"a világ egyik legbefolyásosabb <u>politikusa</u> "
Németország képviselője	kancellár, német kormányfő	német kancellár, "menekültkancellár", "a szabad világ kancellárja	"hangsúlyozta a <u>német kancellár</u> , aki úgy véli: a menekültkrízissel való megküzdés hosszú távon hagy nyomot kontinensünkön"
	német kormány, Németország	befogadó	"Az európai menekültválsággal kapcsolatban <u>Németország álláspontja</u> eddigi is az volt, hogy a védelemre szorulókat be kell fogadni(...)."
Európa képviselője	"Európa nagyszonya", Európa anyja, Frau Európa	Európa legmeghatározóbb politikusa	Vajon <u>"Európa nagyszonya"</u> kellően felkészült-e arra, hogy a menekültválság valódi súlyát és veszélyességét felismerje?

A megnevezések közti szelekció Angela Merkel más-más tulajdonságait helyezi előtérbe. A *politikus* szerepében befolyásos, *vezetőként* erős és morálisan elkötelezett, a *személyiségében* humánus, nyitottságot hirdető és gondoskodó, *protestáns lelkész lányaként* pedig felebaráti szeretettel és toleranciával jellemezhető ágensként jelenítik meg az újságírói narratívák.

A cikkek jellemzően az egyik pozíciójából szólaltatják meg a kormányfőt a menekültügy kérdésében tett nyilatkozatainak kapcsán, a leggyakoribb megnevezések (Merkel, Angela Merkel) mellett elsősorban politikusként és vezetőként referálnak rá, de „Muttiként” és „Angela mamiként” is előszeretettel utalnak rá az újságírók. Ez a politika perszonalizálódásának tudható be, vagyis annak, hogy a médiától nem idegen a politikai hírek személynevekkel és arcokkal való összekapcsolásán keresztül a politika megszemélyesítése. A jelenségre, ha nem is a jelen vizsgálati téma kontextusában, de maga Merkel is utal a menekültpolitikájára kapcsán ért kritikákra reagálva: „A kritikát el kell viselnem, hiszen ahogy a sikereket gyakran az én sikereimként jelenítik meg, annak ellenére, hogy sokan dolgoztak értük, úgy a megoldatlan problémák is az én problémáimként jelennek meg.”

A pozíciók másik csoportja, melyekből Merkel megszólal, közéleti szerepéhez köthető. A képviselői fókusz dominánsan területi egységhez kapcsolódik: Németország mellett Európa képviselőjeként is gyakran referálnak rá az újságírók. Németország nevében szólal fel (német) kormányfőként, kancellárként; utóbbi többször is megjelenik a „menekültkancellár”, „a szabad világ kancellárja” szóösszetételekben, melyek befogadó menekültpolitikájára utalnak. Amikor Németország álláspontjára vagy a német kormányra hivatkoznak, szintén Angela Merkel szavait idézik, továbbá az ország képviselőjeként elszórtan a „németek mamájaként” is megjelenik, ami már a magán- és közéleti szerep összemosódását mutatja.

Európa képviselőjében a német kancellár pozíciójában szólaltatják meg, hiszen Németország a kontinens legnagyobb befolyásával bíró állama; mindemellett a menekültek elsőszámú célországaként döntései alapvetően meghatározzák Európa sorsát is. Merkel így „Európa nagyasszonya” címet is kiérdemli.

Az elemzett cikkekben ritkán kerül szóba a pártja, a Kereszténydemokrata Unió (CDU) és a benne viselt vezetői szerepe; a vizsgált 26 cikkben mindösszesen egyszer van utalás erre a pozícióra úgy mint „pártelnök-kancellár.” Ez arra mutat, hogy a menekültválság diskurzusában ez a szerepkör kisebb szerepet játszik, mindazonáltal érdemes kiemelni, hogy a menekültügygel összefüggésben gyakori téma a Merkel és a pártja közötti nézeteltérés.

Merkel önmegjelenítése

A mindenkori beszélők a mindenkori diskurzusokban konstruálják meg önmagukat, a valóságot és a kettőjük egymáshoz fűződő viszonyát. (Carver-Hyvärinen 1997) Grammatikai eszközként szolgálhat a személydeixis rendszere, amellyel a politikai diskurzusban aktuálisan résztvevő és az abból kizárni szándékozott csoportokra utal a megszólaló.

A többes szám első személyű megnyilatkozások jelzik, hogy mely csoportok vagy közösségek tagjaként jeleníti meg magát a kancellár. (3. táblázat)

3. táblázat

Többes szám első személyű megnyilatkozások

VONATKOZÁS (csoport, közösség tagsága)	PÉLDA
németek	<i>„[...] , hogy Európában mindenki ugyanúgy elfogadja ezt a feladatot, mint mi.”</i>
kelet-európaiak	<i>„Mi, kelet-európaiak – mert magamat is kelet-európainak tartom – mi láttuk, hogy az elszigetelés nem segít.”</i>
EU döntéshozók	<i>„Az uniós belügyminiszterek keddi brüsszeli ülésén hozott döntés csak az első lépés, és még messze nem tartunk ott, ahova el kell jutnunk.”</i>
keresztények	<i>„[...] legyen bátorságunk ahhoz is, hogy kimondjuk, hogy mi keresztények vagyunk, és legyen bátorságunk kimondani azt is, hogy mi ebben a témában készek vagyunk párbeszédet folytatni. Akkor elevenítsük fel, kérem szépen, azt a hagyományt is, hogy eljárunk az istentiszteletre [...]”</i>

A többes szám első személyű megszólalásokban jellemzően német identitására helyezi a hangsúlyt a kancellár, amely sejteti már, hogy érvelései során nagyban épít a nemzeti érzelmi mozgósításra: *„Meg tudjuk csinálni! Feltűrjük az ingujjat, és legyőzzük az utunkba kerülő akadályokat.”* A másik jellemző pozíció a kelet-európai/európai állampolgárként való megszólalás, ahol a közösen átélt történelmi tapasztalatokkal érvel: *„Mi, kelet-európaiak – mert magamat is kelet-európaiként tartom számon – mi láttuk, hogy az elszigetelés nem segít.”* Az EU döntéshozók nevében döntően az Európai Unió kérdéseiben, európai parlamenti megszólalásaiban lép fel, utalva a közös ismeretekre: *„Ma már tudjuk, hogy a bővítés mindannyiunk*

számára megérte.”¹⁰ Az Evangélikus Egyház tagjaként a német kormányfő gyakran a keresztények nevében is felszólal, a közösség tagjaként – mint majd a későbbiekben láthatjuk – jellemzően morális érvek megfogalmazásakor nyilatkozik: „Nekünk, keresztényeknek semmiképpen sem szabadna félnünk a hitünk felvállalásától.”

Egyes szám első személyű megnyilatkozásaiban többnyire nem megszólalói pozícióját, hanem személyes beállítódását, viszonyulását fejezi ki az adott kérdésben: „Örülök, hogy Németország is olyan ország lett, amelyhez más országokban emberek a reményüket fűzik. [...] Meg vagyok hatódva”; „Nem nyugszom addig, amíg meg nem győzöm erről a szociáldemokratákat.” Azonban előfordul, hogy az egyesszám első személyű igealakokkal egy adott szerep-
pozíciójának ad hangsúlyt, nyomatékosítva azt egy-egy kérdés kapcsán: „Nem én vagyok az első kancellár, akinek harcolnia kellett valamiért”; „Az én mércém a feladat, amelyet kancellárként meg kell oldanom”; „Kancellárként nem fogok látszattmegoldásokat javasolni.”

A szövegek személyviszonyainak másik pólusa, a többes szám harmadik személyre vonatkozó szerkezetek nem ritkán ellenségképet formálnak, és azt jelzik, kikkel szemben pozicionálja magát a politikus: „Akik elvi alapon utasítják vissza a menekültek befogadását, azok veszélyt jelentenek Európára” – vagyis a veszélyt Merkel számára nem a menekültek jelentik, hanem azok, akik befogadásukat megtagadják.

Merkel megszólalásait a szubjektívizáció szempontjából is vizsgáltam, amely az attitűdök, gondolatok kifejezőeszközeként szolgál, az aktuális beszélőnek az elmondott információ értékelését vagy érvényességét érintő a felelősségvállalásáról szól. (Sanders – Spoooren 1997: 86) Kifejezése többnyire a „szerintem”, „azt hiszem”, „mondom” szerkezetekkel történik, melyekkel a megszólaló nyelvileg is megfogalmazza, hogy a közölt információért való felelősség hozzá kötődik. A szubjektívizáció lehetséges módjaira Merkel megnyilatkozásaiban számos példát találunk („Egész biztos vagyok abban, hogy sikerülni fog”; „Nem hiszem, hogy túl sok lehetőségünk van”; „Úgy hiszem, ez jó döntés volt”; „Számomra őszinteség és hitelesség kérdése”; „szerintem az a feladatom”). Ezekből arra következtethetünk, hogy Merkel önabrázolásában a szubjektívizáció megjelenése az őt ért kritikákkal van összefüggésben: a személyét érintő sorozatos támadások hatására törekszik fokozott felelősségvállalásra a közölt információért.

Keretek

Merkel megnyilatkozásainak tartalmát vizsgálva négy kategóriát alkalmaztam.¹¹ A tematikus keretben a probléma meghatározására irányuló megállapításait vizsgáltam, majd a politikai keretben az ok-okozati összefüggésekre utaló kijelentéseit. A cselekvési keret a probléma megoldására tett javaslatait, végül a morális keret Merkel menekültekkel szembeni attitűdjeit, illetve az elvárt viszonyulására utaló szövegrésztleteket fogta egybe. A keretekben sorra vettem a Merkel által használt fogalmakat, kulcskifejezéseket, a szöveg tematikus felépítését, az információ fókuszát és a kohéziós eszközöket, továbbá igyekeztem felszínre hozni a hír- és egyéb szövegek implicit tartalmát, az előfeltevéseket és a sugallt jelentéseket. (van Dijk 1988: 64)

¹⁰ A szövegkontextusban arra vonatkozik az idézet, hogy 1989 után a régi tagállamok is féltek az unió bővítésétől, mert a sok millió új uniós állampolgárt fenyegetésnek látták benne.

¹¹ A keretkategóriák kiválasztása során a fő szempont az volt, hogy átfogó képet kapjunk a menekültválság diskurzusának merkeli „szeletéről”.

Tematikus keret

A német kancellár éles határvonalat húz a politikai és a gazdasági menekültek között: a menekülteket „üldözöttekként”, „valóban védelemre szorulókként” definiálja, „akik védelemért jönnek” Németországba, míg a gazdasági menekülteket mint „jobb élet reményében érkezőket”, akiket nem ér üldöztetés, és „akik láthatóan nem rendelkeznek a (Németországban) maradás perspektívájával”. A kancellár által használt fogalmak – szemben a semleges „gazdasági és politikai menekült”, vagy a hazai médiát uraló Orbán-féle megkülönböztetéssel („igazi menekült”, „nem regisztrált, ellenőrizhetetlen migránsok”) – kétségkívül humanista szemléletet hordoznak, amit az alábbi megkülönböztetése is megerősíti: *„Emberek jönnek, nem tömegek.”* A szóhasználat szembeállításában értékítélet is kicseng. A rejtett tartalmat a konnotációs különbség adja: ugyanazt a dolgot jelöli a két szó (menekült), ám a személytelen tömeggel szemben az egyéni sorsokat magán viselő szemlélet jelenik meg az „emberek” szóhasználatban. Amíg mások tömegeket látnak, Merkel (védelemre szoruló) embereket.

Ezen megkülönböztetés mögött a humanizmus mellett már részben felsejlik az a patriotizmus is, amely – mint később láthatjuk – alapvetően meghatározza a merkei érvrendszert. A megkülönböztetés mögött implicit tartalomként Németország védelmező, jobb életet kínáló országgént jelenik meg.

Az európai migrációs válságot Merkel globális problémaként értelmezi, amivel utal egyfelől a probléma nagyságára, másfelől annak kiterjedésére: egy mindannyiunkat érintő problémáról van szó, aminek mind a menekült, mind pedig „mi”, európaiak is áldozatai vagyunk. *„Az emberiség még soha nem állt ilyen nagy feladat előtt ” – a feladat a tematikus keret egyik kulcsfogalma, a kancellár ezzel nem a válság következményeire, hanem a minél előbbi megoldásra helyezi a hangsúlyt: „Ha már egyszer Isten ezt a feladatot az asztalra helyezte, akkor ezt meg kell oldani, nem érdemes mérgeledni a menekültválság miatt, és megpróbálni elhajolni a feladat elől.”*

Mivel Merkel nagyobb részt a német állampolgárokhoz szól beszédeiben, értelmezési keretében Németország jellemző kapcsolódási alap: *„Németország erős ország. Ezt a dolgot úgy kell megközelítenünk, hogy olyan sok mindent sikerült megoldanunk, sikerülni fog ez is.”* Tehát a menekültválság Németországot egy történelminek nevezhető, óriási feladat elé állítja, amit erős országgént képes lehet megoldani.

Összegezve elmondhatjuk, hogy a migránskrízis témájának körülhatárolása Merkel megnyilatkozásaiban három témakör mentén történt: 1) A menekült mint védelemre szoruló, 2) A menekültválság mint globális probléma és feladat, 3) Németország mint a feladat megoldására kész, erős ország. Ehhez kapcsolódik a „Wir schaffen das!” axióma, azaz Németországnak sikerülni fog megbírkozni a történelmi feladattal.

Politikai keret

Merkel a migránshelyzet kialakulásának okát a globalizációban látja, ezzel a menekültválság diskurzusát a globalizáció diskurzusával kapcsolja össze¹²: *„a menekültválság olyasmi, mint-ha a globalizáció fonákja lenne.”* A menekültválság és a globalizáció diskurzusának metszetében értelmezi Németország szerepét is: *„A németek mindig is értették a globalizációt, legálábbis azt az oldalát, hogy a jelenség támogatja az exportot, a német gazdaság egyik fő hajtóerejét, most viszont a globalizáció révén a szíriai háború eljön hozzánk. Meg kell tanulnunk*

¹² Érdemes megjegyezni, hogy a globalizáció és migráció témakörének vizsgálata szorosan összekapcsolódik egymással; a két problémakör irodalma nemcsak több területen érintkezik, hanem bizonyos pontokon ma már elválaszthatatlan is egymástól.

bánni ezzel is.” Ezzel újfent alátámasztja a tematikus keretben letett alapokat, miszerint Németország történelmi feladat előtt áll, de „sikerülni fog”.

A globalizáció mellett a migrációs válság okaként a szíriai háborút jelöli meg („Most megtapasztaljuk a szíriai háború hatásait Európában a sok ember megjelenésében.”), a bevándorlók befogadását megtagadó kelet-európai országoknak címezve pedig a hidegháború-menekültválság analógiájával él: „Azok, akik szerencsésnek tekinthetik magukat, mert átérték a hidegháború végét, most azt gondolják, hogy teljesen kimaradhatnak a globalizáció bizonyos fejleményeiből. Ez lesújt engem, ez valami nagyon érthetetlen, furcsa dolog.”

A párhuzam alapját, a hidegháború és a menekültválság közös vonását az „elszigetelés” adja: közös tapasztalat, hogy a bezárkózás, az elszigetelődés nem volt akkor sem megoldás, és nem lehet most sem. A kancellár álláspontja szerint a bezárkózásra irányuló igyekezet csak ahhoz vezetett, hogy a menekültek más utakat választottak, de kevesebben nem lettek.

Érdeemes megjegyeznünk, hogy Merkel megszólalásaiban – a menekültválság diskurzusát egyébként erősen domináló – „terrorizmus” és „iszlám” szavak egyáltalán nem jelennek meg (szemben például Orbánnal, aki a migrációt „a terrorizmus trójai falovaként”¹³ értelmezi). Arra a felvetésre reagálva, hogy az „iszlám” szó miért nem hangzik el megnyilatkozásaiban, a kancellár válasza: „*A politikai üldözötteknek (...) a német alaptörvényben rögzített joga nem tesz különbséget keresztények, muzulmánok, zsidók és buddhisták vagy ateisták között, ugyanakkor minden menekültnek el kell fogadnia a német törvényeket és szabályokat. Ezeknek része a férfiak és nők egyenlősége is.*”¹⁴

A politikai keret témáit összegezve elmondhatjuk, hogy Merkel a menekültválság okozati összefüggései kapcsán nem arról beszél, mi történik akkor, ha a menekültáradat nem áll le, hanem arról, hogy a befogadás megtagadása milyen következményekkel jár: „*Amikor egy uniós ország nem hajlandó muszlimokat befogadni, azzal a közös európai uniós értékek ellen vét*”; „*a menekültek elosztásának elvi alapon történő elutasítása veszélyt jelent Európa számára.*” Tehát Merkel interpretációjában nem a menekültek jelentik veszélyt, hanem azok, akik (elvi alapon) elutasítják a menekültek elosztását.

Cselekvési keret

A német kancellár egyértelmű utasítást ad a cselekvésre vonatkozóan: „a védelemre szorulókat be kell fogadni, és minél hamarabb vissza kell juttatni hazájukba mindazokat, akiket nem ér üldöztetés.” A kancellár szerint a menekültek beáramlása Európába „nagyon rendezetlenül” zajlik, ezért megfelelő irányításra és rendezésre van szükség.

A megfelelő irányítás és rendezés a cselekvési keret kulcsfogalmai, a legtöbb kijelentés e téma köré csoportosult. „*A kerítés nem megoldás*” – mondja, és állítását két pozícióból is megerősíti: mint keletnémet nő („*Erről mélységesen meg vagyok győződve, éppen elég ideig éltem kerítés mögött.*”) és mint kelet-európai is utal a hidegháború időszakára („*Mi, kelet-európaiak – mert magamat is kelet-európaiként tartom számon – mi láttuk, hogy az elszigetelés nem segít.*”). A mérgeledés és mások bírálata helyett szerinte munkára van szükség, mégpedig a menekültválság kezelésében ugyanolyan sebesen kell dolgozni, mint a pénzügyi válság idején – ezzel újabb analógiát von (pénzügyi válság – menekültválság).

¹³ Origo: Orbán Viktor: A migráció a terrorizmus trójai falova, in: <http://www.origo.hu/itthon/20170330-orban-a-migracio-a-terrorizmus-trojai-falova.html> (Utoljára letöltve: 2018. 09. 14.)

¹⁴ Magyar Hírlap: Merkel szolidaritásra szólította fel a kelet-európai uniós tagországokat, in: http://magyarhirnap.hu/cikk/38200/Merkel_szolidaritásra_szolította_fel_a_keleteuropai_unios_tagorszagokat (Utoljára letöltve: 2018. 09. 14.)

Merkel szerint „*a nagy menekülthullámokon csak nemzetközi együttműködéssel lehet úrrá lenni*”, a válság kezelésében mindenkinek részt kell vennie. A menekülthullám kezelése „*egy, az eddiginél humánusabb európai reakciót szorgalmaz*”; méltányos tehermegosztásra van szükség Európában. Ebben a keretben is kiemeli Németország szerepét: nagy uniós tagállamként egy szolidáris megoldásért kell fellépnie a huszonnyolcak közösségében.

Morális keret

A menekültekkel szemben a humánus kancellár emberséges magatartást vár el, hiszen, ahogy ki is hangsúlyozza, „*nagy bajban lévő emberekről van szó*”, akik (ahogy azt a tematikus keretben láthattuk) védelemre szorulnak, és „*akik a hazájukat és gyakran mindenüket elvesztették*.” Megnyilatkozásaiban a negatív értékítéletek mellett a dicséret is megjelenik. Emocionális érveit jellemzően egyes szám első személyben teszi. (4. táblázat)

4. táblázat

A morális keretet emocionális érvelés jellemzi

Negatív értékítélet	Pozitív értékítélet
„Szégyenteljesek a menekültek elleni tiltakozások és erőszakos cselekedetek.”	„Az emberek nagyon szép munkát végeztek és megmutatták, hogy Németország felelősséget vállal azoknak az embereknek a megsegítésében, akik védelmet keresnek.”
„Nem tűröm a gyűlölethullámot és a menekültek elleni támadásokat” „Nem fogok részt venni egy olyan versenyben, hogy ki a legbarátságatlanabb a menekültekhez.”	„Örülök, hogy Németország is olyan ország lett, amelyhez más országokban emberek a reményüket fűzik. Ez nagyon értékes, ha a történelemre tekintünk. Meg vagyok hatódva.”
„Ha most bocsánatot kellene kérnünk azért, mert szükséghelyzetben a barátságos arcunkat mutatjuk, akkor ez nem az én országom.”	„A világ úgy tekint Németországra, mint a remény és az esély országára.”

Mint láthatjuk, Merkel élesen lép fel a menekülteket támadókkal szemben. Mint ahogy azt a politikai keretnél már láthattuk, a muszlimok befogadását visszautasító országok Merkel szerint a közös európai uniós értékek ellen vétének, és ezzel veszélyt jelentenek Európára. A morális keretben ezt a megállapítását értékítélettel is kibővíti: „*Nem fogok részt venni egy olyan versenyben, hogy ki a legbarátságatlanabb a menekültekhez.*”

A németeket viszont a korábbi keretekhez hasonlóan továbbra is dicséri: „*Az emberek nagyon szép munkát végeztek és megmutatták, hogy Németország felelősséget vállal azoknak az embereknek a megsegítésében, akik védelmet keresnek.*” Pedig Németországban is vannak tiltakozások a menekültekkel szemben, sőt, saját pártja, a CDU is bírálja a menekültpolitikáját, a kancellár patriotizmusa viszont hajthatatlan, még az ország háborús bűnei alól is feloldozza a nemzetet: „*Örülök, hogy Németország is olyan ország lett, amelyhez más országokban emberek a reményüket fűzik. Ez nagyon értékes, ha a történelemre tekintünk.*”

A morális keretbe tartozó megszólalások másik nagy csoportját a keresztény elvekre apelláló érvek teszik ki. „*Uckermarki lelkészlányként*”, a Kereszténydemokrata Unió pártelnökéként, a „*keresztény Európa nagyasszonyaként*” szólal fel a keresztény közösség nevében. Mozgósító, cselekvésre ösztönző szavakkal szól a közösséghez, mikor arról kérdezték, milyen eszközökkel kívánja megvédeni Európát és az európai kultúrát az iszlamizációtól:

„(...) Legyen bátorságunk ahhoz is, hogy kimondjuk, hogy mi keresztények vagyunk, és legyen bátorságunk kimondani azt is, hogy mi ebben a témában készek vagyunk párbeszédet folytatni. Akkor elevenítsük is fel, kérem szépen azt a hagyományt is, hogy eljárunk szépen az is-tentiszteletre (...).”

A keresztény Európának címezve a (muzulmán) menekültek helyzetét párhuzamba állítja a keresztényüldözéssel: „*Hogyan védjük meg keresztényeket szerte a világon, amikor azt mondjuk, hogy nem fogadunk be muzulmánokat vagy egy mecsetet az országunkba?*” Ugyanígy a keresztény-muzulmán viszonyról maradva Merkel kiemeli, az nem lehetséges, hogy az emberi méltóság csak azt illeti meg, aki keresztény, „*egy muzulmán is megillet.*”

Összegzés

Angela Merkel politikai örökségét a menekültválság diskurzusa minden bizonnyal jelentős mértékben meg fogja határozni. A kancellár a politikai érdekek helyett a humánus szempontokat helyezte előtérbe, „Európa nagyszonyaként” a kontinens humanista szellemiségét védelmezte.

A magyar internetes sajtó tükrében Merkel megszólalásait vizsgálva jellegzetes eltérés volt megfigyelhető az újságírók által prezentált kép és Merkel önábrázolása között. Az újságírói narratívákban Merkel elsődlegesen politikusi szerepben, Németország kancellárjaként, tágabb kitekintésben az Európai Unió egyik legbefolyásosabb vezetőjeként ábrázolódott. Ezzel szemben a kormányfő önmegjelenítéseiben többnyire valamely csoport, közösség képviselőjeként szólalt meg; a képviselő fókuszja elsősorban Németországhoz kapcsolódott, de gyakran szólalt fel a keresztény közösség nevében is. Morális vonatkozású megnyilatkozásait a németeket illetően pozitív, de a felelősségüket is hangsúlyozó tartalmak mellett keresztény elvekre utaló érvek jellemzik, a (muzulmán) menekültek helyzetét párhuzamba állítja a keresztényüldözés áldozataival.

A kezdetektől éles határvonalat húz a politikai és gazdasági menekültek között; a menekültek többségére úgy tekint, mint üldözöttekre, akik védelemért igyekeznek Németországba; a tömeges migráció problémáját feladatként értelmezi, amely elsősorban a menekültáradat rendezett mederbe terelésében áll; úgy véli, hogy a feladat megoldásához nem utolsó sorban szolidaritásra és összefogásra van szükség.

Merkel megszólalásaiban a terrorizmus és az iszlám szavak egyáltalán nem fordulnak elő. A terrorizmus diskurzusa helyett a globalizáció kontextusában értelmezi a menekültválságot. A veszélyt nem a menekültekben, látja, hanem azokban, akik elutasítják a befogadásukat, és ezzel a közös európai értékek ellen vétnek. Azon kelet-európai országokkal kapcsolatban, amelyek megtagadják a bevándorlók befogadását, a hidegháborús sorsközösség analógiájával operál, a megélt közös tapasztalatokkal von párhuzamot.

A merkeli „Wir schaffen das!” mögött humanizmus és jó értelemben vett patriotizmus sejlik föl. A merkeli érvrendszer nagyban épít a német identitástudatra. A németek ismét büszkéek akarnak lenni önmagukra, a menekültválság pedig jó alkalom arra, hogy Németország a barátságos arcát mutathassa.

IRODALOM

- A migrációra és a migráns népeiségre vonatkozó adatok, 2016 május. Elérhető az interneten: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics/hu
- Bernáth Gábor – Messing Vera (2015) Bedarálva – A menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampány és a tőle független megszólalás terepei. *Médiakutató* XVI. évf. 4. szám, pp. 7–17.
- Boda Zsolt (1997) Narratív közpolitika-elemzés. In: Szabó Márton (szerk.) *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. Budapest, Scientia Humana. 113–131.
- Carver, Terrell – Hyvärinen, Matti (1997) *Interpreting the Political: New Methodologies*. London – New York, Routledge. 1–6. <https://doi.org/10.4324/9780203435342>
- Khosravini, Majid (2008) *British Newspapers and the Representation of Refugees, Asylum Seekers and Immigrants between 1996 and 2006*. Elérhető az interneten: <http://www.ling.lancs.ac.uk/groups/clsl/docs/clsl128.pdf>
- McNair, Brian (1998) *The Sociology of Journalism*. London, Arnold. <https://doi.org/10.4324/9780203881415>
- Sanders, José – Wilbert Spooren (1997) Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view. In: Liebert, Wolf-Andreas – Redeker, Gisela – Waugh, Linda R. (eds.) *Discourse and Perspective in Cognitive Linguistics*. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company. 85–112. <https://doi.org/10.1075/cilt.151.08san>
- van Dijk, Teun A. (1988) *News as Discourse*. Hillsdale, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates Inc. <https://doi.org/10.4324/9780203062784>
- Verschueren, Jef (1999) *Understanding Pragmatics*. (Understanding language series.) London, Arnold – New York, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1075/hop.3>

MAGYAR EGYETEMISTÁK VÉLEKEDÉSEI AZ IDŐSEKRŐL

Kovács Gábor – Aczél Petra – Bokor Tamás

gabor.kovacs@uni-corvinus.hu, petra.aczel@uni-corvinus.hu,
tamas.bokor@uni-corvinus.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.3.63

Absztrakt

Az idős személyekre vonatkozó, kulturálisan beágyazott sztereotípiák sokrétűen hatnak életünkre: korábbi kutatási eredmények szerint e vélekedések befolyásolják motoros viselkedéseinket, társas viselkedésünket, kognitív teljesítményünket, és egészségügyi kockázatot is jelentenek. A kutatásokból azonban az is látszik, hogy az idősekre vonatkozó sztereotípiák kultúránként eltérhetnek, így e hatások eltérő módon érvényesülnek a világ különböző régióiban. Jelen tanulmányban egy kérdőíves felmérés eredményeit közöljük, melynek célja a magyar egyetemista fiatalok körében élő, idősekre vonatkozó domináns sztereotípiák körének feltárása volt. Bár az eredmények megerősítik számos, korábban más kulturális közegben feltárt negatív sztereotípiatartalom jelenlétét, az adataink szerint a magyar fiatalok sokféle pozitív vélekedéssel is rendelkeznek az idősekről.

Kulcsszavak

idősek, sztereotípia, fiatal felnőttek, közvélemény, kérdőív, felmérés

HUNGARIAN UNIVERSITY STUDENTS' BELIEFS ABOUT THE ELDERLY

Gábor Kovács – Petra Aczél – Tamás Bokor

Abstract

Culturally embedded stereotypes about the elderly have been shown to influence people's lives in several ways, affecting motor behaviours, social behaviours, cognitive performance, and posing health risks. Research has also shown that stereotypes about the elderly may differ across cultures, and therefore previously established effects may not apply equally in all regions of the world. The present paper reports on the results of a questionnaire study aiming to identify dominant stereotypes about elderly people among Hungarian university students. While we find evidence for some of the negative stereotypes reported in other cultural contexts, our data suggest that young people in Hungary entertain a large set of positive views about the elderly.

Keywords

elderly, stereotype, young adults, public opinion, questionnaire, survey

MAGYAR EGYETEMISTÁK VÉLEKEDÉSEI AZ IDŐSEKRŐL

Kovács Gábor – Aczél Petra – Bokor Tamás

Az öregedő társadalom századunk egyik legnagyobb kihívása. Az Egészségügyi Világszervezet becslése szerint 2045-re több 65 évnél idősebb személy lesz a földön, mint gyermek (World Health Organization 2002). E változással egyre meghatározóbb szerepet játszik életünkben, hogyan vélekedünk az idősekről. Egy adott kulturális kontextusban számos különböző vélekedés, hiedelem él a különböző társadalmi csoportokra vonatkozóan; ezek közül a társadalomban elterjedt, sokak által osztott vélekedéseket nevezzük *sztereotípiáknak* (Hilton–Von Hippel 1996: 240, Wheeler–Petty 2001). A sztereotípiák közvetlen kapcsolatba hozhatók az adott társadalmi csoport iránti attitűddel: konkrétan a háromdimenziós attitűdmodell (Rosenberg–Hovland 1960, Eagly–Chaiken 1993) keretében az attitűdök kognitív komponensének felelnek meg (Sánchez Palacios–Trianes Torres–Blanca Mena 2009), így – a meghatározás értelmében – világosan elkülöníthetők az affektív/érzelmi komponens képező *előítéletektől*, illetve a konatív/viselkedéses komponensként megjelenő *diszkriminációtól*.

Számos nemzetközi vizsgálat megerősítette, hogy az idős korosztállyal kapcsolatban a pozitív és a negatív tartalmú sztereotípiák jellemzően egymás mellett léteznek (Hummert 1993, Hummert–Garstka–Shaner–Strahm 1995). A pozitív és negatív sztereotípiatartalmak keveredésére jellemző példa, hogy a társadalom egyszerre tekinti az idős embereket kedvesnek/szívélyesnek (*warm*) és inkompetensnek (Heckhausen–Dixon–Baltes 1989, Kite–Deaux–Miele 1991, Fiske–Xu–Cuddy–Glick 1999, Cuddy–Fiske 2002, Fiske–Cuddy–Glick–Xu 2002). A negatív és pozitív tartalmak dominanciájára vonatkozó kutatások változó eredményeket hoztak: Az 1980-as és 90-es években végzett amerikai vizsgálatok azt mutatták, hogy az időskorral kapcsolatban pozitív és negatív sztereotípiák egyaránt azonosíthatók, de a negatív sztereotípiák elterjedtebbek (Brewer, Dull–Lui 1981, Kite–Johnson, 1988, Levy–Langer, 1994). Ugyanakkor, Crockett és Hummert (1987) a szakirodalom részletes áttekintése alapján arra jutott, hogy a különböző korcsoportok egyaránt rendelkeznek negatív és pozitív sztereotípiákkal az idősekről, de a kutatások többségében az idősök megítélése összességében inkább enyhén pozitív volt.

E vegyes kép ellenére az idősekre vonatkozó sztereotípiák kutatásában a negatív vélekedések feltárása jóval nagyobb figyelmet kapott, mivel ezekben gyakran konkrét társadalmi problémák gyökerei érhetők tetten. Számos vizsgálat erősítette meg például olyan sztereotípiák létezését, melyek szerint az idősök a munkahelyen lassúak, nem kreatívak, rugalmatlanok, nehezen alkalmazkodnak új helyzetekhez, és kevésbé hatékonyak, mint a fiatal munkavállalók (Rosen–Jerdee 1976, Singer 1986, Avolia–Barett 1987). Valójában azonban a hatékonyságot mérő objektív vizsgálatok jellemzően azt az eredményt hozták, hogy az idősebb munkavállalók legalább annyira – időnként még inkább – kompetensek munkájukban, mint fiatal kollégáik. (A területet áttekinti McCann–Giles 2002.) Ennek ellenére a legkü-

lönbözőbb korcsoportokban élő téves kép az idősök hátrányos megkülönböztetéséhez vezethet. A jelenségre az angol nyelvű szakirodalom az „ageism” kifejezést használja, melyet Butler alkotott meg (1969): a terminus az idős korosztállyal és általában az öregedéssel kapcsolatos negatív előítéletekre és diszkriminációra vonatkozik.

Az idősökkel kapcsolatos negatív sztereotípiák létezését a legkülönbözőbb korcsoportokban sikerült igazolni. Hummert, Garstka, Shaner és Strahm (1994) középkorúak és idősök körében, Levin (1988) és Sanders, Montgomery, Pittman és Balkwell (1984) egyetemisták körében, Doka (1985–1986) serdülőknél, Falchikov (1990) pedig a 10–11 éves korosztályba tartozó résztvevők körében azonosított negatív sztereotípiatartalmakat. Hickey, Hickey és Kalish (1968) rövid fogalmazást íratott az idősokről kisiskolásokkal és azt találta, hogy a gyermekek már nyolcéves korban elsősorban negatív attitűdökkel rendelkeznek az idősök iránt. További vizsgálatok azt mutatják, hogy már a hároméves gyermekek is jellemzően világos preferenciát mutatnak a fiatalabb felnőttek iránt, mint az idősök iránt, tehát ezek az attitűdök rendkívül korán kialakulnak (Miller–Blalock–Ginsburg 1984, Seefeldt–Jantz–Galper–Serock 1977).

Ezen a ponton fontos kihangsúlyozni azt a sokszor megerősített eredményt, hogy az idősök maguk is rendelkeznek negatív sztereotípiákkal a saját korcsoportjukról. Levy (1996) vizsgálatában például egy 78 éves résztvevő, mikor megkérdezték, mi az első, ami eszébe jut az időskorról, ezt válaszolta: „szenilis, lassú, beteg, vak és görnyedt”. A válaszban az volt a megdöbbentő, hogy egy gyors észjárású, energikus, egészséges nő adta, akinek a látása és testtartása is tökéletesen rendben volt. Ebből a példából ugyan nem nyilvánvaló, hogy a résztvevő asszociációi saját énképére is vonatkoztak-e, de természetesen előfordul olyan helyzet, mikor egy idős személy önmagára is érvényesnek tekint egy adott sztereotípiát (tehát nem tekinti magát kivételnek): ezt a jelenséget nevezzük *önsztereotípiának* (más néven: *autosztereotípiának*, Hogg–Turner 1987).

A leggyakrabban azonosított negatív sztereotípiatartalmakat és az azokat azonosító kutatásokat az 1. táblázat foglalja össze.

A sztereotípiák kialakulásának elméletei

Felmerül a kérdés, hogy vajon miért alakulnak ki sztereotípiák különböző társadalmi csoportokról, és milyen folyamatok tartják fenn ezeket? Trope (1989) szerint a sztereotípiák létezése egészen természetes és elkerülhetetlen módon következik abból a helyzetből, hogy egy rendkívül összetett társas valóság vesz körül bennünket, ugyanakkor az emberi elme információfeldolgozó kapacitása korlátozott. Annak érdekében, hogy a bonyolult társas valóságban hatékonyan tájékozódni tudjunk, nemcsak az egyénekről, hanem nagyobb csoportokra vonatkozóan is gyűjtünk információkat, személyes tapasztalatból, illetve kommunikáció útján. Amennyiben ezek az információk a valóságnak megfelelnek, tehát ténylegesen jellemzik az adott csoport tagjainak többségét, e társas kategóriákra vonatkozó információk megkönnyítik és felgyorsítják számunkra a társas környezetben való eligazodást. (Vegyük észre, hogy a sztereotípiák definíciójának nem része, hogy a vélekedés tartalma hamis!) A sztereotípiák segítségével rendkívül gyorsan és minimális erőforrás igénybevételével sok mindent megérthetünk az adott csoport tagjaival kapcsolatban (azáltal, hogy a csoport feltételezett jellemzőit az egyénnek tulajdonítjuk), míg ezzel szemben az *individuuáció*, vagyis az a folyamat, amely során egy adott egyénről értékes, egyedi információkat gyűjtünk, rendkívül időigényes (Macrae, Milne–Bodenhausen 1994). Amennyiben a sztereotípiák tartalma hamis, vagy az adott egyén kivétel a csoportjára vonatkozó általánosítás alól, a sztereotípiára való hagyatkozás alapján téves következtetésre jutunk: e tévedés kockázata az ár, amit a sztereotípiák gyorsaságáért és hatékonyságáért meg kell fizetnünk.

1. táblázat

Az idősekre vonatkozó leggyakoribb negatív sztereotípiák (nemzetközi kutatások alapján)

Sztereotípiatartalom	Források
inkompetens	Rosen–Jerdee 1976, Singer 1986, Avolio–Barett 1987, Hummert 1993, Hummert–Garstka–Shaner–Strahm 1995, Kite–Johnson 1988, Abrams–Houston 2006, Ray–Sharp–Abrams 2006, Ory–Hoffman–Hawkins–Sanner 2003, Rowe–Kahn 1998
nem hatékony	Rosen–Jerdee 1976, Singer 1986, Avolio–Barett 1987
lassú	Rosen–Jerdee 1976
nem kreatív	Rosen–Jerdee 1976
nem változik	Rosen–Jerdee 1976
gyenge	Hummert 1993, Hummert–Garstka–Shaner–Strahm 1995, Kite–Johnson 1988, William–Giles 1998
beteges	Hummert 1993, Hummert–Garstka–Shaner–Strahm 1995, Kite–Johnson 1988, Stewart–Chipperfield–Perry–Weiner 2012, Kite–Wagner 2002
szenilis	Hummert 1993, Hummert–Garstka–Shaner–Strahm 1995, Kite–Johnson 1988
nem tudja megfelelően kifejezni magát	Hummert 1993, Hummert–Garstka–Shaner–Strahm 1995, Kite–Johnson 1988
depressziós	Hummert 1993, Hummert–Garstka–Shaner–Strahm 1995, Kite–Johnson 1988
magányos	Hummert 1993, Hummert–Garstka–Shaner–Strahm 1995, Kite–Johnson 1988, Kite–Wagner 2002
elhanyagolt	Hummert 1993, Hummert–Garstka–Shaner–Strahm 1995, Kite–Johnson 1988
unalmas és szomorú életszakasz	Ory, Hoffman, Hawkins–Sanner–Mockenhaupt 2003, Rowe–Kahn 1998
nem vonzó	William–Giles 1998
haszontalan	William–Giles 1998
fizikai képességek romlása	Montepare–Zebrowitz 2002, Pasupathi–Carstensen–Tsai 1995, Zebrowitz–Montepare 2000
mentális/kognitív képességek romlása	Montepare–Zebrowitz 2002, Pasupathi–Carstensen–Tsai 1995, Zebrowitz–Montepare 2000, Kite–Wagner 2002
személyközi képességek romlása	Montepare–Zebrowitz 2002, Pasupathi–Carstensen–Tsai 1995, Zebrowitz–Montepare 2000
ingerlékeny	Kite–Wagner 2002
hirtelen hangulatváltozások jellemzik	Kite–Wagner 2002
szexuális érdeklődés elvesztése	Kite–Wagner 2002
érdeklődés/hobbik elvesztése	Kite–Wagner 2002

Az sztereotípiakutatás történetében több elméleti álláspont is felvetődött a negatív sztereotípiatartalmak (vélt vagy valós) túlsúlyának magyarázatára. Allport (1954) *kontaktus hipotézise* például a társadalmi csoportok közötti kapcsolat hiányára vezeti vissza a negatív sztereotípiák keletkezését. Az elméletből az is következik, hogy a különböző társadalmi csoportok közötti kapcsolatok erősödése pozitív irányban befolyásolja az attitűdöt, és növeli a tiszteletet a másik csoport iránt. Az elmélet megalkotását követő empirikus vizsgálatok azonban sorra azt az eredményt hozták, hogy a csoportok közötti kontaktus önmagában nem mérsékli a negatív sztereotípiák jelenlétét. Például számos kutatás nem mutatott ki semmilyen pozitív változást a sztereotípiákban (és attitűdben) a generációk találkozása után (Baggett 1981, Seefeldt 1987, Auerbach–Levenson 1997). Bizonyos speciális esetekben a kontaktus éppen az ellenkező hatást váltja ki, vagyis még tovább erősítheti a sztereotipikus látásmódot. Revenson (1989) például azt találta, hogy azok az orvosok, akik gyakrabban kerülnek kapcsolatba idősebb betegekkel még sztereotipikusabb képet alkotnak az idősekről, mint azok, akik ritkábban találkoznak e csoport tagjaival. Ez azzal magyarázható, hogy az ő esetükben a kontaktus a csoportnak azon tagjaira korlátozódik, akik megerősítik azt a vélekedést, mely szerint az idősek betegesek, gyengék, és mások segítségére szorulnak. Más kutatási eredmények pedig azt mutatják, hogy a kontaktus inkább a csoportról alkotott kép diverzitását növeli, és nem a sztereotípiatartalmak jellegét módosítja pozitív irányba. Linville (1982) eredményei szerint például az egyetemi hallgatóknak kevésbé komplex képük van az idősekről, mint a fiatalokról, homogénebbnek látják őket, azaz kevésbé vannak tudatában az idős személyek sokféleségének. A teljes képhez azonban hozzátartozik, hogy maga Allport sem gondolta úgy, hogy a csoportok közötti kapcsolat megteremtése és fenntartása már önmagában megoldást jelent. Hangsúlyozta, hogy ez a hatás csak abban az esetben fog érvényesülni, ha a kapcsolatba lépő csoporttagok egymást azonos státuszúnak tekintik, közös céljaik vannak, együttműködnek, és a kezdeményezés mögött intézményi támogatás áll (Allport 1954).

Langer, Fiske, Taylor és Chanowitz (1976) *új inger hipotézise* szerint a negatív sztereotípiák fő oka, hogy a kevésbé ismert csoport tagjaival való találkozás kényelmetlen szituáció. Az elméletet az idősekre vonatkozó helyzetre alkalmazva például megállapítható, hogy azokon a helyszíneken, ahol a fiatalok az idejük nagy részét töltik, ritkán vannak jelen idősek nagy számban. Emiatt egy idős személlyel való találkozás egy fiatalban kényelmetlen, negatív érzéseket válthat ki, ami elkerülő viselkedéshez vezet. Az elméletből az következik, hogy a sztereotípiák csökkenthetők olyan beavatkozásokkal, melyekkel elérjük, hogy az idősekkel való találkozás kevésbé legyen újszerű, kivételes élmény a fiatalok számára. Ahogy azonban Allport elméletével kapcsolatban is láttuk, egyelőre nem sikerült bizonyítékot szerezni arra, hogy az ilyen jellegű beavatkozások hatékonyan módosítanak a fiatalok idősképét.

Tajfel és Turner (1979) *társas identitás elmélete* szerint a társas identitás (kik vagyunk „mi”?) igénye vezet a másik csoport („ők”) sztereotipizálásához. Az elmélet szerint az egyén önbecsülését nagyban meghatározza, képes-e pozitív képet fenntartani arról a csoportról, amelybe tartozik. A fiatalabbak körében az idősekre vonatkozó negatív sztereotípiák túlsúlya azzal magyarázható, hogy egy csoport tagjaként a két csoport közötti összehasonlítást olyan ismérvek mentén vagyunk hajlamosak megtenni, amelyek a mi csoportunk számára kedveznek, ezáltal javítva a saját csoportunk identitását: „Mi, fiatalok, jókedvűbbek vagyunk, gyorsabbak vagyunk, erősebbek vagyunk, jobban vág az agyunk, ...” és így tovább.

Bár a fenti elméletek mindegyike egy-egy potenciálisan fontos oksági tényezőre hívja fel a figyelmet, egyikük sem jelent teljes magyarázatot a negatív sztereotípiák jelenségére, mivel mindegyik megközelítés különálló csoportok egymásra vonatkozó vélekedéseire fókuszál. Így nem adnak magyarázatot például arra, hogy miért élnek negatív sztereotípiák az idősekről az idősök körében ugyanúgy, mint más korosztályokban, hiszen az idősök (1) viszonylag gyakran kerülnek kapcsolatba saját korosztályuk tagjaival, (2) ez számukra nem jelent újszerű

ingert, és (3) semmilyen előnyük nem származik abból, ha saját csoportjukról negatív képet alakítanak ki.

Branco és Wiliamson (1982) négy fő okra vezeti vissza az idősökre vonatkozó negatív sztereotípiák megjelenését, illetve erősödését: (1) Az orvostudomány fejlődése öregedő társadalmakat teremt, intézményesül a nyugdíjazás, és az idősök kiszorulnak a magas presztízsű állásokból. (2) A technológiai fejlődés üteme a néhány évtizeddel ezelőtt gyűjtött tapasztalatokat értéktelenné és haszontalanná teszi. (3) A társadalmi és földrajzi mobilitásnak köszönhetően a fiatalok egyre lazábban kötődnek idősebb rokonaikhoz. (4) Az írásbeliség elterjedésével a szóbeli közlések értéke inflálódik, amivel együtt eltűnik az idős ember szerepköre mint a család „bölcsé”.

Más szerzők a médiát okolják. Miller, McKibbin és Pettys (1999) például 40 év magazin hirdetésein végzett elemzésében azt találták, hogy e tartalmakban visszatérő egyszerű általánosításokon keresztül gyakran nevetséges módon ábrázolják az idős korosztályt. Robinson (1998) eredményei szerint az idősök legnegatívabb ábrázolásmódja a fiatalabb célközönségnek készített reklámokban mutatkozik meg.

Az idősökre vonatkozó sztereotípiák hatásai

A sztereotípiák kutatásának gyakorlati relevanciáját azok a vizsgálatok adják, melyek egyértelmű bizonyítékokat szolgáltatnak arra, milyen sokrétűen befolyásolják e kulturálisan beágyazott vélekedések azt, hogy hogyan látunk másokat, hogyan értelmezzük viselkedésüket, és hogyan viselkedünk társas helyzetekben. A sztereotípiakutatás egyik legfontosabb, klasszikus eredménye, hogy a sztereotípiák bizonyos viselkedéseket automatikusan, az egyén tudta nélkül is aktiválhatnak. A szociálpszichológia és a filozófia egyik alapvető kérdése, hogy társas viselkedésünk milyen mértékben áll automatikus válaszokból, és milyen mértékig áll tudatos ellenőrzésünk alatt. Devine (1989) például az előítélet hatását egy kétlépcsős modellel magyarázta, melyben az első, percepciós szakaszban a sztereotípiát automatikusan aktiválja a sztereotipizált csoport fizikai jellemzőinek detektálása, a második szakaszban megjelenő előítéletes viselkedés viszont már tudatos döntés eredménye. Fiske (1989) szintén azon az állásponton volt, hogy az egyén képes a sztereotípiák hatásán felülkerekedni oly módon, hogy azok végül ne befolyásolják viselkedését. Az 1990-es évektől azonban sorra jelentek meg olyan kísérleti eredmények, amelyek azt mutatták, hogy bizonyos társas viselkedéseket közvetlenül befolyásolnak a környezetben jelenlévő ingerek, és ezeket az automatikus válaszokat nem kíséri semmilyen tudatos észlelési vagy döntéshozási folyamat. A gondolataink és a cselekvés közötti közvetlen kapcsolat gondolata persze nem volt új: egészen William Jamesig vezethető vissza (1890), aki a *cselekvés ideomotoros elvének* nevezte azt a jelenséget, hogy ha egy cselekvésre gondolunk, ez már önmagában megnöveli annak a valószínűségét, hogy végre is fogjuk azt hajtani. Wegner és munkatársai több kísérletben is kimutatták, hogy e hatás ironikus módon akkor is érvényesül, ha egy adott cselekvésre azért gondolunk, mert szeretnénk *megakadályozni*, hogy azt végrehajtsuk (Wegner 1994). Egy kísérletükben például azok a vizsgálati személyek, akiket arra kértek, hogy a bemutatott szótöredékeket *ne* szexista tartalmú szavakká egészítsék ki, több ilyen szexista tartalmú választ adtak, mint azok, akik nem kaptak ilyen instrukciót. Ansfield és Wegner (1996) több kísérletben kimutatta, hogy ugyanez az elv eredményezi olyan öntudatlan viselkedések megjelenését, mint a spiritizta szeánszokon az asztaltáncoltatás, vagy olyan okkult eszközök megmozdulása, mint a varázsvessző vagy az inga: a kísérletek egyértelműen azt mutatták, hogy a mozgást az idézi elő, hogy a résztvevők megpróbálják megakadályozni azt. Az összefüggésnek ugyanakkor a résztvevők nem voltak tudatában, és nem voltak képesek kontrollálni azt.

Az idősekre vonatkozó sztereotípiák hatása a mozgásra

Bargh, Chen és Burrows (1996, 2. kísérlet) azt vizsgálták, milyen közvetlen, automatikus hatással van az idősekre vonatkozó sztereotípiák aktiválása a résztvevők járására. A kísérlet első szakaszában a résztvevők úgy tudták, hogy a vizsgálat célja a nyelvi képességek felmérése, és azt a feladatot kapták, hogy alkossanak helyes mondatokat előre megadott szavakból. (A résztvevők minden próbán öt szót láttak, és ebből négyet kellett felhasználni egy-egy helyes mondat megalkotásához.) A feladatnak két változatát használták: az egyikben a felhasznált szavak egy része az idősekre vonatkozó sztereotípiákra utalt, például *ősz, magányos, bölcs, feledékeny, nyugdíjas, ránc, konzervatív*, míg a másik változatban e szavakat olyan semleges szavakra cserélték, melyek nincsenek erős asszociációs kapcsolatban az idősekkel (pl. *szomjas, tiszta* stb.). A feladat elvégzése után – mikor a résztvevő már úgy gondolta, hogy a vizsgálat véget ért –, a folyosón egy székben ülő beépített személy egy rejtett stopperórával megmérte, hogy a résztvevő mennyi idő alatt teszi meg a 9,75 méter hosszú utat a laboratórium ajtajától a liftig. Az út megtétele az idősekre vonatkozó sztereotípiát aktiváló szavakkal dolgozó résztvevők esetében átlagosan 13,5%-kal tovább tartott, mint a kontrollcsoport tagjainál, annak ellenére, hogy a szavak nem tartalmaztak a lassúságra vonatkozó utalást. Mikor a résztvevő elérte a liftet, a vizsgálatvezető utánament és informálta a kísérlet valódi céljáról: e beszélgetések során kiderült, hogy egyik vizsgálati személy sem vette észre, hogy a szavak az időskorral kapcsolatosak, és egyikük sem gondolta úgy, hogy a szavak bármilyen módon befolyásolhatták a viselkedésüket. A kísérlet eredményei tehát azt mutatják, hogy az idősekre vonatkozó sztereotípiák akár tudattalan aktiválása, közvetlenül és automatikus módon befolyásolhatja az egyén viselkedését.

Bargh, Chen és Burrows (1996) klasszikus kísérletét számos további vizsgálat követte, melyek eredményeiből azt is egyre pontosabban értjük, milyen folyamatok felelősek azért, hogy egy sztereotípiák aktiválása befolyásolhatja olyan alapvető motoros viselkedéseinket, mint a járás. Banfield, Pendry, Mewse és Edwards (2003) például Bargh, Chen és Burrows (1996) eljárását használták az idősekre vonatkozó sztereotípiák szubliminális előfeszítésére, annak hatásait viszont egy másik, összetettebb mozdulatsorra vonatkozóan vizsgálták meg: a résztvevőknek a mondatalkotásos feladat előtt és után ötször meg kellett ismételni a következő mozdulatsort: (1) jobb kézzel kinyúlni és megfogni egy tojást, (2) felemelni a tojást, (3) visszatenni az asztalra, és végül (4) visszahelyezni a kezüket az eredeti pozícióba. Ez a vizsgálat lehetővé tette, hogy a szerzők külön-külön mérjék, hogy a mozgásnak mely fázisai hozhatók összefüggésbe az sztereotípiák aktiválódásával. A kísérlet azt az eredményt hozta, hogy a kísérleti csoportban – ahol a mondatok az idős korról kapcsolatos szavakat tartalmazták – az egyes mozdulatok kivitelezéséhez szükséges idő nem változott, az egyes (ballisztikus) mozdulatok közötti *szünetek* viszont hosszabbak lettek. A szerzők ezt azzal magyarázzák, hogy a sztereotípiák aktiválása a *központi végrehajtó rendszer* (más néven: *ellenőrző figyelmi rendszer*) működését befolyásolja, amely a motoros viselkedés megtervezéséért – és nem a kivitelezéséért – felelős, e tervezési/előkészítési folyamat pedig jellemzően az egyes részmozdulatok közötti szünetek hosszával hozható összefüggésbe, mivel a mozdulat kivitelezését már egy másik alrendszer látja el (Norman–Shallice, 1986, *kettős folyamat elméletében* az ún. *sémaversengés-ütemezési rendszer*), amely „vak” az ingerkörnyezet változásaira.

Bargh, Chen és Burrows (1996) klasszikus kísérletét Branaghan és Gray (2010) azzal a módosítással replikálta, hogy a vizsgálati személyeknek egy autószimulátort kellett vezetniük, amely a valós közlekedést imitálta: a résztvevőknek a saját sávjukban kellett maradniuk, és meg kellett állniuk a stoptábláknál. Minden egyes megállás után a képernyőn öt szó jelent meg, amelyekből a résztvevőnek négyet kellett felhasználnia egy nyelvtanilag jólformált mondat alkotásához, melyet egy mikrofonba kellett mondaniuk. A mondatalkotási feladathoz használt ingerek teljesen megegyeztek a Bargh, Chen és Burrows (1996) által használt

ingerekkel. A vizsgálat a klasszikus kísérlettel egybevágó eredményt hozott: az idősökkel kapcsolatos szavak hatására a vizsgálati személyek lassabban vezettek, mint a kontrollfeltételben; ez a különbség az átlagsebességek és a maximális sebességek összehasonlításakor is szignifikánsnak bizonyult. A vizsgálat eredményei tehát azt mutatják, hogy a sztereotípiák a járásnál összetettebb feladatokban is kimutathatóan befolyásolják a viselkedésünket. A kísérlet után a résztvevők egy ellenőrző kérdőívet töltöttek ki: a válaszok elemzése egyértelműen azt mutatta, hogy a résztvevők nem voltak tudatában annak, hogy a mondatokban használt szavak jelentős része az idős generációra vonatkozott. Ez pedig újabb bizonyítékot jelent arra vonatkozóan, hogy a minket ért ingerek aktiválhatnak különböző csoportokra vonatkozó sztereotípiákat, és e sztereotípiák befolyásolhatják viselkedésünket, anélkül, hogy ennek a folyamatnak mi tudatában lennénk.

Az idősökre vonatkozó sztereotípiák hatása a társas viselkedésre

A más csoportokra vonatkozó sztereotípiák egy csoporton belül kommunikáció útján folyamatosan terjednek. Ezért fontos megértenünk, hogy a csoportokon belül hogyan látják és hogyan kezelik a csoporttagok azokat a személyeket, akik az uralkodó sztereotípiákkal egybevágó, vagy azoknak ellentmondó nézeteket terjesztenek.

Castelli, Zecchini, Deamicis és Sherman (2005) ezzel kapcsolatban azt a hipotézist állították fel, hogy a közösség explicit módon általában elítéli azt, aki negatív sztereotipikus kijelentéseket tesz egy másik csoportról, ez azonban pusztán egy nyilvános válasz, melyet a csoport tagjai ellensúlyoznak azzal, hogy más helyzetekben előnyhöz juttatják az adott személyt. Kísérletükben a vizsgálati személyek a képernyőn egymás után olyan szavakat láttak, melyeket – állítólagosan – egy Marco nevű személy használt egy idős ember jellemzésére. Az egyik kísérleti feltételben a szavak fele sztereotipikus jelzőkből állt (*feledékeny, morgós, magányos, fáradt, bölcs* stb.), míg a másik kísérleti feltételben a sztereotípiáknak ellentmondó jelzőket használtak (*mozgékony, magabiztos, kreatív, egészséges, erős* stb.). A lista másik fele a két feltételben megegyezett: leíró jellegű és a sztereotipikusság szempontjából irreleváns szavakból és kifejezésekből állt (*nagypapa, nyugdíjas, özvegy, vékony, nagylelkű* stb.). A résztvevőknek ezenkívül azt mondták, hogy a vizsgálat célja, hogy megállapítsák, hogyan alakítanak ki benyomásokat egy személyről nem optimális helyzetben, mikor két feladat között kell ismételtelen váltaniuk, ezért minden szó megjelenése után egy másik feladatot is el kell végezniük: A szavak között a képernyőn egy „A” betűkből álló sor jelent meg, és a résztvevők feladata az volt, becsülnék meg, körülbelül hány „A” betű látható a dián (az idő arra nem volt elegendő, hogy megsámolják az „A” betűket). Mikor az „A” betűk eltűntek, a résztvevőnek közölni kellett a becslését, ezzel egyidőben azonban feltűnt a képernyőn egy szám, ami azt mutatta, milyen becslést adott ugyanerre a diára Marco, aki a leírást adta az idős személyről.

Az eredmények azt mutatták, hogy mikor a résztvevők explicit kérdésekre válaszoltak, szimpatikusabbnak ítélték és magukhoz hasonlóbbnak érezték Marcót abban a feltételben, mikor a szavak nem sztereotipikus leírást adtak. Ugyanakkor a résztvevők becslései az „A” betűk számát illetően szignifikánsan közelebb voltak Marco becsléseihez, ha Marco sztereotipikusan jellemezte az idős embert, mint a másik csoportban, vagyis a résztvevők erősebb konformitást mutattak a sztereotipikusan fogalmazó személy iránt. Az eredmények tehát arra engednek következtetni, hogy egy sztereotípiákat hangoztató személynek nagyobb befolyása lehet a csoportra, mint aki ezeket cáfolni igyekszik, és ez a folyamat hozzájárulhat a sztereotípiák fennmaradásához.

A sztereotípiák hatása az idős emberek képességeire

Idős emberek gyakran arról számolnak be, hogy romlik az emlékezeti teljesítményük. Még ha bizonyos csoportokban ki is mérhető ilyen teljesítményromlás, akkor sem egyértelmű, milyen mértékben felelős ezért egy elkerülhetetlen biológiai folyamat, és milyen mértékben járulnak hozzá ehhez az idős személyek önmagukra vonatkozó hiedelmei.

Úgy tűnik, hogy az önsztereotípiáknak jelentős szerepe lehet az emlékezetromlásban. Levy és Langer (1994) interkulturális kutatása például azt az eredményt hozta, hogy Kínában, ahol a legerősebben dominálnak a pozitív sztereotípiák az idősökkel kapcsolatban, nem lehetett szignifikáns különbséget kimutatni a fiatal és idős résztvevők emlékezeti teljesítménye között, annak ellenére, hogy olyan típusú feladatokat használtak, melyekkel korábban az Egyesült Államokban kimutatható volt a teljesítményromlás az idősök körében.

Levy (1996) azt vizsgálta, hogy lehetséges-e idős emberekben rájuk vonatkozó pozitív és negatív sztereotípiákat aktiválni, anélkül, hogy ez tudatosulna bennük, és ha igen, hatással lehet-e ez a résztvevők emlékezeti teljesítményére. Kísérletében hatvan évnél idősebb vizsgálati személyeknél a következő eljárással aktiválta a pozitív, illetve negatív sztereotípiákat: A résztvevők egy képernyőt néztek, melynek alsó vagy felső részén időnként egy gyors villanás jelent meg, és a résztvevőknek arról kellett nyilatkozni, hogy a villanást a képernyő alsó vagy felső részén látták-e. A „villanások” valójában a szenilitás, illetve a bölcsesség sztereotípiájára utaló szavak voltak (pl. *bölcs, tanult, tapasztalt, tanács, kreatív*, ill. *szenilis, Alzheimer, elbutulás, felejt, zavarodott*), de a rendkívül rövid (az egyén adottságaitól függően 55–115 ms közötti) megjelenítési idő miatt a résztvevők csak villanásokat észleltek, és nem voltak tudában annak, hogy a képernyőn valójában szavak jelennek meg. A szavak ennek ellenére kimutathatóan aktiválták a megfelelő sztereotípiákat, és a beavatkozás a várt hatásokat produkálta: a bölcsesség sztereotípiájának előfeszítését követően szignifikánsan nőtt az emlékezeti teljesítmény négy különböző feladatban, míg a szenilitás sztereotípiájának aktiválása ezzel éppen ellentétes hatást váltott ki.

Ehhez hasonlóan Hess, Auman, Colcombe és Rahhal (2002), Hess, Hinson és Statham (2004), valamint O'Brian és Hummert (2006) szintén emlékezeti teljesítményromlást idézett elő idősöknél a rájuk vonatkozó negatív sztereotípiák aktiválásával. O'Brian és Hummert eredményeiből az is látszik, hogy a hatás erősebb azoknál, akik inkább egyetértenek a negatív sztereotípiák tartalmával (vagyis, hogy idős korban romlik az emlékezeti teljesítmény).

Általános értelemben ezt a jelenséget *sztereotíp fenyegetettség* nevezzük: ennek a veszélye minden olyan esetben fennáll, mikor az egyén attól tart, hogy a saját csoportjára vonatkozó negatív sztereotípiák rá mint egyénre érvényesek lehetnek. Az egyén ezt saját önértékelését veszélyeztető fenyegetésként éli meg, ami teljesítményromlást okozhat a sztereotípiák tartalmával összefüggésbe hozható feladatokban.

A sztereotípiák hatása az idős emberek énképére

Más kutatások ugyanakkor azt mutatják, hogy az idős korosztály tagjai nem feltétlenül vonatkoztatják magukra az uralkodó sztereotípiákat. Pinguat (2002) 60 év feletti résztvevőkkel töltetett ki egy önértékelést mérő kérdőívet, valamint egy hasonló ívet, amely más idős emberek képességeivel kapcsolatos vélekedésekre kérdezett rá. Ezután felolvastak a résztvevőknek egy rövid szöveget, amely arra vonatkozott, hogy egy (állítólagos) kutatás szerint hogyan vélekednek a serdülők az idősökről. A kísérleti csoportban a szöveg meglehetősen negatív képet festett az idős generációról, olyan negatív sztereotípiákat említve például, hogy „veszélyt jelentenek a közlekedésre, lassan mozognak, nem jól látnak, nagyot hallanak, terükhöz vannak a környezetüknek, butaságokat beszélnek és szidják a fiatalokat.” A kontrollcsoport tagjai egy semleges tartalmú szöveget kaptak, melyben a serdülők tényszerűbb és el-

fogulatlanabb állításokat fogalmaztak meg az idősokról, például, hogy „sokan még fizikailag aktívak, kerékpároznak, sétálnak, kertészkednek, de vannak közöttük olyanok is, akiknek az egészségi állapota ezt már nem engedi meg; tapasztaltak, de új dolgokat már nehezen tanulnak; szeretnek más idős emberekkel találkozni, és a múltból beszélgetni; de sok dolgról más-képp gondolkodnak, mint a fiatalok.” A szöveg meghallgatása után a résztvevők újra kitöltötték az énképre és a korcsoportjukra vonatkozó kérdőíveket. Az eredmények azt mutatták, hogy a semleges szövegnek semmilyen hatása nem volt a résztvevőkre, a negatív tartalmú szöveg meghallgatása után viszont a más idősokra vonatkozó vélekedéseik romlottak, míg saját énképük szignifikánsan javult! Az eredményeket Pinquart úgy értelmezi, hogy az idősök a csoportjukra vonatkozó negatív sztereotípiákat viszonyítási alapként értelmezik, melyhez magukat hasonlítják, és a sztereotípiák elemeit nem integrálják énképükbe.

Ezzel egybeesnek Nosek, Banaji és Greenwald (2001) kutatásának eredménye, akik azt találták, hogy az idős személyek gyakran nem azonosulnak saját csoportjukkal, hanem kivételként tekintenek magukra. Heckhausen és Brim (1997) eredményei szintén azt mutatták, hogy az idősök jellemzően pozitívabb módon jellemzik magukat, mint kortársaikat általában. Ugyanezt tükrözi az az eredmény, hogy az idősök jellemzően fiatalabbnak érzik magukat a kronológiai életkoruknál (Baum–Boxley 1983). Az idősödéshez kapcsolódó negatív tartalommal való azonosulás elutasítása egyfajta defenzív funkcióként értelmezhető.

A sztereotípiák hatása az idősök egészségére

Bár a fenti eredmények azt mutatják, hogy idős korosztály jelentős hányada immunisnak tűnik a rájuk vonatkozó sztereotípiák negatív hatásai ellen, azért a korosztály tagjai e tekintetben nem homogének: vannak közöttük olyanok, akiknek rendkívül negatív vélekedéseik vannak az öregedésről. Egy sor kutatás eredményeiből látszik, hogy e negatív hiedelmek konkrét egészségügyi kockázatot jelentenek: azok az idősök, akik negatívan vélekednek az időskorról (például egyetértenek olyan állításokkal, hogy „minden egyre rosszabb lesz, ahogy idősödöm”), kimutathatóan kevesebbet tesznek az egészségükért (Levy–Myers 2004), körükben magasabb a szív és érrendszeri problémák aránya (Levy–Zonderman–Slade–Ferrucci 2009), és alacsonyabb a várható élettartamuk (Kotter–Gruhn–Kleinspehn–Ammerlahn–Gerstorf–Smith 2009). A 20 éven át zajló, nagyszabású Ohio Longitudinal Study of Aging (1975–1995) eredményei szerint például azok a személyek, akik pozitívabb képpel rendelkeztek az öregedésről a vizsgálat elején, jobb egészségi állapotban voltak a vizsgálat ideje alatt, és az átlagos élettartamuk 7,5 évvel magasabb volt, mint azoknak, akiknek jellemzően negatív vélekedéseik voltak az öregedésről (Levy–Slade–Kunkel–Kasl 2002).

Stewart, Chipperfield, Perry és Weiner (2012) vizsgálatában 105 súlyos krónikus betegségben (szívbetegségek, daganatos betegségek, ízületi gyulladás, szélütés, cukorbetegség stb.) szenvedő idős ember vett részt. A résztvevőknek egy kérdőívben jelölni kellett, mit gondolnak, a betegségük milyen mértékben tulajdonítható a következő okoknak: (1) idős kor, (2) egészségtelen életmód, (3) orvosoktól kapott rossz tanácsok, (4) balszerencse, (5) genetika. Ezen kívül arra is rákérdeztek, hogy mennyire érzik a résztvevők súlyosnak jelenlegi tüneteiket, és hogy milyen gyakran és mit tesznek egészségükért (egészséges étrend, testmozgás, megfelelő alvás/pihenés, rendszeres orvosi ellenőrzés). Végül, az adatok felvétele után két évvel ellenőrizték a halandóságot is: mivel a résztvevők mind súlyos betegségekben szenvedtek, ekkorra a 105 vizsgálati személyből 25 elhunyt. Az adatok regressziós elemzése azt mutatta, hogy azok az idős emberek, akik jellemzően az életkoruknak tulajdonították a betegségüket, súlyosabbnak találták a tüneteiket, és kevesebbet tettek az egészségükért. A vizsgálat talán legfontosabb eredménye, hogy a betegség idős kornak való tulajdonítása a két éven belüli halandóság arányát 14%-ról több mint két és félszeresére, 36%-ra emelte! Ezek az összefüggések egy sor egyéb változó statisztikai kontrollja mellett is fennálltak. A kontrollált változók a

következők voltak: életkor, biológiai nem, éves jövedelem, a krónikus betegség súlyossága, funkcionális státusz (vagyis, hogy mennyire képes a résztvevő a hétköznapi élethez szükséges tevékenységeket elvégezni, pl. lépcsőn járni, elhagyni az intézményt, mosakodni/fürdeni, könnyű és nehéz házimunkát végezni, teát/kávét főzni, meleg ételt készíteni, bevásárolni, pénzügyeket intézni), és hogy elsősorban kitől reméli egészségi állapotának javulását: saját magától vagy másoktól (*health locus of control*).

Levy, Ashman és Dror (1999–2000) vizsgálatának eredményei azt mutatják, hogy a negatív sztereotípiák aktiválásának hatására az idős személyek alacsonyabb szintű élni akarásról számolnak be. A résztvevőknek bele kellett képzelniük magukat abba a helyzetbe, hogy egy halálos betegséget diagnosztizálnak náluk. Ezt követően szubliminálisan előfeszítettek negatív, illetve pozitív sztereotípiatartalmakat. Akiknél negatív sztereotípiákat aktiváltak, jellemzően úgy nyilatkoztak, hogy ilyen helyzetben már nem fogadnák el az orvosi kezelést. Fiatal vizsgálati személyeknél ilyen hatás nem volt kimutatható, ami arra utal, hogy a hatásban jelentős szerepe lehet annak, hogy az egyén az aktivált sztereotípiát önmagára relevánsnak tekinti.

Marques, Lima, Abrams és Swift (2014) kísérlete Levy, Ashman és Dror (1999–2000) vizsgálatának kiterjesztése: a szerzők a sztereotípiaaktiváció hatásának *tartósságát* kívánták meghatározni. A kutatást Portugáliában (és nem az Egyesült Államokban) végezték el, így felmerült, hogy az eltérő kulturális kontextusban más lehet az uralkodó sztereotípiák köre, ezért nem lehetett az amerikai vizsgálat ingeranyagát adoptálni. A Portugáliában elterjedt pozitív és negatív sztereotípiák körét egy elővizsgálattal határozták meg. A sztereotípiák szubliminális aktiválását a szavak rövid idejű (fiataloknál 33 ms, időseknél 50–133 ms) felvilantásával valósították meg (ugyanazzal a módszerrel, mint Levy, 1996, ld. fent). Az élni akarás szintjének mérési eljárását Levy, Ashman és Dror (1999–2000) módszertanából adoptálták. A kérdés arra vonatkozott, hogy ha halálos betegséget diagnosztizálnának a résztvevőnél, elfogadná-e az orvosi kezelést abban az esetben, ha az rendkívül drága volna, és nem csak saját megtakarítását, hanem a család megtakarításának egy részét is erre kellene fordítani. A résztvevőknek külön-külön kellett válaszolni azokra az esetekre, mikor a gyógyulás esélye 25%, 50%, illetve 75%. A mérést a résztvevők egy csoportjában az előfeszítést követően közvetlenül, a másik csoportban viszont egy 3 perces figyelemelterelő feladat után végezték el. Az eredmények azt mutatták, hogy az idős emberek alacsonyabb élni akarást mutattak a negatív tartalmak előfeszítése után közvetlenül, és ez a hatás a késleltetett mérés esetében is szignifikáns maradt. A kutatás legfontosabb eredménye tehát, hogy a sztereotípia-aktiváció hatása nem tekinthető átmeneti, pillanatnyi hatásnak, hanem egy néhány perces intervallumban képes befolyásolni a döntéshozási folyamatot. (A vizsgálat ezen felül azt is megerősítette, hogy a fiatal résztvevők döntését nem befolyásolta a negatív, illetve pozitív sztereotípiatartalmak aktiválása.)

Fontos egészségügyi vonatkozásai vannak Bernardes, Marques és Matos (2015) vizsgálatának is. A szerzők azt vizsgálták, milyen hatása van az időskorra vonatkozó negatív, illetve pozitív sztereotípiák aktiválásának az idős személyek fájdalomküszöbére és fájdalomtűrésére, valamint, hogy ezt a hatást moderálja-e az a körülmény, hogy az idős személy milyen mértékben ért egyet e kulturális sztereotípiákkal. Ebben a kísérletben a sztereotípiák aktiválását úgy valósították meg, hogy a vizsgálati személynek bemutatnak négy szót, melyek mindegyike egy-egy sztereotipikus jellemző volt, és a résztvevőnek egy példát kellett mondania olyan viselkedésre, melyben ez a jellemző megmutatkozik. A pozitív sztereotípiákat a *bölcs, érett, nyugodt, társaságkedvelő*, míg a negatív sztereotípiákat a *magányos, másoktól függő (dependent), feledékeny és lassú* jelzőkkel aktiválták. Ezt követően a vizsgálati személy 2–4 °C hőmérsékletű vízbe mártotta a nem domináns kézfejét csukló fölött 5 cm-ig. A vizsgálati személynek szólnia kellett, mikor fájdalmat kezd érezni, és ki kellett vennie a kezét a vízből, mikor úgy érezte, hogy a fájdalom már elviselhetetlen. A fájdalom érzékelésig eltelt

idő jelezte a *fájdalomküszöböt*, míg a kéz kivételéig eltelt idő a *fájdalomtűrés* mértékét. A kísérlet eredményei azt mutatják, hogy a sztereotípiák aktiválása a fájdalomtűrésre nincs hatással, a negatív sztereotípiák aktiválása viszont szignifikánsan megemeli a fájdalomküszöböt azoknál az idős személyeknél, akik egyébként is egyetértenek e sztereotípiákkal. A fájdalomküszöb emelkedése (vagyis, hogy e személyek később érzékelték a fájdalmat) egészségügyi szempontból kockázatos, hiszen, ha valaki egy egészségügyi probléma esetében nem érzékel időben fájdalmat, ez késleltetheti a diagnózis felállítását és a beavatkozást, ami viszont megnövelheti a komplikációk kockázatát. Tehát ebből a vizsgálatból is az látszik, hogy egészségügyi szempontból elsősorban azok az idős emberek a veszélyeztetettek, akik egyetértenek az idősekre vonatkozó sztereotípiákkal, mivel ők védtelenek a negatív sztereotípiák aktiválódása által kiváltott hatások ellen.

A kutatási kérdés

A fent összefoglalt nemzetközi kutatások alapján megállapítható, hogy az idősekre vonatkozó sztereotípiák rendkívül sokrétűen, és esetenként komoly következményeket előidézve befolyásolják viselkedésünket, anélkül, hogy ennek tudatában lennénk. A kutatások ugyanakkor arra is felhívják figyelmünket, hogy a domináns sztereotípiatartalmak kultúránként eltérőek lehetnek, így e hatások különböző kulturális kontextusokban némileg eltérő módon érvényesülhetnek. Feltételezhető például, hogy Levy és Langer (1994) azért nem talált különbséget az idősebb és fiatalabb kínai résztvevők emlékezeti teljesítménye között, mert a kínai kultúrában a feledékenység nem része az idősekre vonatkozó sztereotípiák körének. Felvetődik a kérdés, hogy vajon a fent ismertetett, a főleg amerikai, de részben nemzetközi kutatásokon alapuló sztereotípiák milyen mértékben érvényesek Magyarországon, illetve, hogy léteznek-e hazánkban az idősekre vonatkozó közvélekedésben olyan elemek, amelyeket más régiókban végzett vizsgálatokkal nem sikerült azonosítani. Kutatásunk célja az idősekre vonatkozó magyarországi sztereotípiák feltárása volt; a jelen tanulmányban bemutatott első fázisban a megkérdezettek körét az egyetemista fiatalokra szűkítettük, kutatási kérdésünk tehát a következő: „Milyen elterjedt vélekedések azonosíthatók az idősekre vonatkozóan a magyar fiatal egyetemista felnőttek körében?”

Módszer

A sztereotípiákat nyitott kérdésekből álló kérdőívvel, majd a kapott válaszokon végzett tartalomelemzéssel tártuk fel. Az adatközlők ($n = 226$) mind a Corvinus Egyetem Társadalomtudományi és Nemzetközi Kapcsolatok Karának alap-, illetve mesterszakos hallgatói voltak. Az ív kitöltése anonim volt, és demográfiai adatok megadását sem kértük (a vizsgálat szempontjából ez nem volt releváns információ: nem volt célunk a különböző nemek vagy korcsoportok sztereotípiáinak összevetése). A minta demográfiai összetétele nagy valószínűséggel a kar hallgatóinak összetételének felel meg.

Fontos módszertani döntés volt, hogy más kutatásoktól eltérően (pl. Marques, Lima, Abrams–Swift 2014) a lehetséges sztereotípiatartalmak körét előre nem korlátoztuk, mivel feltételeztük, hogy olyan tartalmak is jelen lehetnek a közvélekedésben, melyeket korábbi, más kulturális közegben végzett kutatások nem mutattak ki. A szakirodalom alapján így mindössze az általános területeket határoztuk meg, amelyekre sztereotípiák vonatkozhatnak. Előzetes elemzésünk alapján a lehetséges sztereotípiák 20 általános témakörbe sorolhatók: (1) férfiak megjelenése, (2) nők megjelenése, (3) beszédtemák, (4) beszédmód, (5) társas viselkedés, (6) gondolatok, (7) érdeklődés, (8) vélekedések (általában), (9) vélekedések a fiatalokról, (10) tevékenységek, (11) képességek, (12) képességek hiánya, (13) problémák, (14) félelmek, (15) örömök, (16) célok, (17) helyszínek, (18) élethelyzetek, (19) kedélyállá-

pot, (20) egyéb. A húsz témakör mindegyikét egy-egy nyitott kérdéssel vizsgáltuk. A negatív vélekedések öncenzúrázására való hajlamot egy külön instrukcióelemmel igyekeztünk kiküszöbölni (vagy legalábbis mérsékelni), mely hangsúlyozta, hogy a pozitív és negatív vélekedések egyaránt természetesek, és egyaránt értékes információt jelentenek számunkra. A kérdőív teljes terjedelmében megtalálható az A. függelékben.

A kérdőívek kitöltése nyugodt, ellenőrzött körülmények között, osztálytermi környezetben zajlott, és átlagosan 20–30 percet vett igénybe. E hagyományos kérdőívfelvétel előnye az online kérdőívezéssel szemben, hogy az adatközlőket erősebben hajlamosítja arra, hogy részánják a szükséges időt a kérdőív kitöltésére, és megfelelő kognitív erőfeszítést tegyenek, mivel figyelmüket nem vonják el egyéb ingerek, és nincs lehetőség alternatív tevékenység végzésére. Mivel az ív kizárólag nyitott kérdésekből állt, úgy ítéltük meg, hogy ilyen módon információgazdagabb és érvényesebb válaszokat gyűjthetünk, és ez az előny messze felülmúlja a hagyományos kérdőívezés legfőbb hátrányát: azaz, hogy az adatok kézzel írt (időnként nehezen olvasható) formában állnak majd rendelkezésre.

A következő fázisban a 226 ív teljes tartalmát (4520 válasz, 42 428 szó, 293 122 leütés) átírtuk digitális formába. Az átírásban négy kutatóasszisztens volt segítségünkre, akik részletes instrukciókat kaptak arra vonatkozóan, hogyan járjanak el különböző problémák felmerülésekor (pl. olvashatatlan szövegrészlet). Az átíráshoz adott instrukciók a B. függelékben olvashatók.

Az átírt kérdőíveket nyílt kódolással elemeztük a *QDA Miner Lite* ingyenes szoftver segítségével. A nyílt kódolás folyamata egy könyv névmutatójának elkészítéséhez hasonló. A kódolók feladata az volt, hogy azonosítsák a válaszokban szereplő tartalmi elemeket és a válaszok részeit kapcsolják hozzá ezekhez az elemekhez. Az elemzés során a kódolók a 226 ívben összesen 2484 jelentéselemet/címkét azonosítottak, ezek túlnyomó többsége (2118 címke) azonban rendkívül ritkán, kevesebb mint 10 kérdőíven szerepelt.

A következő lépésben a kódolók által előállított kódrendszert áttekintettük, és bizonyos kódok átnevezésre, illetve összevonásra kerültek. Az összevonásokat jellemzően az indokolta, hogy megítélésünk szerint egyes kódok jelentése rendkívül közel állt egymáshoz, így megkülönböztetésük nem volt releváns a kutatás célkitűzése szempontjából. Például az időségek kedélyállapotára vonatkozó *negatív, fásult, megkeseredett, pesszimista, szomorú, letargikus, borús* kódokat egy általános *rossz/rosszabb, mint az átlag* címke alá vontuk össze. Az átnevezéseket a jellemzően formai következetlenségek (kis/nagy kezdőbetű), elgépelések, a szoftver korlátai (két külön kategórián belül sem létezhet két azonos elnevezésű kód), esetenként megfogalmazásbeli szempontok indokolták. Az eredeti adatsoron összesen 284 átnevezési/összevonási műveletet végeztünk el.

Eredmények

A vizsgálat részletes eredményeit a C. függelék tartalmazza: a táblázatok gyakoriság szerint rendezve mutatják, mely tartalmi elemek domináltak az egyes kérdésekre adott válaszokban. A százalékos értékek azt mutatják, hogy milyen arányban fordultak elő olyan válaszok, amelyek az adott jelentéselemet tartalmazták. A listákban szereplő tartalmi elemek előfordulási aránya minden esetben meghaladta az 5%-os gyakorisági küszöbértéket: az ennél ritkábban előforduló kódokat figyelmen kívül hagytuk, mivel a kutatás célja a sztereotípiák, vagyis az *elterjedt* vélekedések feltárása volt.

Ezzel együtt azonban felmerül a kérdés, milyen gyakorisági arány felett mondható egy vélekedés kellően általánosnak ahhoz, hogy már sztereotípiának tekinthessük? A konkrét küszöbérték meghatározása némileg esetleges döntés, az eredmények gyakorlati értelmezése szempontjából mégis hasznos lehet egy erre vonatkozó objektív kritérium felállítása. Az ered-

mények mintázatának áttekintése alapján arra jutottunk, hogy kutatásunk további szakaszaiban az idősekre vonatkozó sztereotípiának tekintünk minden olyan tartalmi elemet, amely az összesítésben a 10%-os küszöbértéket meghaladta: intuíciónk szerint körülbelül itt érzékelhető egy határvonal, ami alatt már kezdenek megjelenni a kulturálisan kevésbé beágyazott, inkább egyéni véleményeket reprezentáló elemek.

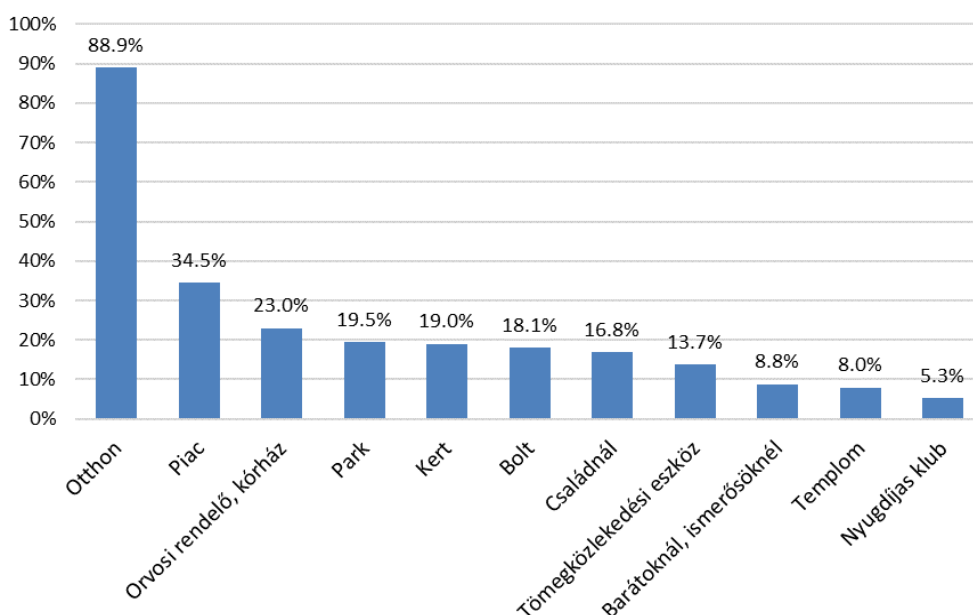
Az első látásra talán alacsonynak tűnő küszöbértéket az indokolja, hogy az adatokat egy produktív feladattal gyűjtöttük: az adatközlőnek egy-egy kérdésnél korlátozott terjedelemben kellett összefoglalnia a legelső asszociációit, így a válaszok az adatközlő idősfogalmának csak a központi elemeit tartalmazzák. Például, a kitöltők mindössze 10.6%-a említette, hogy az idősek szeretnek tévésorozatokról beszélni, de valószínűsíthető, hogy ezzel az állítással számos további kitöltő is egyetértene azok közül, akik ezt az íven explicit módon nem tüntették fel. Tehát e vélekedések elterjedtsége a legtöbb esetben jóval meghaladhatja a táblázatban látható arányokat. A C. függelékben közölt eredményekből az is látható, hogy ha a küszöbértéket jelentősen megemelnénk – tegyük fel, 20%-ra –, ezzel már számos olyan vélekedést zárnánk ki a sztereotípiák köréből, melyek a fiatalok idősképének fontos összetevői lehetnek, például, hogy az idős emberek gyakran utaznak tömegközlekedési eszközön, sokat gondolkodik az unokájukra, nehézségeik vannak a számítógéphasználattal, illetve, hogy az idős férfiak kopaszodnak, a nők pedig festetik a hajukat. Összességében tehát a sztereotípiákat az egyéni hiedelmektől elválasztó határvonal körülbelül a 10%-os gyakorisági szint körül látszik, így a továbbiakban ezt tekintjük a sztereotipikusság kritériumának.

Sok esetben nemcsak a tartalmak jelenléte, hanem azok egymáshoz viszonyított aránya is sokat elárul a fiatal generációban élő idősképről. E tekintetben az eredmények rendkívül sokrétűek, így ezen a ponton mindössze néhány érdekesebb példa tárgyalására szorítkozunk.

Az 1. ábrán az látható, hogy a fiatalok szerint hol, milyen helyszíneken töltik idejük nagy részét az idős emberek. Látjuk, hogy a kitöltők válaszainak döntő többségében, 89%-ban szerepelt az az elem, hogy „az idős ember otthon ül”. Ezt egy jelentős szakadék követi, tehát minden egyéb helyszín ennél jóval ritkábban került említésre, de azért további elterjedt vélekedésnek tekinthetők, hogy az idős emberek gyakran járnak piacra vagy boltba vásárolni, orvosi rendelőbe, parkokban üldögélnek, kertjükben tesznek-vesznek, és meglátogatják a családjukat.

1. ábra

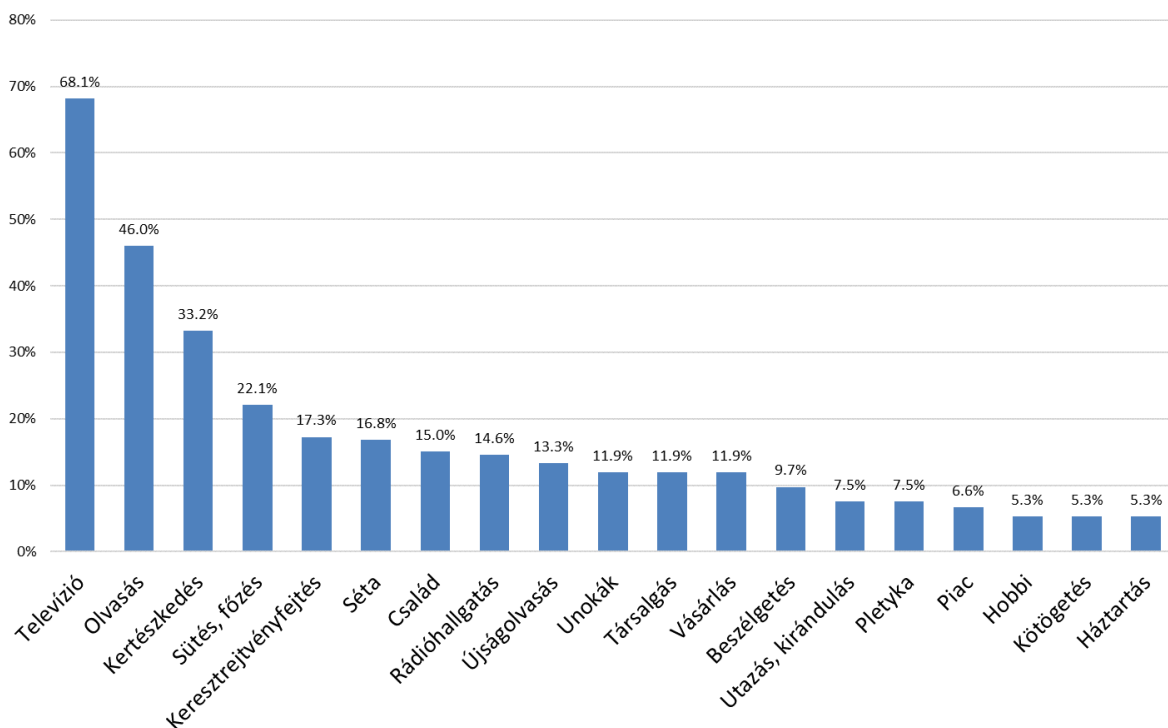
Fiatalok vélekedései arról, milyen helyszíneken töltik idejük nagy részét az idős emberek

A 2. ábrán az látható, hogy a fiatalok szerint az idős emberek milyen tevékenységekkel szeretik tölteni idejüket. A legerősebb sztereotípa egyértelműen a tévénézés, de érdekes módon (és némileg ellentmondva a nemzetközi kutatásokban feltárt, „érdeklődését elvesztő idős ember” sztereotípiájának, Kite–Wagner 2002) második helyen szerepel, hogy az idősek szeretnek olvasni. A kertészkedő, sütő-főző, keresztretjvényfejtő, és sétáló idős ember úgy tűnik, szintén elég markáns sztereotípielemnek tekinthető.

2. ábra

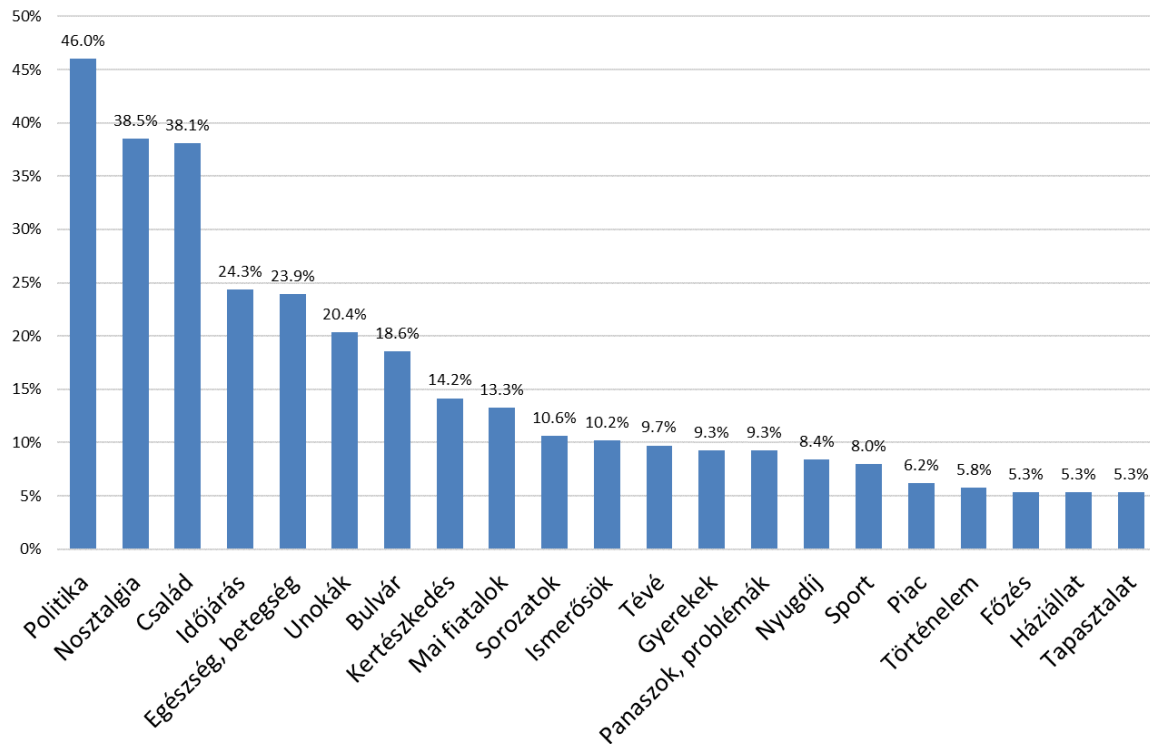
Fiatalok vélekedései arról, milyen tevékenységekkel szeretik idejüket tölteni az idős emberek

A 3. ábra azt mutatja, hogy a fiatalok szerint milyen témákról szeretnek az idősek beszélgetni. Úgy tűnik, hogy a fiatalokban a politizáló idős személy képe él legerősebben, de gyakori tartalmi elemek voltak a nosztalgiazás és a családról való beszélgetés is. Érdekes módon egy kisebb szakadék után követték ezeket olyan hagyományos sztereotip témák, mint az időjárás vagy az egészségügyi problémák. A családon kívül sok válaszadó konkrétan nevesítette az unokákat mint gyakori beszédtemát, és látjuk, hogy a fiatalok szerint az időseket a bulvármédia hírei is foglalkoztatják, gyakran beszélgetnek bulvárjellegű témákról.

3. ábra

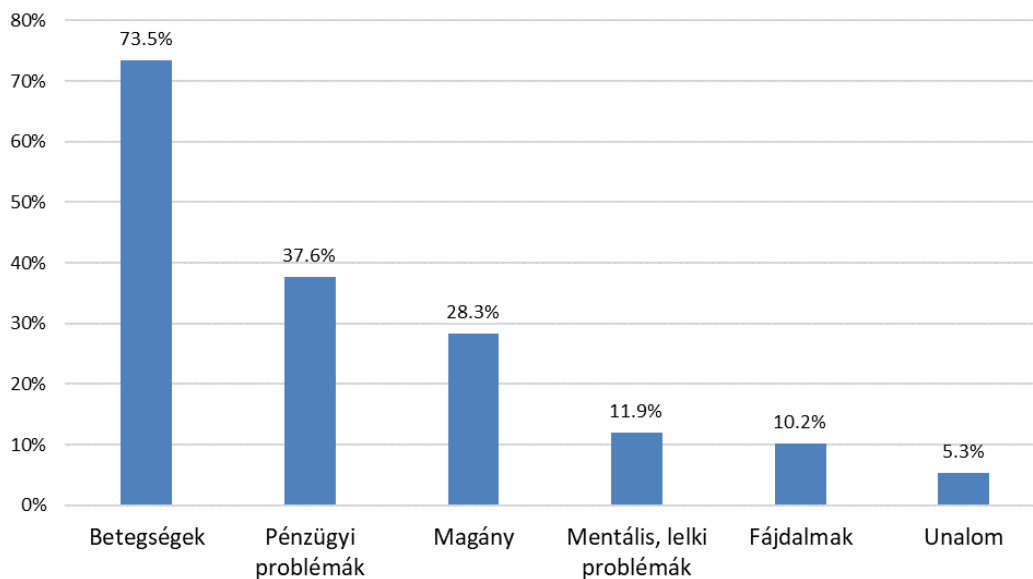
Fiatalok vélekedései arról, milyen témákról szeretnek az idős emberek beszélgetni

A 4. ábrán az látható, hogy a fiatalok szerint jellemzően milyen problémáik vannak az idős embereknek: látjuk, hogy az egészségügyi problémákat rendkívül nagy arányban említették, de a pénzügyi nehézségek és az egyedüllet szintén sokak válaszában megjelent tartalmi elemként.

4. ábra

Fiatalok vélekedései arról, milyen problémái vannak az idős embereknek

Felmerül a kérdés, hogy vajon 226 kérdőív elemzésén keresztül mennyire megbízhatóan sikerült mérnünk ezeket az arányokat, azaz, hogy vajon hasonló eredményeket kapnánk-e, ha erőforrásaink lehetővé tették volna egyetemünk – vagy akár több fővárosi egyetem – valamennyi hallgatójának bevonását a vizsgálatba? Mivel egy minta alapján becsült arány 95%-os konfidenciaintervallumának hibahatára $\pm 1,96 \sqrt{\frac{\hat{p}(1-\hat{p})}{n}}$ (Wackelry, Mendenhall–Scheaffer 2008: 414), ahol \hat{p} a becsült arány, n pedig a minta elemszáma, esetünkben a hibahatár a legrosszabb esetben (mikor $\hat{p} = 0,5$) $\pm 6,5\%$, a 10% körül becsült sztereotípielemek esetében azonban $\pm 3,9\%$ -ra mérséklődik. Ez azt mutatja, hogy bár az alapsokaságra jellemző paraméterek némileg eltérhetnek az általunk becsült arányoktól, mérésünk pontossága mindenképpen elegendő ahhoz, hogy az elterjedt sztereotípiák kulcselemeit nagy biztonsággal azonosítsuk. Ha például egy adott tartalmi elem előfordulási arányát 15%-ra mértük, a fenti képlet alapján 95%-os biztonsággal állíthatjuk, hogy a teljes alapsokaságban $15\% \pm 4,7\%$, vagyis 10,3% és 19,7% között lenne azok aránya, akik említéne az adott elemet, így az a 10%-os küszöbérték értelmében a sztereotípia részének tekinthető. Azon tartalmi elemek esetében pedig, amelyek a mintánkban éppen, hogy elérték a 10%-os értéket, 95%-os biztonsággal állíthatjuk, hogy a teljes populációban legalább az egyetemista fiatalok $10\% - 3,9\% = 6,1\%$ -a megemlítené az adott elemet.

Megbeszélés

Vizsgálatunk megerősítette, hogy a fiatal magyar egyetemistákban élő időskép sok szempontból hasonló az amerikai és nemzetközi kutatások által korábban feltárt vélekedésekhez. Az 1. táblázatban felsorolt negatív sztereotípiák közül számos elem az általunk gyűjtött válaszokban is megjelent, mint például a beteges, inkompetens (technológiát és számítógépet használni nem tudó), nehezen alkalmazkodó, magányos, rossz vagy változó kedélyállapotú, mogorva/ingerlékeny, gyenge, nehézkesen mozgó és romló mentális képességekkel rendelkező idős ember képe. A korábbi nemzetközi kutatásokkal összhangban azonban e negatív tartalmak számos pozitív vélekedéssel együtt élnek a magyar fiatalok idősképében: a válaszadók jelentős hányada említette, hogy az idős emberek családcentrikusak (legfőbb öröforrásuk a család, sokat gondolnak a családjukra, fő céljuk, hogy minél több időt tölthessenek családtagjaikkal és segíthessenek nekik), aktívan elfoglalják magukat (utaznak, vásárolnak, kertészkednek), jól sütnek-főznek, megfontoltan és választékosan beszélnek, tapasztaltak, nyugodtak, jókedvűek, barátságosak, társasági életet élnek (örömuiket lelik a barátokkal való kapcsolattartásban), és érdeklődőek (sokat olvasnak, tájékozódnak a hírekről).

Az adatok összesítése közben azonban az is feltűnt, milyen erősen – és talán indokolatlanul – fókuszál a nemzetközi szakirodalom a határozott (pozitív vagy negatív) előjellel bíró sztereotípiatartalmakra. Vizsgálatunk ugyanis számos olyan elterjedt vélekedést tárt fel, melyekhez nem rendelhető egyértelmű előjel (valencia), így e tekintetben semlegesnek tekinthetők. Nehezen értékelhetők e dimenzió mentén olyan vélekedések például, hogy az idősök sok időt töltenek otthon vagy parkokban, hogy kedvelt beszédtemájuk az időjárás vagy nosztalgizálás, illetve, hogy sokat gondolnak fiatalkorukra. Ilyen semleges jellegű sztereotípiákat az általunk feltárt szakirodalom csak elvétve említ, pedig joggal feltételezhető, hogy hasonló vélekedések más kultúrákban is részét képezik az uralkodó idősképnek.

Az eredmények értelmezésekor fontos látnunk azokat a korlátokat, amelyek a kutatásunkhoz használt kényelmi mintavételi eljárásból erednek. Az idősekre vonatkozó sztereotípiák összetétele nemcsak kultúránként, de szubkultúránként is változhat, így fontos, hogy eredményeinket ne általánosítsuk indokolatlanul széles rétegre. Karunk hallgatói Magyarországon számos különböző régiójából érkeznek, a fővárosi fiatalok azonban így is természetesen

felül lettek reprezentálva a mintánkban (a magyar egyetemisták összességéhez viszonyítva), így lehetséges, hogy a minta kiegészítése más régiók egyetemlein gyűjtött adatokkal némileg árnyalná az itt látható képet. Az értelmezéshez azt is figyelembe kell vennünk, hogy a karunk képzeire jellemzően magas ponthatárokkal lehet bekerülni, így hallgatóink inkább az átlag feletti középiskolai tanulmányi teljesítményt nyújtó magyar egyetemistákra nézve tekinthetők reprezentatívnak, mintsem a magyar egyetemi hallgatókra általában. A magyar fiatalság egyéb szegmenseiben élő sztereotípiák pedig még markánsabban eltérhetnek az itt közölt eredményektől. Feltételezhető azonban, hogy az átlag felett iskolázott magyar egyetemista fiatalok körén belül karunk hallgatói átlagosnak tekinthetők, így erre az alapsokaságra eredményeink nagy biztonsággal általánosíthatók. Természetesen elképzelhető, hogy más érdeklődési körű, nem társadalomtudományi szakokra járó egyetemisták körében némileg eltérő arányban vannak jelen a feltárt sztereotípiatartalmak; ugyanakkor nem tudunk olyan kutatásról, amely eredményei egyértelműen arra utalnának, hogy a generációs és interkulturális különbségeken túlmenően további csoportképző tényezők is jelentősen befolyásolhatják az elterjedt sztereotípiák körét. Ennek ellenére a jövőben érdemes lenne más demográfiai összetételű mintákkal is megismételni az adatgyűjtést, és ezáltal teljesebb képet nyerni a népesség egészére jellemző időskepről.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás a Média a Csaláért Alapítvány felkérésére és támogatásával valósult meg, az Időskép a médiában c. kutatási projekt első fázisaként. Szeretnénk köszönetet mondani Ondok Tímea projektkoordinátornak, Bogatin Bence, Czett Kármén, Dengyel Dóra és Lakits Eszter átíróknak, valamint Dengyel Dóra, Karamusko Nikolett és Szabó Hanna kódoló-kutatóasszisztenseknek, akik professzionális és precíz munkája nélkül ez a kutatás nem jöhetett volna létre.

IRODALOM

- Abrams, Dominic – Houston, Diane (2006) *Equality, diversity and prejudice in Britain: Results from the 2005 national survey*. Canterbury, Centre for the Study of Group Processes, University of Kent.
- Allport, Gordon W. (1954) *The nature of prejudice*. Cambridge, MA, Addison–Wesley. <https://doi.org/10.2307/3791349>
- Ansfield, Matthew E. – Wegner, Daniel M. (1996) The feeling of doing. In: Gollwitzer, Peter M. – Bargh, John A. (1996 eds.) *The psychology of action*. New York, Guilford Press. 482–506.
- Auerbach, Doris N. – Levenson, Richard L. (1977) Second impressions: Attitude change in college students toward the elderly. *The Gerontologist*, 17. 362–366. <https://doi.org/10.1093/geront/17.4.362>
- Avolio, Bruce J. – Barrett, Gerald J. (1987) Effects of age stereotyping in a simulated interview. *Psychology and Aging*, 2. 56–63. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.2.1.56>
- Baggett, Sharon (1981) Attitudinal consequences of older adult volunteers in the public school setting. *Educational Gerontology*, 7. 21–31. <https://doi.org/10.1080/0360127810070103>

- Banfield, Jane F. – Pendry, Louise F. – Mewse, Avril J. – Edwards, Martin G. (2003) The effects of an elderly stereotype prime on reaching and grasping actions. *Social Cognition*, 21. 299–319. <https://doi.org/10.1521/soco.21.4.299.27002>
- Bargh, John A. – Chen, Mark – Burrows, Lara (1996) Automaticity of social behavior: Direct effects of trait construct and stereotype activation on action. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71. 230–244. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.71.2.230>
- Baum, Steven – Boxley, Russell (1983) Age identification in the elderly. *Gerontologist*, 23. 532–537. DOI: <https://doi.org/10.1093/geront/23.5.532>
- Bernardes, Sónia. F. – Marques, S. – Matos, M. (2015) Old and in pain: Enduring and situational effects of cultural aging stereotypes on older people's pain experiences. *European Journal of Pain*, 19. 994–1001. <https://doi.org/10.1002/ejp.626>
- Branaghan, Russell J. – Gray, Rob (2010) Nonconscious activation of an elderly stereotype and speed of driving. *Perceptual and Motor Skills*, 110. 580–592. <https://doi.org/10.2466/pms.110.2.580-592>
- Branco, Kenneth K. – Williamson, John B. (1982) Stereotyping and the life cycle: views of aging and the aged. In: Arthur G. Miller (1982 szerk.), *In the eye of the beholder: Contemporary issues in stereotyping*. New York, Praeger. 364–410.
- Brewer, Marilynn – Dull, Valerie – Lui, Layton (1981) Perceptions of the elderly: Stereotypes as prototypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41. 656–670. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.41.4.656>
- Butler, Robert N. (1969) Ageism: Another form of bigotry. *Gerontologist*, 9. 243–246. https://doi.org/10.1093/geront/9.4_Part_1.243
- Castelli, Luigi – Zecchini, Alexia – Deamicis, Leyla – Sherman, Steven (2005) The impact of implicit prejudice about the elderly on the reaction to stereotype confirmation and disconfirmation. *Current Psychology*, 24. 134–146. <https://doi.org/10.1007/s12144-005-1012-y>
- Crockett, Walter H. – Hummert, Mary Lee (1987) Perceptions of aging and the elderly. In: Newman, Sally – Brummel Stewen W. (1987 eds.) *Intergenerational programs: Imperatives, strategies, impacts, trends*. New York, The Haworth Press. 217–241.
- Cuddy, Amy J. C. – Fiske, Susan T. (2002) Doddering but dear: Process, content, and function in stereotyping of older persons. In: Nelson, Todd (2002 ed.) *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons*. Cambridge, MA, The MIT Press. 3–26.
- Devine, Patricia G. (1989) Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56. 5–18. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.56.1.5>
- Doka, Kenneth J. (1985–1986) Adolescent attitudes and beliefs toward aging and the elderly. *International Journal of Aging and Human Development*, 22. 173–187. <https://doi.org/10.2190/MKYY-7VGG-JIEL-MKQ4>
- Eagly, Alice Hendrickson – Chaiken, Shelley (1993) *The psychology of attitudes*. New York, Harcourt Brace. <https://doi.org/10.1002/mar.4220120509>
- Falchikov, Nancy (1990) Youthful ideas about old age: An analysis of children's drawings. *International Journal of Aging and Human Development*, 31. 79–99. <https://doi.org/10.2190/Q28U-2QAW-24AM-6XA3>

- Fiske, Susan T. (1989) Examining the role of intent: Toward understanding its role in stereotyping and prejudice. In: Uleman, James S. – Bargh, John A. (1989 eds.) *Unintended thought*. New York, Guilford Press. 253–283.
- Fiske, Susan T. – Cuddy, Amy J. C. – Glick, Peter S. – Xu, Jun (2002) A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82. 878–902. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.82.6.878>
- Fiske, Susan T. – Xu, Jun – Cuddy, Amy J. C. – Glick, Peter S. (1999) (Dis)respecting versus (dis)liking: Status and interdependence predict ambivalent stereotypes of competence and warmth. *Journal of Social Issues*, 55. 473–489. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00128>
- Heckhausen, Jutta – Brim, Orville Gilbert (1997) Perceived problems for self and others: Self-protection by social downgrading throughout adulthood. *Psychology and Aging*, 12. 611–619. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.12.4.610>
- Heckhausen, Jutta – Dixon, Roger A. – Baltes, Paul B. (1989) Gains and losses in development throughout adulthood as perceived by different adult age groups. *Developmental Psychology*, 25. 109–121. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.25.1.109>
- Hess, Thomas M. – Auman, Corinne – Colcombe, Stanley J. – Rahhal, Tamara A. (2002) The impact of stereotype threat on age differences in memory performance. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 57B. 3–11. <https://doi.org/10.1093/geronb/58.1.P3>
- Hess, Thomas M. – Hinson, Joey T. – Statham, Jill A. (2004) Explicit and implicit stereotype activation effects on memory: Do age and awareness moderate the impact of priming? *Psychology and Aging*, 19. 495–505. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.19.3.495>
- Hickey, Tom – Hickey, Lousie – Kalish, Richard (1968) Children's perceptions of the elderly. *Journal of Genetic Psychology*, 112. 227–235. <https://doi.org/10.1080/00221325.1968.10533797>
- Hilton, James – Von Hippel, William (1996) Stereotypes. *Annual Review of Psychology*, 47. 237–271. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.47.1.237>
- Hogg, Michael A. – Turner, John C. (1987) Intergroup behaviour, self-stereotyping and the salience of social categories. *British Journal of Social Psychology*, 26. 325–340. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1987.tb00795.x>
- Hummert, Mary Lee (1993) Age and typicality judgements of stereotypes of the elderly: Perceptions of elderly vs. young adults. *International Journal of Aging and Human Development*, 37. 217–226. <https://doi.org/10.2190/L01P-V960-8P17-PL56>
- Hummert, Mary Lee – Garstka, Teri A. – Shaner, Jaye L. – Strahm, Sharon (1994) Stereotypes of the elderly held by young, middle-aged and elderly adults. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 49. 240–249. <https://doi.org/10.1093/geronj/49.5.P240>
- Hummert, Mary Lee – Garstka, Teri A. – Shaner, Jaye L. – Strahm, Sharon (1995) Judgements about stereotypes of the elderly. *Research on Aging*, 17. 168–189. <https://doi.org/10.1177/0164027595172004>
- James, William (1890) *Principles of psychology*. New York, Holt.
- Kite, Mary E. – Deaux, Kay – Miele, Margaret (1991) Stereotypes of young and old: Does age outweigh gender? *Psychology and Aging*, 6. 19–27. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.6.1.19>

- Kite, Mary E. – Johnson, Blair T. (1988) Attitudes toward older and younger adults: A meta-analysis. *Psychology and Aging*, 3. 233–244. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.3.3.233>
- Kite, Mary E. – Wagner, Lisa Smith (2002) Attitudes towards older adults. In: Nelson, Todd (2002 ed.) *Ageism: Stereotyping and Prejudice Against Older Persons*. Cambridge, MA, The TIT Press. 129–161.
- Kotter-Gruhn, Dana – Kleinspehn-Ammerlahn, Anna – Gerstorf, Denis – Smith, Jacqui (2009) Self-perceptions of aging predict mortality and change with approaching death: 16-year longitudinal results from the Berlin Aging Study. *Psychology and Aging*, 24. 654–667. <https://doi.org/10.1037/a0016510>
- Langer, Ellen J. – Fiske, Susan – Taylor, Shelley E. – Chanowitz, Benzion (1976) Stigma, staling, and discomfort: A novel-stimulus hypothesis. *Journal of Experimental Social Psychology*, 12. 451–463. [https://doi.org/10.1016/0022-1031\(76\)90077-9](https://doi.org/10.1016/0022-1031(76)90077-9)
- Levin, William C. (1988) Age stereotyping: College student evaluations. *Research on Aging*, 10. 138–148. <https://doi.org/10.1177/0164027588101007>
- Levy, Becca (1996) Improving memory in old age through implicit self-stereotyping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71. 1092–1107. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.71.6.1092>
- Levy, Becca – Ashman, Ori – Dror, Itiel (1999–2000) To be or not to be: The effects of aging self-stereotypes on the will-to-live. *Omega*, 40. 409–420. <https://doi.org/10.2190/Y2GE-BVYQ-NFOE-83VR>
- Levy, Becca – Langer, Ellen (1994) Aging free from negative stereotypes: Successful memory in China and among American Deaf. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66. 989–998. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.66.6.989>
- Levy, Becca R. – Myers, Lindsey M. (2004) Preventative health behaviors influenced by self-perceptions of aging. *Preventative Medicine*, 39. 625–629. <https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2004.02.029>
- Levy, Becca R. – Slade, Martin D. – Kunkel, Suzanne R. – Kasl, Stanislav V. (2002) Longevity increased by positive self-perceptions of aging. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83. 261–270. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.83.2.261>
- Levy, Becca R. – Zonderman, Alan B. – Slade, Martin D. – Ferrucci, Luigi (2009) Age stereotypes held earlier in life predict cardiovascular events in later life. *Psychological Science*, 20. 296–298. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2009.02298.x>
- Linville, Patricia (1982) The complexity-extremity effect and age-based stereotyping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42. 193–211. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.42.2.193>
- Macrae, C. Neil – Milne, Alan B. – Bodenhausen, Galen V. (1994) Stereotypes as energy-saving devices: A peek inside the cognitive toolbox. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66. 37–47. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.66.1.37>
- Marques, Sibila – Lima, Maria Luísa – Abrams, Dominic – Swift, Hannah (2014) Will to live in older people's medical decisions: Immediate and delayed effects of aging stereotypes. *Journal of Applied Social Psychology*, 44. 399–408. <https://doi.org/10.1111/jasp.12231>
- McCann, Robert – Giles, Howard (2002) Ageism in the workplace: A communication perspective. In: Nelson, Todd (2002 ed.) *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons*. Cambridge, MA, MIT Press. 163–199.

- Miller, Shirley M. – Blalock, Jan – Ginsburg, Harvey J. (1984) Children and the aged: Attitudes, contact and discriminative ability. *International Journal of Aging and Human Development*, 19. 47–53. <https://doi.org/10.2190/HRA5-PJJR-KKLR-D3PC>
- Miller, Patricia N. – Miller, Darryl W. – McKibbin, Eithne M. – Pettys, Gregory L. (1999) Stereotypes of the elderly in magazine advertisements 1956–1996. *International Journal of Aging and Human Development*, 49. 319–337. <https://doi.org/10.2190/A078-FRJE-NQ1P-C3KY>
- Montepare, Joann M. – Zebrowitz, Leslie A. (2002) A social-developmental view of ageism. In: Nelson, Todd (2002 ed.) *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons*. Cambridge, MA, MIT Press. 77–125.
- Norman, Donald A. – Shallice, Tim (1986) Attention to action: Willed and automatic control of behavior. In: Davidson, Richard J. – Schwartz, Gary E. – Shapiro, David (1986 eds.), *Consciousness and self-regulation: Advances in research and theory*, 4. vol. New York, Plenum. 1–18.
- Nosek, Brian A. – Banaji, Mahzarin R. – Greenwald, Anthony G. (2001) Harvesting intergroup attitudes and beliefs from a demonstration website. *Group Dynamics: Theory, Research and Practice*, 6. 101–115. <https://doi.org/10.1037//1089-2699.6.1.101>
- O'Brien, Laurie T. – Hummert, Mary Lee (2006) Memory performance of late middle-aged adults: Contrasting self-stereotyping and stereotype threat accounts of assimilation to age stereotypes. *Social Cognition*, 24. 338–358. <https://doi.org/10.1521/soco.2006.24.3.338>
- Ory, Marcia – Hoffman, Melane Kinney – Hawkins, Margaret – Sanner, Brigid – Mockenhaupt, Robin (2003) Challenging aging stereotypes: Strategies for creating a more active society. *American Journal of Preventative Medicine*, 25. 164–171. [https://doi.org/10.1016/S0749-3797\(03\)00181-8](https://doi.org/10.1016/S0749-3797(03)00181-8)
- Pasupathi, Monisha – Carstensen, Laura L. – Tsai, Jeanne L. (1995) Ageism in interpersonal settings. In: Lott, Bernice – Maluso, Diane (1995 eds.) *The social psychology of interpersonal discrimination*. New York, Guilford. 160–182.
- Pinquart, Martin (2002) Good news about the effects of bad old-age stereotypes. *Experimental Aging Research*, 28. 317–336. <https://doi.org/10.1080/03610730290080353>
- Ray, Sujata – Sharp, Ellen – Abrams, Dominic (2006) *Ageism: A benchmark of public attitudes in Britain*. London, Age Concern England.
- Revenson, Tracey A. (1989) Compassionate stereotyping of elderly patients by physicians: Revising the social contact hypothesis. *Psychology and Aging*, 4. 230–234. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.4.2.230>
- Robinson, Thomas E. (1998) *Portraying older people in advertising: Magazines, television and newspapers*. New York, Garland.
- Rosen, Benson – Jerdee, Thomas H. (1976) Influence of age stereotypes on managerial decisions. *Journal of Applied Psychology*, 61. 428–432. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.61.4.428>
- Rosenberg, Milton J. – Hovland, Carl I. (1960) Cognitive, affective and behavioral components of attitudes. In: Hovland, Carl I. – Rosenberg, Milton J. (1960 eds.) *Attitude organization and change: An analysis of attitude consistency among attitude components*. New Haven, CT, Yale University Press.

- Rowe, John W. – Kahn, Robert L. (1998) *Successful aging*. New York, Pantheon Books.
<https://doi.org/10.1093/geront/37.4.433>
- Sánchez Palacios, C. – Trianes Torres, M. V. – Blanca Mena, M. J. (2009) Negative aging stereotypes and their relation with psychosocial variables. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 48. 385–390. <https://doi.org/10.1016/j.archger.2008.03.007>
- Sanders, Gregory F. – Montgomery, James E. – Pittman, Joe F. – Balkwell, Carolyn (1984) Youth's attitudes toward the elderly. *Journal of Applied Gerontology*, 3. 59–70.
<https://doi.org/10.1177/073346488400300107>
- Seefeldt, Carol (1987) The effects of preschoolers' visits to a nursing home. *The Gerontologist*, 27. 228–232. <https://doi.org/10.1093/geront/27.2.228>
- Seefeldt, Carol – Jantz, Richard K. – Galper, Alice – Serock, Kathy (1977) Using pictures to explore children's attitudes toward the elderly. *Gerontologist*, 17. 506–512.
<https://doi.org/10.1093/geront/17.6.506>
- Singer, M. S. (1986) Age stereotypes as a function of profession. *Journal of Social Psychology*, 126. 691–692. <https://doi.org/10.1080/00224545.1986.9713647>
- Stewart, Tara L. – Chipperfield, Judith G. – Perry, Raymond P. – Weiner, Bernard (2012) Attributing illness to 'old age': Consequences of a self-directed stereotype for health and mortality. *Psychology and Health*, 8. 881–897.
<https://doi.org/10.1080/08870446.2011.630735>
- Tajfel, Henri – Turner, John C. (1979) An integrative theory of intergroup conflict. In: Austin, William G. – Worchel, Stephen (1979 eds.) *The social psychology of intergroup relations*. Monterey, CA, Brookes–Cole. 33–47.
- Trope, Yaacov (1989) Stereotypes and dispositional judgment. In: Bar-Tal, Daniel – Graumann, Carl F. – Kruglanski, Arie W. – Stroebe, Wolfgang (1989 eds.) *Stereotyping and prejudice: Changing concepts*. New York, Springer–Verlag. 133–149.
https://doi.org/10.1007/978-1-4612-3582-8_6
- Wackerly, Dennis D. – Mendenhall, William – Scheaffer, Richard L. (2008) *Mathematical statistics with applications*, 7. edition. Belmont, CA, Brook/Cole Cengage Learning.
- Wegner, Daniel M. (1994) Ironic processes of mental control. *Psychological Review*, 101. 34–52. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.101.1.34>
- Wheeler, S. Christian – Petty, Richard E. (2001) The effects of stereotype on behavior: A review of possible mechanisms. *Psychological Bulletin*, 127. 797–826.
<https://doi.org/10.1037/0033-2909.127.6.797>
- Williams, Angie – Giles, Howard (1998) Communication of ageism. In: Hecht, Michael L. (1998 ed.) *Communicating prejudice*. Thousand Oaks, CA, Sage. 136–160.
<https://doi.org/10.4135/9781483328263.n8>
- World Health Organization (2002) *Active ageing: A policy framework* [elektronikus változat]. Genf, World Health Organization.
- Zebrowitz, Leslie A. – Montepare, Joann M. (2000) "Too young, too old": Stigmatizing adolescents and elders. In: Heatherton, Todd F. – Kleck, Robert E. – Hebl, Michelle R. – Hull, Jay G. (2000 eds.) *The social psychology of stigma*. New York, Guilford. 334–373.

A. függelék – A kérdőív

Tapasztalatok és vélemények az idős emberekről

E kérdőíves kutatás célja, hogy feltárjuk az idős emberekkel kapcsolatos általános tapasztalatokat, és a rájuk vonatkozó, elterjedt hiedelmeket és vélekedéseket. Az idős emberek természetesen nagyon sokfélék, mégis, ha meghalljuk azt a kifejezést, hogy „idős férfi” vagy „idős nő”, sokunkban azonnal megjelenik egy kép, amely olyan jellemzőkből áll, melyek tapasztalataink szerint sok idős emberre – esetleg az idős emberek többségére – érvényesek. Az ív kitöltése során arra szeretnénk kérni, hogy egy tipikus vagy átlagos idős embert képzelj magad elé – ne egy konkrét személyt! – és e magától megjelenő belső kép alapján válaszolj a kérdésekre.

Nem feltétlenül szükséges minden egyes kérdésre válaszolnod: ha egy kérdésnél úgy érzed, hogy megakadtál, és nem jut eszedbe semmi, nyugodtan hagyd az adott rubrikát üresen, és haladj tovább!

A kérdőív anonim, a kitöltés után a személyed semmilyen módon nem lesz azonosítható, így nem kell attól tartanod, hogy válaszaid alapján bárki is elítélhet. Ezért arra kérünk, hogy ha esetleg rossz tapasztalataid vagy kedvezőtlen véleményed van az idősekről, ezeket is ugyanolyan bátran tüntesd fel a válaszokban, mint a pozitív jellemzőket.

1. Képzelj magad elé egy átlagos idős férfit! Írd le, hogyan néz ki!
2. Most képzelj magad elé egy átlagos idős nőt! Írd le, hogyan néz ki!
3. Milyen témákról szeretnek az idős emberek beszélni?
4. Mi jellemzi az idős emberek beszédmódját?
5. Hogyan viselkednek az idős emberek másokkal?
6. Mire gondol szerinted gyakran egy idős ember?
7. Mi az, ami az időseket általában érdekli? Miről olvasnak/hallanak szívesen?
8. Van-e olyan dolog, amiről az idősek többsége egyformán vélekedik? („Sok idős ember úgy gondolja, hogy...” Hogyan lehetne befejezni ezt a mondatot?)
9. Mit gondolsz, milyen véleménnyel van az idősek többsége a mai fiatal generációról?
10. Mivel szeretik tölteni az idejüket az idősek?
11. Mi az, amit az idős emberek jól tudnak csinálni? Vannak-e olyan dolgok, amelyekben még jobbak is, mint a náluk fiatalabb felnőttek?
12. Mi az, amiben az idős emberek általában már sajnos nem olyan jók, mint a náluk fiatalabb felnőttek?
13. Milyen problémáik vannak az idős embereknek?
14. Mitől tartanak az idős emberek?
15. Szerinted milyen örömeket talál egy idős ember a mindennapi életben?
16. Vannak-e céljai egy átlagos idős embernek? Ha igen, jellemzően milyen célok ezek?
17. Hol/milyen helyszíneken töltik idejük nagy részét az idős emberek?
18. Milyen élethelyzetekbe kerülnek gyakran az idős emberek?

19. Szerinted eltér egy átlagos idős ember kedélyállapota egy átlagos középkorú felnőttétől? Ha igen, jellemzően inkább jobb vagy rosszabb kedélyállapotúak az idősök, mint a fiatalabb felnőttek?
20. Van-e esetleg más tipikus jellemzője az idős embereknek, melyet a fenti kérdések nem érintettek?

Köszönjük értékes válaszaidat, és hogy vetted a fáradságot e kérdőív kitöltésére!

B. függelék – Az átírók számára készült instrukciók

Útmutató a kérdőívek átírásához

Köszönjük, hogy elvállalta, hogy a hagyományos formában kitöltött kérdőívekből digitális átíratot készít! A kutatás szempontjából fontos, hogy ezt a feladatot precízen végezze el, ezért kérem, tartsa szem előtt az alábbi irányelveket.

1. Az átíráshoz a Microsoft Word szövegszerkesztő programot használja, és az átíratokat standard „docx” formátumban mentse el.
2. Minden egyes kérdőív átírásához nyisson egy új (üres) dokumentumot (az alapértelmezett normál sablon alapján), és minden átíratot különálló fájlként mentsen el.
3. A fájl címe minden esetben legyen az Ön monogramja, melyet a kérdőív azonosítószáma követ (szóköz nélkül), három számjegyen ábrázolva. Pl. ha az Ön neve Horváth Enikő, és az 1–50 azonosítószámú íveket írja át, akkor a következőképpen nevezze el a fájlokat: „HE001”, „HE002”, „HE003”, stb. Az ív azonosítószámát az első oldalon a bal felső sarokban találja.
4. A fájlban belül minden bekezdés Normál stílusú legyen, és semmilyen karakterformázást (félkövér, dőlt, stb.) ne alkalmazzon. Ez alól egyetlen kivétel, ha a válaszadó bizonyos szavakat aláhúzott: ezt, kérjük, hogy az átírásban is jelenítse meg, pl. „de ez csak egy személyes vélemény”.
5. A dokumentum első sorában ismét tüntesse fel az ív azonosítóját, három számjegyen ábrázolva, pl. „001”. Ez természetesen redundáns információ, hiszen a fájl címében is megtalálható, mégis fontos elem, mivel mindenki hibázhat, és ha véletlenül eltérne egymástól a fájl címe és az első sorban megadott szám, még feltételezhetjük, hogy az egyik helyen feltüntetett információ pontos, így az ívet könnyen tudjuk azonosítani, és javítani a hibát.
6. A fájl második sorában álljon az „1”-es szám (önmagában, pont nélkül).
7. Az első kérdésre adott válasz átíratát kezdje ez alatt (vagyis a harmadik bekezdésben). A válasz egésze lehetőleg egyetlen bekezdésbe kerüljön. Ez alól kivétel lehet, ha a kézzel írott választ a kitöltő egyértelműen bekezdésekre tagolta: ebben az esetben kezdjen új bekezdést, az íven látható szerkesztésnek megfelelően.
8. Ha a válaszadó a válasza egészét vagy részét pontozott vagy sorszámozott felsorolás formájában adta meg, Ön is kövesse ezt a formátumot az átírásban. Ehhez használhatja a szövegszerkesztő beépített bekezdésformázó funkcióit.
9. Ha válaszadó a bekezdések első sorát beljebb kezdte, ezt nem kell az átíratban felüntetni, a végig balra igazított formátum megfelelő.
10. Az első kérdésre adott válasz átíratát egy külön bekezdés kövesse, amelyben a „2”-es számjegy áll, ismét önmagában, és ez alatt folytassa a második kérdésre adott válasz átíratával. És így tovább, váltogassák egymást a kérdés sorszámát és a válasz átíratát tartalmazó bekezdések.
11. Nagyon fontos, hogy az átírat készítése közben ne javítsa azokat az esetleges helyesírási vagy nyelvhelyességi hibákat, amelyeket észlel: mindent pontosan úgy írjon át, ahogy az íven áll. A hiányzó vesszőket, ill. mondatvégi írásjeleket sem kell pótolnia. Ha olyan helyzettel találkozik, ahol úgy érzi, érdemes hangsúlyozni, hogy Ön nem hibázott, pontosan az áll az íven, amit Ön feltüntetett, ezt a kérdéses részt követő „[sic]” szóval egyértelműsítheti, pl. „sokat beszélnek a nyavajáikról [sic].”

12. Előfordulhat, hogy egyes szavakat vagy szövegrészeket nem tud elolvasni. Ha egy adott szó olyan mértékben olvashatatlan, hogy megtippelni sem tudja, mi állhat ott, a szót helyettesítse x-ek sorozatával: pl. „xxx” vagy „xxxxxxx”. Az x-ek száma hozzávetőlegesen érzékeltesse a szó hosszát (azaz, hogy kb. hány betűből állhat). Ha a kiolvashatatlan rész több szóból áll, az egyes szavak hosszát és szóközök elhelyezkedését ugyanígy érzékeltesse, pl. „xx xxxxxxxxxxxx”.
13. Ha legalább egy bizonytalan tippje van arra vonatkozóan, hogy mi lehet az adott szó, ezt az x-ek után tüntesse fel szögletes zárójelben, kérdőjellel: „xxxxxx [elviszi?]”. Ha több lehetőség is felmerül, mindegyiket tüntesse fel a szögletes zárójelen belül, vesszővel elválasztva, pl. „xxxxxx [elviszi?, elhiszi?]”.
14. Ha a válaszadó a szövegben emotikont/emojit is feltüntetett, ezt szövegszerűen írja le, szögletes zárójelek között, pl. „[smiley]”, „[szomorú emoji]”, „[mérgező emoji]”, vagy akár „[emoji, amely kiölti a nyelvét; undort fejezhet ki]”.
15. Ha a válaszadó bármilyen ábrát/rajzot tüntet fel, ezt is szövegszerűen írja le, szögletes zárójelek között, pl. „[rajz: szív]”, „[rajz: váza, benne egy szál virág]”, stb.
16. Ha a válasz bármilyen egyéb különleges jellegzetességgel bír, amit a szöveg átírása önmagában nem képes átadni, a válasz végén ezt szögletes zárójelbe tett megjegyzés formájában tüntesse fel, pl. „[a válasz két egymást metsző vonallal át lett húzva, de még olvasható]”. A lényeg, hogy minden szövegszerű elem, amit átíróként Ön ad hozzá az ív tartalmához, szögletes zárójelek közé kerüljön, így egyértelműen megkülönböztethető legyen a kitöltő által írt szövegtől.
17. Ha egy kérdésre a kitöltő nem válaszolt, ezt a kérdés sorszáma alatt explicit módon jelölje a „[nincs válasz]” megjegyzéssel.
18. Ha a kitöltő válasza az íven kihagyott helyen nem fért el, és ezért a választ máshol, pl. a lap alján folytatta (esetleg *-gal megjelölve, lábjegyzetszerűen), ezt az átíratban nem kell feltüntetni; úgy írja át a választ, mintha a folyamatos szöveg lenne.
19. Kérem, hogy az íveket eredeti sorrendjükbe összerendezve hozza vissza Ondok Tímeának, az intézeti titkárságra (C306).
20. Ha az ívek átírása során figyelmes lesz valamilyen érdekes mintázatra (pl. egy adott tartalmi elem nagyon gyakran fordul elő, vagy jellemzően együtt jár egy másik tartalmi elemmel), kérem, készítsen rövid feljegyzést megfigyeléséről: a kutatás későbbi szakaszában (kódolás) az ilyen észrevételek rendkívül értékesek lehetnek. Ha készít ilyen feljegyzést, kérem, hogy ezt különálló fájlba mentse el; az ilyen jellegű megjegyzések ne az átíratokba kerüljenek.
21. Ha elkészült az átíratokkal, kérem, hogy az összes fájlt egyetlen zip-állományba tömörítve küldje el Ondok Tímeának a timea.ondok@uni-corvinus.hu e-mail címre.
22. Ha bármilyen további kérdés merülne fel az átírás folyamatával kapcsolatban, keresse meg Kovács Gábort a gabor.kovacs@uni-corvinus.hu e-mail címen.

Jó munkát kívánunk!

C. függelék – Az 5%-os gyakoriságot meghaladó tartalmi elemek teljes köre kérdésenként

Férfiak megjelenése

Ősz	70.8%
Ráncos	29.2%
Szemüveg	27.4%
Ing	27.0%
Pocakos, túlsúlyos	22.1%
Kopaszodó	19.5%
Görnyedt, hajlott	18.1%
Bot, sétapálca	13.7%
Alacsony	12.4%
Vékony	8.4%
Bajusz	8.0%
Borosta	8.0%
Nehézkes mozgás	7.5%
Barna	7.5%
Zakó	6.2%
Kockás	6.2%
Öltöny/vászonadrág	6.2%
Mosolygós arc	5.3%
Kalap	5.3%

Nők megjelenése

Ősz	47.3%
Alacsony	31.0%
Szemüveg	26.5%
Rövid haj	23.5%
Ráncos	21.7%
Túlsúlyos	18.1%
Görgős bevásárlótáska	13.3%
Festett	13.3%
Görnyedt, hajlott	11.5%
Göndör	9.7%
Hosszú szoknya	9.7%
Szoknya	9.3%
Bevásárlótáska	8.4%
Vékony	6.6%
Konty	6.2%
Mosolygós arc	5.3%
Dauer	5.3%

Beszédtemák

Politika	46.0%
Nosztalgia	38.5%
Család	38.1%
Időjárás	24.3%
Egészség, betegség	23.9%
Unokák	20.4%
Bulvár	18.6%
Kertészkedés	14.2%
Mai fiatalok	13.3%
Sorozatok	10.6%
Ismerősök	10.2%
Tévé	9.7%
Gyerekek	9.3%
Panaszok, problémák	9.3%
Nyugdíj	8.4%
Sport	8.0%
Piac	6.2%
Történelem	5.8%
Főzés	5.3%
Háziállat	5.3%
Tapasztalat	5.3%

Beszédmód

Lassú/vontatott beszéd	64.6%
Régies kifejezések	19.5%
Választékos	13.7%
Megfontolt	13.7%
Ismétlések	7.5%
Hangos	6.6%

Társas viselkedés

Kedves, barátságos	43.8%
Mogorva, goromba, barátságtalan	28.8%
Szélsőséges	15.5%
Változó	7.1%
Elvárja a tiszteletet a fiatalabbaktól	7.1%
Tisztelettudó	5.8%
Udvarias	5.8%

Gondolatok

Család	35.8%
Halál, elmúlás	28.8%
Emlékek, régi idők	23.5%
Unokák	19.5%
Fiatalkora	14.2%

Egészségi állapot	11.9%
Közélet	6.6%
Saját élete	6.2%

Érdeklődés

Politika, közélet	31.0%
Hírek	26.1%
Múlt	22.6%
Pletykák	20.8%
Sütés, főzés, receptek	14.2%
Család	13.7%
Sportok	9.3%
Időjárás	5.8%
Irodalom	5.8%
Egészségügy	5.3%
Újság	5.3%
Lakóhely eseményei	5.3%

Vélekedések (általában)

Régen minden jobb volt	27.0%
Fiatalok	14.6%
Kevés a nyugdíj	9.3%
Nosztalgia	8.0%
Más a mai világ	6.6%
Fiatalok tiszteletlenek	6.2%

Vélekedések a fiatalokról

Negatív	42.9%
Tiszteletlen, udvariatlan	25.2%
Lusta	11.1%
Nem érti őket	7.1%
Erkölcstelen	6.6%
Technológiafüggő	6.2%

Tevékenységek

Televízió	68.1%
Olvasás	46.0%
Kertészkedés	33.2%
Sütés, főzés	22.1%
Keresztretjvényfejtés	17.3%
Séta	16.8%
Család	15.0%
Rádióhallgatás	14.6%
Újságolvasás	13.3%
Unokák	11.9%
Társalgás	11.9%

Vásárlás	11.9%
Beszélgetés	9.7%
Utazás, kirándulás	7.5%
Pletyka	7.5%
Piac	6.6%
Hobbi	5.3%
Kötögetés	5.3%
Háztartás	5.3%

Képességek

Főzés	41.6%
Kézimunka, varrás, hímzés	13.7%
Tapasztaltak	11.5%
Sütés	10.2%
Bölcsesség	8.8%
Tanácsadás	8.4%
Mesélés	6.6%
Házi munka	6.2%
Kertészkedés	5.8%
Türelem	5.3%
Barkácsolás	5.3%

Képességek hiánya

Technológia	29.6%
Erőnlét, fizikai erőhöz kötött tevékenységek	25.2%
Mozgás	20.4%
Alkalmazkodás	12.8%
Számítástechnika	12.4%
Kognitív képességek: gondolkodás, döntéshozás, összefüggések megértése, ítélőképesség	11.9%
Emlékezőképesség	10.2%
Nyitottság az új dolgokra	8.4%
Vezetés	6.6%
Sport	5.8%
Figyelem, koncentráció	5.8%

Problémák

Betegségek	73.5%
Pénzügyi problémák	37.6%
Magány	28.3%
Mentális, lelki problémák	11.9%
Fájdalmak	10.2%
Unalom	5.3%

Félelmek

Magány	31.9%
Halál	31.4%
Betegség	16.8%
Családtagok elvesztése	10.6%
Pénzügyi gondok	8.4%
Szeretteiket féltik	8.0%

Örömök

Család	22.1%
Élet apró örömei	19.0%
Barátság	11.5%
Jó időjárás	11.1%
Unokák	10.6%
Állatok	8.4%
Beszélgetés	8.0%
Természet	7.1%
Ételek	6.2%
Hobbi	5.8%

Helyszínek

Otthon	88.9%
Piac	34.5%
Orvosi rendelő, kórház	23.0%
Park	19.5%
Kert	19.0%
Bolt	18.1%
Családnál	16.8%
Tömegközlekedési eszköz	13.7%
Barátoknál, ismerősöknél	8.8%
Templom	8.0%
Nyugdíjas klub	5.3%

Élethelyzetek

Kiszolgáltatottság	11.9%
Egyedüllét	7.5%
Segítségre szorul	6.6%

Kedélyállapot

Roszs/rosszabb, mint az átlag	40.7%
Jó/jobb, mint az átlag	28.3%
Nyugodt	11.9%
Környezetfüggő, emberfüggő	10.6%
Hasonló, mint másoknak	9.3%

Egyéb

(Ebben a kategóriában nem volt olyan tartalmi elem, amely gyakorisága meghaladta volna az 5%-ot.)

MÉRHETŐ-E A DISKURZUS MINŐSÉGE?

Schlemmer Éva

eva.schlemmer@tarki.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.3.95

Absztrakt

Tanulmányomban kísérletet teszek csoportviták elemzésére, összehasonlítására és minősítésére egy erre a célra kifejlesztett index, a Discourse Quality Index (DQI) segítségével azzal a céllal, hogy megvizsgáljam, mérhető-e a diskurzusok minősége. Másfelől elemzésem lehetőséget ad arra is, hogy jobban megérthessük a deliberáció lényegét, működését, hiszen az elemzett csoportbeszélgetéseket egy olyan deliberatív közvélemény-kutatás keretén belül rendeztük meg, melyet az ún. Deliberative Polling (DP) módszere szerint 2008-ban szerveztünk Kaposváron. Eredményeim szerint a diskurzus minőségének kvantifikációja lehetséges, a DQI még ha fejlesztésre szorul is, jól és megbízhatóan működik, bár a számszerűsítés statisztikai tesztszei nem mutatnak szignifikanciát.

Kulcsszavak

diskurzus, DQI, deliberáció, DP, minőség, kiscsoport

THE MEASUREMENT OF DISCOURSE QUALITY

Éva Schlemmer

Abstract

This paper attempts to analyze, compare, and qualify group discussions using a dedicated Discourse Quality Index (DQI) with a view to determining if the quality of a discourse is susceptible to measurement. The analysis in this paper also covers the essence and functioning of deliberation, as the analyzed group discussions were conducted under the framework of a deliberative opinion poll using the Deliberative Polling (DP) method in Kaposvár, 2008. It is concluded that the quality of a discourse can be quantified, and the DQI, while in need of further refinement, provides researchers with a functional and reliable method, even though the statistical tests of quantification do not show any significance.

Keywords

Discourse, DQI, Deliberation, DP, Quality, Small group

MÉRHETŐ-E A DISKURZUS MINŐSÉGE?

Schlemmer Éva

A berni Swiss Center for Deliberation intézetében Jürg Steiner és munkatársai a habermasi diskurzusetika és racionális érvelés elmélete alapján dolgozták ki a Discourse Quality Indexet (DQI) a parlamenti viták érvelésszínvonalának mérésére. (Steiner 2012) A DQI modell képes a deliberáció legfontosabb alapelveinek biztosítására, egyben megbízható mérési eszköz a megfigyelt viselkedés és annak részletes kódolási utasításai alapján. Steenbergen (2003) tanulmányában az alábbi mérési feltételeket támasztja a DQI-vel szemben annak érdekében, hogy a mérés érvényes lehessen: 1. elméleti megalapozottság, 2. megfigyelhető jelenségekhez való kapcsolódás, 3. általános érvényesíthetőség, 4. megbízhatóság. Áttekinti a habermasi diskurzusetikán alapuló, úttörő jellegű diskurzuselemző vizsgálatokat, melyek értékelése szerint további fejlesztésre szorulnak. Míg Gerhards (1997) a racionalitás, a tisztelet és az indoklás aspektusaival foglalkozik a diskurzus minőségének elemzése kapcsán, kihagyja a közjővel kapcsolatos megfontolásokat. Holzinger (2001) a beszédaktus elméletre alapozva az érvelésre és a konszenzusra koncentrálnak, s nem törődik a diskurzusetika számos más aspektusával. Holzinger a deliberáció szinonimájaként használja az alku és érvelés fogalmait, melyek indikációjára szavak és szócsoportok osztályozását alkalmazza. Ezek a mérési módszerek nem teljesítik a megbízhatóság kritériumát, ezzel szemben a DQI átfogó módon kapcsolódik a habermasi diskurzusetikához, s olyan mérőeszköz, mely számtalan összefüggésben alkalmazható.

A DQI elméleti megalapozottságát alapvetően a habermasi diskurzusetika adja, melynek kiindulópontja az univerzalizmus elve. Eszerint a normák abban az esetben érvényesek, ha a norma által potenciálisan érintett személy elfogadja következményeit, még ha annak negatív mellékhatásai is vannak. A normák nem kényszeríthetők rá senkire. Az egyéni hozzájárulás meggyőzés és érvelés útján alakul ki létrehozva e diskurzus által a „kommunikatív cselekvést”. Ennek során a normák érvényességével szemben érvek és ellenérvek kerülnek megfogalmazásra, s ennek köszönhetően a normák általános érvényessége az érvelések által felfedhető. Habermas és más elméletalkotók álláspontja szerint az ideális diskurzusetika számos szabálynak tesz eleget. Egyrészt megfelel a nyílt, szabad részvétel és véleménynyilvánítás követelményének. (Cohen 1997, Habermas 1996) Másrészt a diskurzus résztvevőinek indokolniuk kell állításaik érvényességét megfelelően ezzel a felek közötti információ és indokok szabályos cseréjének. Az érvelés kritikus pontja az érvek logikai koherenciája. Minél szorosabb a premisszák és a konklúziók közötti kapcsolat, annál koherensebb az érvelés, annál hasznosabb a deliberáció számára. Harmadrészt a diskurzus résztvevőinek figyelembe kell venniük a közjót. Ez egyrészt, utilitarista értelemben a lehető legtöbb ember számára a lehető legjobb megoldás megtalálását jelenti, másrészt a különbség elve szerint azt, hogy a társadalom leghátrányosabb helyzetben élő tagjait segíti. (Rawls 1971) Ugyanakkor a résztvevőknek egymás iránt tiszteletet kell tanúsítaniuk, mely tisztelet egyebek mellett az egymásra való odafigyelésben nyilvánul meg, s ez a deliberáció egyik leglényegesebb eleme. Emellett az ideáltipikus deliberáció racionálisan motivált konszenzus elérésére törekszik (Cohen 1997), ugyanakkor az is igaz, hogy a konszenzus cél, de nem szükségszerűség. Végül a haber-

masi diskurzusetika megköveteli a hitelességet is, a vitában való nyílt és őszinte részvételt (Habermas 1981), ugyanakkor a hitelesség mérése jelenti a legnagyobb kihívást, hiszen a preferenciák igazságtartalma közvetlenül nem megfigyelhető, ezért a DQI modellbe ez a komponens nem, de a habermasi diskurzusetika minden más eleme beépítésre került. (idézi Steenbergen et al. 2003: 25–26)

Az őszinteség aspektusa tehát kimarad a modelltől, hiszen a mérése gyakorlatilag lehetetlen. Ugyanakkor az őszinteség érzékelésének mérése, mely szintén fontos társadalmi valószínűség, lehetséges a következő szempontok mentén: 1. általában úgy érzem, hogy az emberek azt mondják, amit gondolnak; 2. úgy érzem, sokan elrejtik igaz véleményüket 3. úgy érzem, megbízhatok a többiek szavában; 4. általában a stratégiai motívumok domináltak a beszélgetésben a nyitottság helyett. (Steiner 2012) Az első DQI modellben (2004) a habermasi diskurzusetika alapvetéseinek megfelelően a deliberáció következő aspektusai kerülnek beépítésre: 1. vitában való részvétel; 2. érvek indoklásának szintje; 3. érvek indoklásának tartalma; 4. más csoportok iránti tisztelet; 5. más résztvevők igényeinek tiszteletben tartása; 6. más résztvevők ellenérveinek tiszteletben tartása; 7. álláspontok változása a vita során. (Steiner 2012) Mindent egybevetve ezek a kategóriák azt tükrözik, hogy mennyiben felel meg az adott diskurzus a habermasi modell alapvetéseinek. Ebben az értelemben a DQI a diskurzus minőségének mérőeszköze. (Steenbergen et al. 2003: 27–30)

Az egyes beszédaktusok a következő szempontok szerint kerülnek kódolásra: 1. A beszélőt akadályozták-e a beszédben? 2. A beszélő igazolta-e érveit racionális, logikus és kidolgozott módon? 3. A beszélő hivatkozik-e a közjóra? 4. A beszélő tiszteletet mutat-e mások érveivel szemben? 5. A beszélő enged-e mások jobb érveinek? A DQI első modelljébe nem került be a történetmesélés aspektusa, ám a később kifejlesztett, az ún. Kiterjesztett DQI modellel (Steiner 2012) már azt is vizsgálni tudjuk, vajon a deliberatív folyamat lényegi mozzanatában, azaz az érvek indoklásában kizárólag a racionális érvelés, vagy a személyes történetek is felhasználhatók-e.

A DQI elemzési egységei az egyéni beszédaktusok, de azok megszakításai is önálló elemzési egységeket jelentenek, melyek releváns része elkülönítésre kerül a nem relevánstól. A releváns rész arra vonatkozó javaslatot, igényt tartalmaz, hogy mit kellene, és mit nem kellene tenni, hogy milyen döntést szükséges, vagy éppen nem szükséges meghozni, s e normatív karakter révén válik a diskurzusetika középpontjává. A nem releváns részek a témától független kérdést vagy észrevételt tartalmaznak.

A habermasi felfogás értelmében a deliberáció során az érvek racionális, logikus és alapos alátámasztást igényelnek, a személyes elbeszélés teljességgel kizárt a deliberatív indoklás folyamatában. (Habermas 2008, idézi Steiner 2012) Ugyanakkor több szerző (Mansbridge 2010, Dryzek 2009, Morrell 2010 [idézi Steiner 2012]) érvelése szerint a személyes történetek „tanúvallomásai” igenis érvényes deliberatív indoklások. Morrelllel szemben Dryzek azt hangsúlyozza, hogy a személyes történetek önmagukban nem értékesek a deliberáció folyamatában, csak ha általános érvényű kérdésekhez kapcsolódnak. Landwehr (2010) és Hansen (2004) érvelését idézi Steiner, akik arra figyelmeztetnek, hogy az érzelmes történetmesélés manipulatív lehet, így ellenzik, hogy a történetmondás a deliberatív modell középpontjába kerüljön, ugyanakkor elismerik, hogy a személyes történetek valóban segíthetik az adott szituáció interszubjektív megértését megvilágítva a résztvevő véleményének mögöttes feltevéseit. Steiner ezzel az észrevétellel egyetért. Dryzek és mások az érzelmeket és a humort is a deliberatív modell fontos elemének tekintik, míg a habermasi felfogásban az egyetlen elfogadható út az érvelés racionalitása, így az ideális deliberáció feltétlenül humor-, fikció- és ironiamentes. Steiner (2012) meglátása szerint Habermas túlhangsúlyozta a racionalitás szerepét, hiszen a kognitív és affektív aspektus az érvelés során együttesen jelenik meg, ezért a történeteknek, az érzéseknek is sokkal több figyelmet kell szentelni a deliberációban. Steiner

meglátása, hogy nem minden történetnek van deliberatív karaktere, másrészt nehéz érvényes és megbízható módon megkülönböztetni a deliberatív és a non-deliberatív történeteket egymástól, ezért ezek kódolását mellőzi.

Steiner egyetért Habermas-szal abban, hogy az ideális deliberáció ritkán valósul meg a hétköznapi életben. A deliberáció megköveteli a résztvevők nyitott, vitára való készenlétét, saját preferenciáik, álláspontjuk felülvizsgálatát, érveik logikus megfogalmazását, mások argumentációjának tiszteletben tartását. Ugyanakkor a pszichológia eredményei alapján úgy tűnik, az emberi nyitottság határos, mi több, a deliberatív elméletek egyik legfőbb premisszája, amely szerint az emberek odafigyelnek a jó érvekre, eleve lehetetlen.

Egyesek az érvelés motívumaival, mások az érzelmekkel kapcsolatban végeztek elemzéseket. Megállapítást nyert egyfelől, hogy minden érvelés célorientált. A motívumok sokrétűek, de megkülönböztethető két alapvető típus: egyrészt azok, akik a helyes érvelésre és döntésre törekszenek, még akkor is nyitottak új érvekre, ha azok ellentétesek eredeti álláspontjukkal. Ezzel szemben mások zárt gondolkodásúak, s eleve arra törekszenek, hogy megvédjék eredeti elképzeléseiket olyan érvek után kutatva, melyek megerősítik azokat, s nem vesznek tudomást az ellentétesekről. Ez esetben nehezen kivitelezhető a jó deliberáció, és nagy esélye van a csoport polarizációjának. Az érzelmekre vonatkozó tanulmányok számos olyan hatást írnak le, melyek látszólag aláássák a nyitottságot. Eredményeik szerint a deliberatív potenciál akkor a legnagyobb, ha kölcsönösen elfogadó csoportok vitatkoznak olyan kérdésekben, melyek nem különösebben megosztóak. Mindezek alapján úgy tűnik, a deliberáció nem alkalmas konfliktusok kezelésére. Ugyanakkor számos más pszichológiai tényezőt is figyelembe vehetünk, így például azt, hogy az ambivalens résztvevők, akik egy adott kérdéssel egyszerre egyet is értenek és ellenzik is azt, úgy tűnik, szisztematikus feldolgozói az információknak, megfelelően ezzel a deliberáció ideáljának. Összességében annyit mondhatunk, bizonyos személyek bizonyos körülmények között a deliberáció feltételeinek megfelelően hajlanak a nyitott gondolkodásra. (Steiner 2009)

Jelenleg a deliberatív szakirodalom a történetmesélés pozitív szerepét hangsúlyozza. Dryzek és Morrell értékelése közé esik Steiner véleménye, mely szerint a deliberáció szempontjából fontos és legitim a történetmesélés, de a vitában résztvevőknek törekedniük kell arra, hogy a személyes történeteket általános szintre emeljék. Emellett felhívja a figyelmet arra, hogy moderátori feladat a beszélgetést a tárgy körében tartani, a személyes történetmesélés körüli esetleges manipulációkat kiszűrni, különösen a megbeszélés elején a személyes történetek megosztására való ösztönzés, később a racionális érveléshez, következtetésekhez való ragaszkodás. Emellett figyelnie kell arra is, hogy a nők jellemzőbben több érzelmet visznek a történetekbe, illetve a magasabb iskolázottságúak az emocionális helyett racionális érvek megfogalmazására törekednek inkább. Steiner megítélése szerint a deliberáció folyamatából nem lehet kizárni az affektív alkotóelemeket, melyek az érzelmek és az empátia kifejezésének eszközei, de elengedhetetlen az egyensúly fenntartása a racionális és az affektív elemek között. Ez az egyensúly azonban a megbeszélés tárgyától, a kontextustól függ. (Steiner 2012)

A kutatások azt mutatják, hogy a DQI a diskurzus kontextusától jórészt független. A szerzők a DQI-ra mint prediktorra, azaz mint politikai kimenetek jóslására alkalmas eszközre, illetve mint függő változóra tekintenek. Ez utóbbi aspektusában a diskurzus minőségének változatosságát próbálják magyarázni. További elemzések során az elemzésbe beépíthető intézményi és kontextuális jellemzők is, mint például a politikai rendszer, vagy a téma sajátosságainak meghatározó ereje. Pusztán az egyes beszédegységek elemzése mellett elemezhető azok kapcsolódása a megelőző és a követő beszédegységekhez, vagy aggregált DQI pontszámok segítségével a beszélők szintjén azok egyes attribútumaival való korreláció, mi több, az egész vita is értékelhető ilyen módon, de végső soron nemzeti, nemzetközi össze-

hasonlító, mikro, mezo, makro szintű politikai elemzésekre is alkalmat adhat. Ugyanígy elemezhető a személyiségi különbségek pszichológiai szerepe, vagy a nemzeti-kulturális sajátosságok meghatározó szerepe. (Steenbergen et al. 2003)

A DQI gyakorlata

A DQI az érvelés minőségének leírására kifejlesztett, rugalmas és összetett mutató, melynek segítségével leírhatók az érvelés minőségének fokozatai. Németországban, Amerikában, Svájcban és Angliában lefolytatott vizsgálatok szerint meglepő különbséget tapasztaltak a nyilvános plenáris és a zárt ajtók mögött lefolytatott bizottsági ülések között. Ötven vitát, több ezer beszédaktust elemezve megállapították, a plenáris ülések vitáiban a beszédaktusok 76%-a, a bizottsági üléseken 30%-a tartalmaz racionális érvelést. A bizottsági ülések beszédaktusai nem feleltek meg a habermasi elveknek, az argumentáció folyamatában jellemzően nem igazolták érveik érvényességét, az indoklások alig kerültek kifejtésre. Goodin (2006, idézi Steiner 2012) szerint ez azért lehetséges, mert a tagok úgy érzik, egymás között vannak és megtehetik, hogy hétköznapi módon, vázlatosan fejtik ki az érveiket.

Bächtiger és munkatársai (2009, idézi Steiner 2012) azt találták, hogy a nyilvános üléseken több személyes történet hangzik el, mint a zárt bizottsági megbeszéléseken. Érvelésük szerint ezek a történetek a meggyőzés egyik eszközének tekinthetők. Az is látszik, hogy a személyes történetek megjelenése függ a tagoktól, a megbeszélés tárgyától, illetve attól, hogy a megbeszélés mely szakaszáról van szó. A történetmesélés a hétköznapi emberekre, a nőkre, a személyesebb témákkal kapcsolatos megbeszélésekre jellemző, illetve a diskurzusok elejére inkább, mint a végére. Ugyanakkor nem függ a jövedelemtől vagy az iskolai végzettségtől.

Polletta-Lee (2006, idézi Steiner 2012) on-line vitákat elemzett Amerikában arról, hogyan építsék újjá a World Trade Center helyét. Azt találta, hogy az emberek szívesebben érvelnek racionálisan, mintsem személyes történetek révén. Tekintettel arra, hogy a jó deliberáció egyik legfőbb alkotóeleme az egyenlőség, Polletta-Lee kutatásai alapján azt mondhatjuk, a történetmesélés segíti a hátrányos társadalmi csoportokat, megkönnyíti az együttműködést, a deliberatív konszenzus kialakítását azáltal, hogy a hallgatóság számára lehetőséget teremt a személyes, alternatív valóság bemutatására. Stromer-Galley (2007, idézi Steiner 2012) a kihasználatlan iskolákról és az iskolai szexuális oktatástól rendezett vitákat elemzett. Összehasonlítva a fenti kutatással, ezekben a kontextusokban jóval gyakrabban szerepelt saját történet, személyes anekdota. Steiner (2012) értékelése szerint ez azért lehetséges, mert az emberek szélesebb körű tapasztalatokkal rendelkeznek az iskolával, mintsem a World Trade Center helyén való újjáépítéssel kapcsolatban. Weselowska arra a következtetésre jutott, hogy „a hatékony deliberáció nem igényli a racionális érvelést (...) a kommunikáció azon narratív módja vezet megegyezésre, melyben értékek, tapasztalatok, tudás öltetnek testet a történetmesélésben.” (Weselowska 2007: 676, idézi Steiner 2012)

Ha a tagok elbeszélnek egymás mellett, monologizálnak, nem figyelnek az előttük szólóra, nincs valódi párbeszéd, nem jöhet létre a deliberáció. Steiner (2012) és kollégái Kolumbiában, Bosznia-Hercegovinában, Belgiumban, az Európai Unióban és Finnországban végeztek összehasonlító kutatásokat. Kolumbia jövőjéről rendezett kutatási eredmények kvalitatív elemzése azt mutatja, létezik a beszélgetésekben egy ún. átalakító pillanat (transformative moment), amikor megváltozik a párbeszéd mintázata és a monológokból dialógus válik. Ebben a pillanatban, a beszélgetés során először valaki személyes történetet oszt meg, még ha nem is vág szorosán a beszélgetés témakörébe és nem tartalmaz logikus érveket, ezzel megtöri a jeget. Ekkor elkezdődhet a beszélgetés, az érvek és ellenérvek megfogalmazása a témához kapcsolódóan. Kvantitatív elemzések azt mutatják, hogy a beszédaktusok közel fele nem tartalmaz véleménynyilvánítást. Steiner később azokat a beszédaktusokat elemezte, melyek kizárólag véleménynyilvánítást tartalmaznak. Az érvek alátámasztását tekintve meg-

állapítja, hogy 36%-ban egyáltalán nem, 34%-ban pusztán valamilyen illusztrációval alátámasztott érveket tartalmaznak a megnyilvánulások. 17%-ban az alátámasztó érvek egyáltalán nincs kapcsolata, 10%-ban pedig van kapcsolata a kifejezett véleménnyel, és pusztán a véleményt tartalmazó beszédaktusok 3%-ában fordult elő, hogy egynél több alátámasztó érvet is tartalmaz, melyek mind kapcsolatban is állnak a véleménnyel. Az indoklások szintjét tekintve 64%-ban próbálták meg valamilyen módon igazolni érveiket a tagok, ideszámítva minden olyan véleménynyilvánítást, melyben akár illusztrációval, akár gyenge kapcsolatú érvekkel igyekeznek alátámasztani véleményüket. A beszédaktusok 59%-a tartalmaz véleményt, s ezek kétharmadában valamilyen indoklás is szerepel. Steiner értékelése szerint figyelemre méltó, hogy ebben a kutatásban az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező tagok is ugyanúgy képesek voltak érveik indoklására, mint a magasan képzettek. Életkor tekintetében sem mutatkozott nagyobb eltérés a tagok között leszámítva, hogy a legfiatalabb megnyilvánulásai gyakran racionális érvek nélküli. A belgiumi eredmények ezzel szemben azt mutatták, hogy jellemzően a fiatalabbak, a férfiak, a magasan iskolázottak éltek a racionális érvelés lehetőségével, igazolva azt a feltételezést, miszerint a magasabb iskolai végzettségűek erősebb kognitív képességei hozzájárulnak a racionálisabb érveléshez. Nemek tekintetében elmondható, hogy minden kutatási tapasztalat szerint a nők szívesebben használnak személyes történeteket érveléseikben. (Steiner 2012)

Az eltérő kutatási design szerint a bevándorlás, klímaváltozás, EU jövője kérdéseiben megrendezett Europolis projektben a moderátorok azt az instrukciót kapták, hogy ne avatkozzanak bele a tanácskozásokba, ugyanakkor arra is biztatva voltak, hogy amennyire csak lehet, biztosítsák a megbeszélés deliberatív jellegét, tehát ösztönözzék a résztvevőket véleményük bemutatására, érvek alátámasztására és mások érveinek tiszteletére. Ezzel szemben Kolumbia, Bosznia-Hercegovina és Belgium mini-fórumain nem volt beavatkozó moderálás, a beszélgetés zavartalanul haladt a maga útján, az szólalt meg, aki akart, a moderátor nem szólított fel senkit.

Az Europolis projektben a DQI (és az esemény értékelésére vonatkozó kérdések) felhasználásával arra a kérdésre keresték a választ, hogy milyen mértékű a deliberáció az egyes csoportokban, s ez milyen hatással van a nacionalizmus és más EU-s tagállamok megítélésének változására. Feltételezésük szerint a deliberáció magas színvonala csökkenti a nacionalizmust és növeli a más tagállamokkal szembeni nyitottságot, a migráció tekintetében pedig növeli a bevándorlók problémáinak megértését. (Steiner 2009)

Kvalitatív módon, a történetmesélés elemzése révén megvizsgálták, hogyan alakul a beszélgetések dinamikája. Így például azt, hogy volt-e a vita során olyan fordulópont, melynek során a párbeszéd tiszteletteljesebbé vált, s ha igen, milyen szavak, mondatok révén jött ez létre, s egyáltalán az adott szekció deliberációs szintje vajon hatással van-e az azt követő szekciókra. Arra a kérdésre is keresik a választ, hogy milyen csoport és egyéni szintű előzményei vannak a létrejött deliberáció különböző szintjeinek. Csoportszinten az is érdekes, hogy a csoportösszetétel hogyan befolyásolja a deliberációs szintet, például a nemek aránya befolyásoló erővel bír-e. Egyéni szinten vizsgálható a szocio-demográfiai jellemzők befolyása is. (Steiner 2009) Annak érdekében, hogy az oksági viszony tanulmányozható legyen, az elemzés pszichológiai irodalom új elméletei közé beágyazott, kiemelten hivatkozva Lupia (2002, idézi Steiner 2009: 13) kutatási eredményeire, aki elsősorban a deliberáció kognitív akadályaira koncentrált. Rámutatott arra, hogy a deliberáció nem jön létre szükségképpen, hiába teremtjük meg a szükséges feltételeket. Számos pszichológiai tényező gátolhatja a deliberáció kialakulását, különösen az emberek képessége és hajlandósága a jobb érvek felkutatására. Steiner úgy értékeli, a kognitív folyamatok mellett az affektív és motivációs tényezőknek is szerepük van.

A messzire mutató policy következtetések mellett az Europolis projekt nagy empirikus jelentőségű, hiszen áttörést jelent a DQI nemzetközi alkalmazása terén, normatív jelentősége pedig abban áll, hogy további szilárd normatív alapot biztosít a demokrácia elméletek számára. (Steiner 2009) Steenbergen (ESA 10th Conference, 2011) az Europolis projekt (2009, Brüsszel) eredményeit a 25 kiscsoportból 9 elemzése alapján mutatja be. A Discourse Quality Index mutatóit hasonlítja össze ezen kiscsoportok esetében az „ideális” esettel (politikusként vitája Svájcban) az Item Response Analysis módszerével. Érdekes eredmény, hogy az új tagállamok (Kelet-Közép Európa) alsóbb rétegei nem igazán képesek véleményüket indokolni és a közjóra utalni a beszélgetések során. Trenz (ESA 10th Conference, 2011) az Europolis projekt adatait kvantitatív és kvalitatív módon is (DQI) feldolgozta. Eredményei szerint kérdéses, hogy informáltabbak lettek-e a résztvevők. A DP után mindkét témában (bevándorlás, éghajlatváltozás) nagyobb mértékben delegálnák az ügyeket EU-s szintre (az éghajlatváltozás esetében még nagyobb a változás, mert transznacionális jellegű a téma.) A résztvevők azt érezték, hogy odafigyelnek arra, amit mondanak, és többet kommunikálnak más nemzetiségűekkel is. A többnyelvűség, mint a projekt egyik jellemzője, nem jelent problémát, sőt jobban figyeltek egymásra, kevesebb a konfliktus, jobban megértették egymást, átláthatóbb volt a folyamat. Kérdés, vajon mennyire általánosíthatók az eredmények.

Bächtiger és Hangartner (2007) Svájcban, az Egyesült Államokban, Németországban és Nagy-Britanniában, összesen 55 parlamenti vita elemzését végezték el és arra a következtetésre jutottak, hogy a filozófiai elképzelések és a politika valós világát az intézmények, a megfelelő politikai körülmények képesek összekötni, kulturális háttérre való tekintet nélkül. Az elemzés fókuszában két deliberatív eszme áll, a tisztelet és az érvelő változás. Úgy találták, a konszenzusos intézményeknek – mint például nagykoalíciók vagy kétpárti megállapodások formájában – van jelentős hatása a tiszteletre és az argumentív változásra. A vétőjog e tekintetben nem mutat szignifikáns hatást. Összességében úgy látszik, a megfelelő intézmények révén – legalábbis részben – a deliberatív eszmék tervezhetők. (Bächtiger – Hangartner 2007)

A DQI megalkotói szerint a modell számos korláttal rendelkezik. Egyrészt nem tudja befogadni a habermasi diskurzusetika egyik legfontosabb elemét, a hitelességet, mindemellett sokan eleve vitatják a habermasi deliberáció fogalom helyességét is. Továbbá kizárólag a diskurzus szövegével foglalkozik, s nem vesz számításba más, nonverbális kommunikációs elemeket, miközben számos pszichológiai kutatás megerősíti azt a tényt, miszerint a nonverbális kódok befolyásolják az üzenet értelmezését. Ugyanakkor kvalitatív elemzési módszerekkel együtt a DQI hatékony kutatási eszköz lehet. A DQI-modell alapvetően hivatalos diskurzusra koncentrál, de emellett számos más felhasználási terület is elképzelhető, mint például újságcikkek, kommentárok, televíziós viták, informális politikai viták és fókusz-csoportok (National Issue Conventions, Fishkin 1995, Fishkin-Luskin 1999, 2002, Steenbergen et al. 2003)

Martin King (2009) érvelése szerint a habermasi diskurzusetikára való hivatkozás problematikus és összeférhetetlen a DQI alkalmazásával, mely eleve torzítja és korlátozza az objektív mérés lehetőségét. A mérési kritériumok önkényesek, a DQI nem képes a résztvevők közti párbeszéd pontos mérésére. Abszurd feltételezésnek tartja azt az állítást, mely szerint a kódokhoz rendelt szám adatok képesek az ideális vita elemeit reprezentálni. A DQI további hiányossága, hogy nem tud nonverbális elemeket beemlíteni, miközben azok jelentősen befolyásolják a diskurzus alakulását. Ugyanígy nem veszi figyelembe a konszenzus kialakulása szempontjából a negatív és eredménytelen beszédegységeket sem. A DQI-val kapcsolatban a hatásosság kérdése perdöntő. King szerint ugyanis nem tisztázott, hogy lehet megítélni az adott megnyilvánulás vitára gyakorolt hatását, ha csak a tartalmát vizsgáljuk. Hiába értékeljük az adott vitát úgy, mint olyant, amelynek beszédegységei megszakításmentesek, tiszteletteljesek és jól megalapozottak, ha már a legelső érv tartalmazhatott olyan meggyőző kijelentést, amely után senki nem kívánja vitatni annak érvényességét. Nincs meggyőző minősítési

koncepciója a kódolási kategóriáknak sem. Az érvényességet tekintve pedig problematikusnak tartja, hogy mindkét kódoló részt vett a DQI megalkotásában, s ez veszélyezteti az eljárás megbízhatóságát. Érvelése szerint az elhangzott vizsgálata helyett jobb alternatív módszer lenne a vita mérésére kérdőívet kitölteni a résztvevőkkel attitűdjeikre és az eseményre értékelésére vonatkozóan. A legfőbb kritikai érv szerint ezek a típusú mérések nem lehetnek objektívek, a deliberációra vonatkozó interpretáció szubjektív, ahogyan magának a vitának is vannak szubjektív, interszjektív dimenziói is.

Steiner (2012) álláspontja szerint ezek a felvetések helyénvalók. Azonban ebben a kérdésben nem az objektív-szjektív oppozíciójában kell gondolkodni, hiszen egyetlen komoly társadalomtudományi kutató sem állíthatja, elérte az objektív igazságot. Nincs interpretáció szjektívitás nélkül. Egy tudományos igényű deliberatív kutatásnak figyelemmel kell lennie arra, hogy éppen az a jó deliberáció ismérve, ha egyetlen résztvevő sem látja, láttatja a világot mint abszolút objektivitást. Értékelése szerint az eredményes és tudományos értelmezés célja elérni az interszjektívitás valamely szintjét, s a DQI az erre való törekvést fejezi ki. (Steiner 2012)

Schäfer (2010) kritikája szerint a DQI jelenleg fejlesztésre szorul, ám a későbbi vizsgálatok számára hasznos alapot jelenthet. A modell nem veszi figyelembe megfelelő módon a kontextust, emellett problematikus a vita, az eredmény minősége és a deliberatív diskurzus feltételezett kritikai potenciája közti kapcsolat is. Schäfer megítélése szerint a DQI kétszintű koncepción alapszik. Az alapkoncepció szerint a hét kódolási kategóriát egyidejűleg alakítják ki és végeznek méréseket. Annak ellenére, hogy azt várnánk, minden mérési kategória a deliberáció szükséges alkotóeleme, a szerzők akkor is deliberációnak nevezik az adott jelenséget, ha bizonyos kategóriákban a kategóriaindex értéke nulla (pl. nincs érvelés, tiszteletlenség), implicit módon alkalmazva ezzel a kategóriák közti hasonlóság, az 'ÉS' helyett a 'VAGY' logikai elvét. (Schäfer 2010)

A kaposvári kutatás eredményei

A deliberatív közvélemény-kutatás egy participatív technika, mely James S. Fishkin (1995) nevéhez fűződik. Magyarországon nincsen nagy hagyománya, az elmúlt évtizedben alig néhány ilyen készült csak. Ez a módszer a deliberatív demokrácia ideálját ülteti át a gyakorlatba, melynek lényege a vita. A deliberatív tanácskozáson szabad és egyenlő állampolgárok vesznek részt, hogy hosszas mérlegelés után kialakítsák a közügyekkel kapcsolatos álláspontjukat. A módszer döntéstámogató technika, mely a képviselői demokráciák hiányosságaira reagál, azaz kiteljesíti a demokráciát. Célja informáltabb, jobb állampolgárok (better citizens) nevelése, közösségteremtés, a társadalmi részvétel erősítése a közpolitikai döntéshozatalban. Fishkin szándéka szerint ez a módszer megmutatja, hogyan vélekednének az emberek, ha lehetőségük lenne hiteles információkat számba venniük, egy-egy kérdést alaposabban végiggondolniuk. Már több tucat deliberatív közvélemény-kutatást rendeztek szerte a világban, és mindannyiszor jelentős változást mértek a deliberáció hatásaként a résztvevők informáltságában és attitűdjeiben.

Magyarországon elsők között rendezett deliberatív közvélemény-kutatást a Budapesti Corvinus Egyetem a kaposvári kistérségben.¹ A Lengyel György vezette kutatócsoport tagjaként a foglalkoztatás, munkahelyteremtés kérdéskörében módszertani kísérletet végeztünk, mely nemcsak tartalmi, de módszertani kihívások elé is állított bennünket. Alapvető célunk az volt, hogy megvizsgáljuk, hogyan működik ez az új participatív technika egy helyi társadalom számára releváns kérdés megvitatása során, milyen változás érhető el a résztvevők közügye-

¹ Hasonló „társadalomtudományi vállalkozást” szerveztek például az ELTE-n *Magyar Agora 2005* címmel a hazai cigány-kérdés témakörében.

ket érintő informáltságában, involváltságában. Azt látni, hogy a módszer hatékony, növekedett – igaz, nem minden témában – a résztvevők ismeretszintje, megváltozott az attitűdjük bizonyos kérdéseket illetően, növekedett körükben a bizalom, a tolerancia, a szolidaritás más emberekkel kapcsolatban, tehát növekedtek a közösség társadalmi erőforrásai. Áttekintve a vonatkozó kutatásokat, azt látjuk, hogy sokan úgy találták, a vélemények gyakran megváltoznak a deliberáció hatására, de „a legtöbb empirikus elemzés nem magyarázza a véleményváltozások mintázatát, nem indokolja a változás hiányát.” (Barbaras 2004: 688)

A deliberatív közvélemény-kutatás első fázisában egy adott populáció véletlenszerűen kiválasztott, reprezentatív mintája kerül megkérdezésre (T1 kérdőív), majd a minta tagjait meghívják, hogy vitassák meg személyesen is a kérdéseket egy hétvégén, ami előtt résztvevők alapos, gondosan kiegyensúlyozott tájékoztató anyagokat kapnak kézhez, hogy a vitára felkészülhessenek. A résztvevők a deliberatív hétvégén megérkezésükkor kitöltik még egy rövidebb, az elsőhöz hasonló kérdőívet (T2 kérdőív), majd képzett moderátorok vezetésével kis csoportokban vitatkoznak, illetve kérdéseket fogalmaznak meg az adott tárgyban, melyeket a plenáris üléseken tesznek fel a szakértőknek, politikusoknak. A hétvégi események opcionális részét képezi a televíziós közvetítés. A kutatás utolsó lépéseként a résztvevők újra kitöltik az eredeti kérdőívet (T3 kérdőív), s a mért változás az attitűdökben megmutatja, hogy milyen lenne a tényleges közvélemény, ha az embereknek lehetőségük volna tájékozódni, és végiggondolni az adott tárgyban megfogalmazható érveket és ellenérveket. A módszertani protokoll része a követéses szakasz is (T4 kérdőív), de erre csak elvétve kerül erre sor. (Fishkin 1995) A kaposvári kutatás során egy évvel később újra meglátogattuk a résztvevőket, emellett felkeresünk egy, a nem résztvevőkből vett kontroll mintát is azért, hogy a vélemények és a tudásszint stabilitását mérjük. Összefoglalóan elmondható, hogy a vélemények változása rövid távúnak bizonyult, de néhány kérdést tekintve hosszú távú változást mérhetünk. (Lengyel et al 2011)

A kaposvári deliberatív közvélemény-kutatásban általános, policy és személyes attitűd-kérdések, valamint tudásszintmérő kérdések szerepeltek. Tanulmányomban egyrészt a tudásszint változásával, másrészt a főként foglalkoztatást érintő policy típusú attitűdök változásával foglalkozom. Két kiemelt csoportra megvizsgálom a deliberációs diskurzus minőségét, és azt, hogy milyen ezen csoportok összetétele, hogyan zajlott le a vita, s elemzésemben kibontom a felhasznált diskurzus minőségi index (DQI) dimenzióit. Majd összehasonlítom a két csoportot, összevetem a tudásszint- és a véleményváltozási adataikat és megvizsgálom a jelentős tudásszint növekedést és véleményváltozást produkáló csoportjait és jellemzem őket.

A Kaposvári Kistérség felnőtt lakosságának reprezentatív mintáján 2008-ban végzett survey (T1, N=1514) és a deliberatív hétvége résztvevői (T3, N=108) által kitöltött kérdőívek adataira támaszkodom. Ezen kívül felhasználok a deliberatív hétvégén rögzített audiovizuális anyagokat, valamint a kiscsoportok moderátorainak beszámolóját is. A tudásszint változásának mérésére a kérdőívekben kilenc (inf1–inf9), többféle választ felkínáló kérdést tettünk fel, melyek közül csak egy válaszlehetőség volt jó. Az attitűdök mérésére a kaposvári deliberatív közvélemény-kutatásban 5-7-10 fokú attitűdskálákat alkalmaztunk, melynek kérdései arra vonatkoztak, hogy mennyire értenek egyet, támogatnak, vagy elleneznek valamely attitűdtárgyat, melyek a foglalkoztatás, munkanélküliség, munkahelyteremtés folyamataira vonatkoztak. A véleményváltozást azzal az elmozdulással mérem, amelyet a deliberáció előtti és utáni válaszok mutatnak. A deliberáció folyamatát és annak eredményeit most kvalitatív módszer segítségével elemzem. Tekintettel arra, hogy a kaposvári kutatás résztvevőinek véleményére legnagyobb hatással a kiscsoportos beszélgetések voltak, fontos a diskurzus minőségét vizsgálni; ez a beszédminőségi elemzés, a minőség kvantifikálása árnyalja, kiegészíti a kvantitatív elemzések eredményeit.

Az eredményeink alapján elmondhatjuk,² hogy a tudásszint változás tekintetében a kaposvári vizsgálat szignifikáns és tartós változást mutat két fontos kitételrel. Egyrészt ez csak a szöveges itemek tekintetében igaz, hiszen a numerikus válaszokban nem történt növekedés rövidtávon. A kvalitatív és a kvantitatív információk eltérő befolyása lehet a résztvevők tudására. (Fishkin et al. 2009) Másodsor, hosszú távon a kontrollcsoportban is növekedett az ismeretszint. Míg a DP hatása leginkább a szöveges ismereteket tekintve mérhető, a helyi népegségből vett kontrollcsoportban a kvantitatív információkra vonatkozó ismeretszint emelkedett. Az gondolható, hogy ez a krízis hatása volt: a munkanélküliségre vonatkozó számszerű adatok ismertté váltak. Ugyanakkor ebben az esetben növekedés volt tapasztalható a DP résztvevők körében is. A különbségnek köze lehet a deliberációs vitákhoz és a minta korösszetételéhez. A DP minta önszelekciója révén az idősebbek felülreprezentáltak voltak a résztvevők között.

Ami az információs szintet illeti, mindent egybevéve szignifikáns, tartós növekedés mérhető a tudásszintben. Ugyanakkor ez a szint nem különbözik szignifikánsan a kontrollcsoportban mérttől. Ami eltérő, az a változás típusa: a DP résztvevők a kvalitatív, a kontrollcsoport tagjai pedig a kvantitatív munkanélküliségre vonatkozó információkról tudtak többet. Ami az attitűdváltozásokat illeti, öt itemből kettő esetében egyáltalán nem történt változás, minden harmadik esetében kizárólag rövid távú változás történt. Húszból kettő esetében volt a hatás hosszú távú a DP hatásának köszönhetően. Két tétel ideológiailag is érzékeny volt: nagyobb arányú újraelosztás EU-s szinten, és a piacok nyitása a verseny számára.

A kaposvári utánkövetéses vizsgálat eredményei szerint a deliberatív közvélemény-kutatás az emberek véleményére kisebb, tartós hatással van. Rövidtávon, közvetlenül az esemény után a résztvevői ismeretszint szignifikánsan nőtt és számos kérdésben megváltoztak vélemények, mások mellett például sokkal toleránsabbak lettek a munkanélküliséggel kapcsolatban és a véleményük kiegyensúlyozottabbá vált. Lelkesedéssel értékelték az eseményt, és úgy érezték, a jövőben szívesebben vesznek részt közéleti vitákban. Egy évvel később, hosszútávon a mért hatások legtöbbször eltűnt: résztvevői tudásszint és a legtöbb véleményváltozás nem különbözik a kontrollcsoporttól, miközben az esemény értékelése szempontjából – jól lehet pozitív maradt a legtöbb dimenzióban – kevéssé lelkes véleményeket fogalmaztak meg.

Eredményeink szerint a deliberatív közvélemény-kutatás tehát nem alkalmas a véleményének hosszú távú megváltoztatására. Azok számára, akik a participatív demokrácia formáival kívánnak kísérletezni, ez talán nem a legjobb hír, de hozzájárulás lehet a döntéshozatali technikák fejlesztéséhez. Bár a DP-k célja a változás, mely gyakran be is következik, a véleményváltozás mikéntjéről, és ebben a csoportthatások, valamint a deliberáción kívüli hatások szerepéről mostanáig kevés tudással rendelkezünk. Az eredmények áttekintése fényében azt gondolom, a „negatív eredmény” a legérdekesebb. Ez egyfelől csalódás lehet, ugyanakkor megfigyeléseink mindenképpen hozzájárulnak a deliberatív folyamatok jobb megértéséhez és a módszertant övező esetleges illúziókkal való leszámoláshoz.

Mindezek alapján felmerülhet a kérdés, hogy a deliberatív közvélemény-kutatást tekinthetjük-e, tekintsük-e tartós véleményváltozást indukáló eszköznek. Az eredmények ismeretében azt gondolom, hogy ezt a módszert inkább a deliberált közvélemény megismerése eszközének tekinthetjük és csak mellékesen olyan módszernek, amellyel tartós közvélemény-változást lehet elérni. Utóbbi esetben félő, hogy olyan peremfeltételeknek kellene megfelelnünk, mint például a helyes vagy kívánatos közvélemény meghatározása, ami nagy valószínűséggel már nem kutatói feladat.

² Lengyel, György – Göncz, Borbála – Vépy-Schlemmer, Éva (2011) Temporary and lasting effects of a deliberative event: the Kaposvár experience, Paper Presented at the Workshop on Frontiers of Deliberation, ECPR Joint Sessions, St.Gallen, April: 12–17.

Az elemzett kicscsoportok és a vita témája

A deliberatív hétvégén összesen 108 fő vett részt, 15 csoportba osztva beszélgettek, mely csoportbeszélgetések hangfelvételei közül 7 db elemezhető minőségű. Ezek közül kiválasztva, mely csoport produkálta egy kiválasztott téma (foglalkoztatáspolitikai eszközök) kapcsán legtöbb és legkevesebb szignifikáns változást T1-ről T3-ra, a diskurzus-minőség elemzésébe a 2-es (legjobb szignifikáns változás) és a 11-es (nincs szignifikáns változás) csoportokat vontam be. Az alábbiakban a diskurzus-minőség vizsgálatának kódolási és elemzési fázisait mutatom be részletesen Steenbergen és kollégáinak (2003) munkája alapján. Bemutatom, hogy a DQI megbízható mérési eszköz, mely a különböző csoportokban zajlott diskurzusok minőségének leírására és összehasonlítására alkalmas mutatónak látszik.

Az elemzés kódolandó egységeit az egyéni beszédaktusok képezik. Egyetlen beszédaktusnak számít, ha a beszédaktus rövid időre – akár csak néhány másodpercre – megszakad és a beszélő azután zavartalanul folytatja. Ezen beszédaktusok közül kizárólag a releváns tartalmú megnyilvánulások kerültek kódolásra. Két kódoló két lépésben végezte a kódolást. Előbb mindkét kódoló önállóan végigolvasta a vitát és jelölte a releváns részeket. Ez a független kódolás biztosítja a statisztikai eredmények megbízhatóságát. Ezután kódolták az egyes megnyilvánulásokat a kódolási kategóriák mentén,³ majd a kódolók összehasonlították a kódokat és egyeztettek az egyes kódolási kategóriák tekintetében, ezzel alakultak ki a végleges kódok. (Steenbergen et al 2003: 31) Fontos azt is megjegyezni, hogy mindkét kódoló tisztában volt a kicscsoportok kiválasztásának szempontjával, a kódolás során fellépő esetlegesen fellépő részrehajlásukat a kódolási kategóriák leírásának pontos betartásával kontrolláltuk.

Két kicscsoportot választottam ki az elemző összehasonlításra. Az egyikben (2-es számú csoport) a legtöbb, a másikban (11-es számú csoport) a legkevesebb szignifikáns változás volt mérhető a deliberáció hatására. A 2-es csoport, mely a legtöbb szignifikáns változást mutatta T1-ről T3-ra, és a 11-es csoportban nem történt szignifikáns változás T1-ről T3-ra az adott témában. A DP-n az alábbi témák kerültek megvitatásra: 1. a munkaerőpiac, a munkahelyteremtés főbb kérdései, 2. foglalkoztatáspolitikai eszközök, 3. az EU szerepe a foglalkoztatáspolitikában. A következőkben a második témában lezajlott beszélgetéseket elemezem, összehasonlítom a csoportvitákat, hogy megvizsgálhassuk a kicscsoportos deliberációs folyamatok minőségét. Az 1. táblázatban a hangrögzített – tehát elemezhető – kicscsoportok véleményváltozásai láthatóak T1-ről T3-ra.

Mindkét csoportbeszélgetésen 6 fő vett részt, a 2-es csoportban 4 férfi, 2 nő, a 11-es csoportban fordított arányban férfiak és nők. A résztvevők mindkét csoportban 50-70 év közöttiek, két kivételtől eltekintve nyugdíjasok vagy munkanélküliek.

Mindkét csoportban hasonlóan középutas véleményen voltak a tekintetben, hogy nemcsak az egyén felelőssége, hanem az állam feladata is mindenki számára munkahelyet biztosítani. Ugyanakkor szembetűnő és szignifikáns változás történt a 2-es csoportban a deliberáció után: a csoporttagok kizárólag az egyén felelősségét hangsúlyozták e kérdés tekintetében. Ez a csoporttendencia megfelel a teljes mintán mért véleményváltozásnak is a kérdésben, hiszen azok aránya, akik úgy gondolták, hogy mindenkinek saját felelőssége munkát találni, 26%-ról 44%-ra emelkedett a deliberáció után.

³ A kódolási kategóriák listája: I. Relevancia, II. Megszakítás, III. Részvétel – Megszorítások, IV. Tisztelet – Durva beszéd, V. Tisztelet – Tiszteletteljes beszéd, VI. Tisztelet – Hallgatás, VII. Érvek indoklásának szintje, VIII. Érvek indoklásának tartalma – Saját csoport, IX. Érvek indoklásának tartalma – Más csoport, X. Érvek indoklásának tartalma – Közjő, XI. Érvek indoklásának tartalma – Elvont elvek, XII. Álláspont, XIII. Történetek. A kategóriák részletes kifejtése a Függelékben *A Discourse Quality Index (DQI) kódolása* címen olvasható.

1. táblázat

Változások T1-ről T3-ra, T-TEST PAIRS

Aggregált (N=108) szinten szignifikáns változást mutató, foglalkoztatásra vonatkozó kérdések/hangrögzített csoportok

csoporth	fő	ff	nő	Q9 ⁴	t3Q9	t	p	Q13	t3Q13	t	p	Q17	t3Q17	t	p	Q19	t3Q19	t	p
2	6	4	2	4,17	1,50	3,508	,017	2,50	6,83	-4,716	,005	4,50	2,50	1,195	,286	2,50	5,83	-2,988	,031
5	7	3	4	4,57	3,14	2,500	,047	5,00	5,43	-0,411	,695	4,71	3,71	1,025	,345	1,71	4,00	-2,938	,026
6	7	3	4	3,50	4,33	-0,752	,486	4,71	4,57	,141	,892	4,00	4,43	-0,430	,682	2,86	3,14	-0,229	,827
10	6	2	4	5,00	3,17	1,571	,177	4,67	7,00	-2,767	,040	4,67	3,67	1,000	,363	3,67	3,00	0,830	,444
11	6	2	4	4,33	4,50	-0,542	,611	5,50	6,00	-0,620	,562	4,33	4,00	0,439	,679	3,50	4,50	-0,889	,415
14	6	1	5	4,83	2,17	3,024	,029	5,33	6,00	-1,195	,286	4,33	2,50	1,161	,198				
16	5	1	4	5,20	2,40	7,483	,002	5,80	6,60	-1,633	,178	4,00	3,00	1,826	,142	3,40	4,40	-0,913	,413
T1átlag N=108				4,28				4,87				4,35				3,36			
T3átlag N=108					3,35				5,79				3,56				4,12		

A 2-es csoportban az azzal kapcsolatos vélemények is szignifikánsan változtak, hogy a segélyeket milyen feltételekhez kellene kötni. A 2-es csoportban, ahogyan a teljes mintában is, a delibérációt követően csökkent azok aránya, akik úgy gondolják, hogy a segélyeket csak azoknak kellene kifizetni, akik megdolgoztak érte (a teljes mintában ez az arány 27%-ról 15%-ra csökkent), és nőtt azok aránya, akik szerint gondoskodni kell azokról is, akik önhibájukon kívül nem tudnak dolgozni (a teljes mintában ez az arány 52%-ról 77%-ra nőtt). A 11-es csoportban ezzel szemben mind a delibéráció előtt, mind utána ugyanazon véleményen voltak a kérdésben, mely szerint azokról is gondoskodni kell, akik önhibájukon kívül nem tudnak dolgozni.

A munkanélküliség elkerülhetőségére vonatkozó véleményeknél a 2-es csoportban ugyanúgy, ahogyan a teljes mintában is, nőtt azok aránya (32%-ról 49%-ra), akik szerint a munkanélküliség nem küszöbölhető ki teljesen. Ezzel szemben a 11-es csoport mindvégig egy középútas álláspontot képviselt a kérdésben, s ennek tagjai gondolták egyúttal azt is, hogy a mai gazdasági helyzetben a munkanélküliség nem küszöbölhető ki teljesen.

⁴ Q9: Egyesek úgy gondolják, hogy mindenkinek a saját felelőssége, hogy talál-e munkát magának. Mások úgy gondolják, hogy az állam feladata, hogy mindenki számára munkahelyet biztosítson. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?

Q13: Egyesek úgy gondolják, hogy a segélyeket csak azoknak kellene kifizetni, akik megdolgoznak érte. Mások úgy gondolják, hogy vannak, akik önhibájukon kívül nem tudnak dolgozni, és róluk is gondoskodni kell. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?

Q17: Egyesek úgy gondolják, hogy a mai gazdasági helyzetben a munkanélküliség nem küszöbölhető ki teljesen. Mások úgy gondolják, hogy a munkanélküliséget mindenáron meg kellene szüntetni. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?

Q19: Egyesek úgy gondolják, hogy a kormánynak csökkenteni kell az adókat, még ha kevesebb is jut így az oktatásra, az egészségügyre és a nyugdíjakra. Mások úgy gondolják, hogy a kormánynak többet kell fordítania ezekre, még akkor is, ha így fel kell emelni az adókat. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?

Az adópolitikát illetően is szignifikáns változás történt a 2-es csoportban ugyanúgy, ahogyan a teljes mintában is (45%-ról 29%-ra), csak ellentétes irányban. Míg a teljes mintában csökkent azok aránya, akik szerint a kormánynak csökkenteni kellene az adókat, még ha kevesebb is jut így az oktatásra, az egészségügyre és a nyugdíjakra, a 2-es csoportban a deliberáció után nőtt azok aránya, akik szerint a kormánynak csökkenteni kellene az adókat. A 11-es csoportban az eddigi kérdésekhez hasonlóan ebben a témában is egy közéleti vélemény képviseltek a megkérdezettek, mely vélemény a deliberáció utánra sem változott.

Megállapíthatjuk, hogy a 2-es csoport abban is különbözik a 11-es csoporttól, hogy annak tagjai a teljes mintához – egy kérdést kivéve – hasonló mértékben és irányban változtatták meg véleményüket az adott foglalkoztatást érintő kérdésekben.⁵ Most nézzük meg, hogy ezek mögött a számszerűsített véleményváltozások-/állandóságok mögött milyen tényleges és szövegszerű vélemény-kifejezések, állásfoglalások azonosíthatóak.

A csoportviták szöveges elemzése

Az alábbiakban a két kiválasztott csoport vitáját elemzem. Elemzem az elhangzottakat azzal a céllal, hogy bemutassam, ténylegesen és szövegszerűen hogyan zajlott le a vita, kiegészítve, megerősítve, „életre keltve” ezzel a DQI különböző aspektusait. A beszélgetés során a résztvevők az alábbi, foglalkoztatáspolitikai eszközökkel kapcsolatos témákat érintették, s fejtették ki álláspontjukat, fogalmazták meg érveiket, ellenérveiket. A 2. táblázat a foglalkoztatáspolitikai aktív eszközeit érintő témákban elhangzottakat tartalmazza, csoportonkénti bontásban.

A képzés elősegítése

A munkaerőpiacon való elhelyezkedést segítő képzések támogatásával a 11-es csoportban nem foglalkoztak, a 2-es csoportban azonban számos, jellemzően kontra véleményt fogalmaztak meg. Amellett tehát, hogy alapvetően elismerték és támogatták a tanulás szükségességét a munkanélküliek, álláskeresők körében, megjelentek pro és kontra vélemények egyaránt, hangsúlyozva, hogy az államilag támogatott képzésben résztvevők sokszor nem elég érdekeltek vagy alkalmasak a tanulásra, másrészt a képzés minősége sem megfelelő, nem juttatja érdemi tudáshoz a programban résztvevőket.

Bér- és járuléktámogatás

Hátrányos helyzetű álláskeresők foglalkoztatása esetén a munkaadó számára kiutalt bér- és járuléktámogatás kérdésével csak a 2-es csoportban foglalkoztak, s fogalmaztak meg dominánsan kontra érveket. Amellett, hogy elismerték, ez a fajta szolgáltatás lehetőséget ad a hátrányos helyzetűeknek is az állástalálásra, látták azt is, hogy a vállalkozások könnyen visszaélnek ezzel a lehetőséggel, illetve probléma az is, hogy nincs továbbfoglalkoztatási kötelezettség.

⁵ A moderátori beszámolók alapján egy érdekes megállapítást tehetünk: valamennyi kiscsoportban a DP módszerét és a plenáris üléseket illetően főként kritikus véleményeket fogalmaztak meg, kivéve a 11-es csoportban. Nekik egyhangúan nagyon tetszett a módszer, véleményük szerint több ilyen kellene, hogy jobban megértsék az őket körülvevő világot. A szakértői válaszokkal is elégedettek voltak.

2. táblázat

Foglalkoztatáspolitikai aktív eszközeit érintő megállapítások

Téma	2-es csoport	Pro / kontra	11-es csoport	Pro / kontra
1. Munkaerőpiaci szolgáltatások (tanácsadás, munkaközvetítés)	X		Sok munkanélküli van, aki nincs nyilvántartásban.	kontra
			Ezeknek van a legnagyobb tapasztalatuk (...) szükség van rájuk.	pro
2. Képzések elősegítése	Van, aki él a lehetőséggel.	pro	X	
	Van, aki nem él a lehetőséggel.	kontra		
	Pénzkidobás.	kontra		
	Mert gyorstalpaló, így nem hatékony.	kontra		
3. Bér- és járulék-támogatás	A munkaadó miután lejárt az idő, elküldi a foglalkoztatott hátrányos helyzetű álláskeresőt.	kontra	X	
	Ennek van előnye.	pro		
	Ennek van hátulütője is.	kontra		
4. Közhasznú és közcélú munka	A közhasznú munkát, aki felügyeli, nem ártana, hogyha utánanézne.	kontra	X	
	Dolgozzon mindenki valamit, (...) hogy az ország továbbra is fennmaradjon!	pro		
5. Önfoglalkoztatás, vállalkozóvá válás támogatása	Bizonyos feltételek szerint, (...) önerőt kér, (...) egyszerűen nem tudják előteremteni.	kontra	X	
6. Munkahelyteremtést és munkahelymegőrzést elősegítő beruházások támogatása	Ennyi nagy bevásárlóközpontot építeni, ez butaság.	kontra	Támogatni kell, ez egyértelmű.	pro
	X		Egy módja van annak, hogy ez az ország fellendüljön, (...) munkahelyteremtés.	pro

Munkaerőpiaci szolgáltatások

A munkaerőpiaci szolgáltatásokat illetően – például: információnyújtás, munkaközvetítés – a 2-es csoportban nem fogalmaztak meg véleményt, ezzel a témával nem foglalkoztak részletesebben, a 11-es csoportban azonban egyaránt megjelentek pro és kontra állásfoglalások, ami arra enged következtetni, hogy a résztvevők alaposan megfontolták, körbejárták a témát. A megfogalmazódott vélemények szerint az állami munkaerő-közvetítő irodák információ szolgáltatása meglehetősen gyenge volt, nem tudták hatékonyan ellátni feladataikat, ugyanakkor üdvös a jelenlétük, hiszen mégiscsak nagy múlttal, tapasztalattal rendelkező állami szolgáltatásról van szó, annak ellenére, hogy ez a tevékenységi kör további fejlesztésre szorul.

Közhasznú és közcélú munka

Az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök legnépszerűbb formájával, a közhasznú és közcélú munkával a 11-es csoportban nem, csak a 2-es csoportban foglalkoztak részletesen, megfogalmazva egyaránt pro és kontra érveket. Amellett, hogy megjelent a munka becsületének és hasznosságának hangsúlyozása, a résztvevők megfogalmaztak kritikai véleményeket is a szolgáltatással kapcsolatban, mert úgy látták, hogy sem az ellenőrzés, sem a finanszírozás nem ösztönöz a közfoglalkoztatottak munkavállalási esélyeinek javítására.

Önfoglalkoztatás, vállalkozóvá válás támogatása

Azon álláskeresőket támogatásával kapcsolatban, akik munkaviszonyon kívüli tevékenységgel gondoskodnak önmaguk foglalkoztatásáról, a 11-es csoportban nem, csak a 2-es csoportban fogalmaztak meg véleményt. Ebben a kérdésben amellett, hogy alapvetően nem ellenzik, csak kritikai véleményeket fogalmaztak meg a résztvevők, utalva arra, hogy a feltételeket és az ellenőrzést módosítani szükséges, hiszen ennek hiányában egyrészt sokan nem jutnak hozzá a szükséges támogatáshoz, ugyanakkor, akik meg hozzájutnak, jellemzően életképtelen vállalkozások, így ez a fajta állami támogatás csak az utóbbiak számát növeli.

Munkahelyteremtést és munkahelymegőrzést elősegítő beruházások támogatása

A munkahelyteremtést és munkahelymegőrzést elősegítő beruházások támogatásának témája a 2-es csoportban ugyanúgy előjött, mint a 11-es csoportban. A 2-es csoportban jellemzően kontra, a 11-es csoportban pedig pro véleményeket fogalmaztak meg. Amellett, hogy hangsúlyozták a munkahelyteremtés közjót szolgáló oldalát, megfogalmazódtak kritikus vélemények is, mint például a támogatott beruházások fenntarthatóságának problémája, vagy a kis- és középvállalkozások védelmének igénye szemben a mamutbefektetésekkel.

A 2. táblázat alapján összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a 2-es csoportban egy kivétellel valamennyi aktív foglalkoztatáspolitikai eszköz terítékre került, míg a 11-es csoportban csak két pontban fejtették ki véleményüket a megkérdezettek. Emellett az is jól látható, hogy míg a 2-es csoportban kiegyensúlyozott volt a pro és kontra vélemények megjelenése, addig a 11-es csoportban kizárólag pro érveket fogalmaztak meg az egyes témákat illetően. Ha megvizsgáljuk a moderátorok munkáját, azt, hogy miképpen irányították a beszélgetést, szembevető különbséget találunk. Mindkét csoport moderátora hozzávetőlegesen ugyanannyiszor vette magához a szót a csoportvita folyamán (30-35 alkalommal). Míg azonban a 2-es csoport moderátora tematikusan feszegette tartotta kézben a beszélgetést, figyelt arra, hogy az információs füzet valamennyi vázlatpontja terítékre kerüljön, addig a 11-es csoport moderátora ezt nem tartotta fontos szempontnak. Hozzászólásai rövidebbek voltak, sokkal inkább azt célozták, hogy a spontán beszélgetés minél tovább fennmaradjon, s minden résztvevő hozzászóljon a kérdéshez.

A 3. táblázat a foglalkoztatáspolitikai passzív eszközeit érintő témákban elhangzottakat tartalmazza, csoportonkénti bontásban. Alapvetően úgy tűnik, a foglalkoztatáspolitikai passzív eszközeivel kapcsolatban csak kontra véleményeket fogalmaztak meg a résztvevők. A 11-es csoportban ezen eszközök közül csak a segély témakörét járták körül, a 2-es csoportban viszont az álláskeresői járadék kérdésével is foglalkoztak.

3. táblázat

Foglalkoztatáspolitikai passzív eszközeit érintő megállapítások

Téma	2-es csoport	Pro / kontra	11-es csoport	Pro / kontra
1. Álláskeresési járadék	Viszi a papírt, beleírják neki, hogy nem tudják fölvenni (...) visszaviszi a hivatalhoz, utána meg folyósítják neki.	kontra	X	
2. Vállalkozói járadék	X		X	
3-4. „Segély” (Rendszeres szociális és álláskeresési segély)	Dolgozzon meg azért a segélyért!	kontra	Ez egy olyan dolog, hogy ne haljon éhen addig, amíg talál magának. A nagy gondokat nem oldja meg.	kontra
	Megy segélyért, de egy szál semmit nem veteget (...) adnának földet, (...) kötelezni rá, hogy megtermelje a szükségést.	kontra	Ezeket a segélykiosztásokat én jobban megnézném.	kontra
	X		Segélyt csak annak adnék, aki rá van utalva.	kontra
	X		Munkához kötném.	kontra

A társadalmi szolidaritás elvének hangsúlyozása helyett sokkal nagyobb figyelmet kaptak a csoportvitákban azok a szempontok, melyek szerint nem jól működnek a passzív eszközök. A résztvevők véleménye szerint a segélyek sokaknál passzivitást, függőséget vált ki, nem keresik tovább a boldogulási lehetőségeket, inkább várják a segélyt, fenntartva ezzel a lustaságot, a munkakerülést. Alapvető felfogás a csoportokban, hogy segélyt csak rászorultsági alapon vagy munka ellenében szabadna csak adni.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a foglalkoztatáspolitikai passzív eszközeire túlnyomórészt csak mint „segély”-re hivatkoztak. Mindkét csoportban hasonló számban és jellemzően elutasító, kontra véleményeket fogalmaztak meg a kérdésben, támogatóan, azaz pro semmit nem említettek; a 2-es csoportban kitértek az álláskeresési járadékra is (persze kontra), szemben a 11-es csoporttal, ahol ez a téma nem került elő.

A DQI főbb aspektusai

Az 1-es kódoló értékelése szerint a 2-es csoportban többször fogalmaznak meg indoklást, érvet X-szel kapcsolatban, mi több, sok olyan indoklást is kifejtenek a résztvevők, melyben világos az is, hogy az adott érv miként járul hozzá X-hez. Ilyen magas szintű érvelés nem hangzott el egy sem a 11-es csoportban. Mindezeket a 2-es kódoló kódjai alapján is megerősíthetjük (VII. Érvek indoklásának szintje).

Mindkét kódoló értékelése szerint a 2-es csoportban a beszélők többször utaltak saját csoportjuk hasznára és költségeire, mint a 11-es csoportban (VIII. Érvek indoklásának tartalma – Saját csoport).

Mindkét kódoló értékelés szerint a két csoportban azonos mennyiségben fordult elő más csoportokra való utalás, de az 1-es kódoló értékelése szerint sokkal gyakrabban, mint a 2-es

kódoló szerint (IX. Érvek indoklásának tartalma – Más csoport). Ugyanez igaz a közjóra való utalás tekintetében (X. Érvek indoklásának tartalma – Közjó).

Az 1-es kódoló szerint a 2-es csoportban sokszor és szignifikánsan többször jelentek meg az érvek indoklásában elvont elvekre való utalás, mint a 11-es csoportban. A 2-es kódoló szerint mindkét csoportban hasonlóan alacsony arányban történt mindez (XI. Érvek indoklásának tartalma – Elvont elvek).

1-es kódoló szerint a 2-es csoportban a beszélők szignifikánsan többször elismerték a vita során hallott más álláspontok értékét, anélkül, hogy saját álláspontjukat megváltozását jelezték volna. A 2-es kódoló szerint egyik csoportban sem történt ilyesmi, azaz a beszélők nem jelezték álláspontjuk megváltoztatását, és nem ismerték el más érvek értékét sem (XII. Álláspont).

Az 1-es kódoló szerint a 2-es csoportban szignifikánsan több történet hangzott el az érvekkel kapcsolatban a beszélgetés során, mint a 11-es csoportban. A 2-es kódoló szerint a 2-es csoport javára a különbség még szembetűnőbb (XIII. Történetek).

Tudáskérdések

A két csoportban a tudáskérdésekre adott helyes válaszok tekintetében markáns különbségeket találunk. A deliberáció előtt a 11-es csoport a 9 információs kérdésre összesen 15 helyes választ adott, a 2-es csoportban 12 helyes válasz született. A deliberáció után mindkét csoportban több helyes választ kaptunk, emelkedett a tudásszint, a 11-es csoportban 25, a 2-es csoportban 19 jó választ adtak a megkérdezettek. Tehát a tudásszint felmérésében a 11-es csoport valamivel jobban teljesített mindkét időpontban, a 2-es csoporttal szemben. Egy év múlva azonban a 11-es csoport sokkal rosszabbul teljesített, csak 11 helyes választ adott, azaz kevesebbet, mint a deliberáció előtt, ezzel szemben a 2-es csoport szinte ugyanannyi helyes választ jelölt be, mint a deliberáció után, 16 darabot, azaz a 2-es csoport esetében a tudásszint emelkedése tartósnak bizonyul. A csoportviták elemzése nyomán joggal feltételezhetjük, hogy e mögött a pozitív jelenség mögött – legalábbis részben – a minőségibb csoportbeszélgetések, a magasabb deliberációs index állhat. Ugyanakkor a kognitív mobilizáltság is magyarázhatja ezt: a homogén véleményekkel jellemezhető közeg ellustít, az ellentétes vélemények viszont egyfajta kognitív készülségi eredményeznek, emelik az *arousal* (éberség, izgatottság) szintet.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy abban a kiscsoportban, ahol a foglalkoztatást érintő kérdésekben szignifikáns véleménykülönbségeket mértünk a deliberáció előtt és után, ott szövegszerűen is minőségibb vitát folytattak le a tagok, melynek révén tudásszint emelkedésük is tartósabbnak bizonyult, szemben azzal a csoporttal, melyben nem mértünk jelentős véleményváltozást a deliberáció után. Láthattuk azt is, hogy milyen sok múlik a csoportok előkészítésén, a moderátorok munkáján is. Mindezen tapasztalatok tehát felhívják a figyelmet arra, hogy a deliberáció fontos terepei a kiscsoportos beszélgetések.

A T3 kérdőív eseményre, kiscsoportra, egyéni aktivitásra vonatkozó kérdései

A kiválasztott kiscsoportok deliberációs minőségének összehasonlítását árnyalja, ha összevetjük, hogy a két csoport miként értékelte az eseményt, milyen egyéni aktivitásokat mutattak a tagok a vita során. A kiscsoportos megbeszéléseken való részvétel bizonyult a teljes mintában a legmeghatározóbb mozzanatnak a vélemények alakításában. A 2-es csoportban szignifikánsan jelentősebb hatást tulajdonítottak a kiscsoportos beszélgetéseknek, szemben a 11-es csoporttal. E mögött a vélekedés mögött számos tényező állhat, de alapvetően talán az, hogy a kiscsoportos munka követelte a legszemélyesebb jelenlétet, vont be leginkább az egyéneket a közös munkába, gondolkodásba. De az is lehet, hogy a nyilvános elköteleződés egy vélemény

mellett (annak kifejtése a kiscsoportban) azzal jár, hogy tartósabb lesz és /mert az attutúdok is ehhez idomulnak.

A 2-es csoport tagjai szignifikánsan többször vallották azt, hogy a kiscsoport moderátora mindenkinek megadta a lehetőséget, hogy részt vegyen a beszélgetésben, mint a 11-es csoportban, tehát ők jóval elégedettebbek voltak a moderátor munkájával és az egyéni megnyilvánulások szempontjából kiegyensúlyozottabbnak értékelték a csoportmunkát. A 2-es csoport tagjai szignifikánsan többször választották a kiscsoportos megbeszéléseket, mint a módszertan legérdekesebb eseményt, szemben a 11-es csoporttal. Valamennyi megkérdezett a kiscsoportos beszélgetésekben teljesített a legaktívabban, s e tekintetben nincs különbség a két csoport között.

A 11-es csoport résztvevői szignifikánsan gyakoribbnak ítélték azt, hogy a csoport-beszélgetésekben feszültséget fejeztek ki a tagok a vita során, szemben a 2-es csoporttal. Jelentős, de nem szignifikáns különbség a két csoport között az is, hogy mások véleményét szerették volna megtudni a tagok, saját bevallásuk szerint. A 11-es csoport tagjai saját bevallásuk szerint szignifikánsan szolidárisabbnak érezték csoportbeli jelenlétüket, szemben a 2-es csoport tagjaival.

Leíró statisztikák

A beszédaktusokat mindkét kódoló, mindkét csoportban egyhangúan szabályos megszólalásként kódolta, azaz egyetlen megszólalás sem volt megszakítás. (II. Megszakítás) A megszorítások tekintetében mindkét kódoló mindkét csoportban úgy találta, hogy a beszélők minden esetben megszorításoktól mentesen beszéltek (III. Megszorítás), nem fordult elő trágár, durva beszéd (IV. Durva beszéd) és a beszélők nem ignorálták a más résztvevők által nekik címzett érveket vagy kérdéseket. (VI. Hallgatás)

Ezeket a kategóriákat a következőkben kihagyjuk az elemzésekből s az indexképzésből, s a továbbiakban a tiszteletteljes beszéd, az érvek indoklásának szintje és tartalma, az álláspontok esetleges megváltoztatása, illetve a történetmesélés kategóriáival foglalkozunk csak (V. és VII-XIII.).

Az 1-es kódoló értékelése szerint a 11-es csoportban szignifikánsan több tiszteletteljes beszéd volt, mint a 2-es csoportban. A 2-es kódoló kódjai alapján ugyanez nem mondható el, véleménye szerint e tekintetben nincs különbség a csoportok között, szinte egyikben sem fordult elő – kevés kivételtől eltekintve – tiszteletteljes beszéd. (V. Tiszteletteljes beszéd)

Mindkét kódoló értékelése szerint a 2-es csoportban többször fogalmaznak meg indoklást, érvet X-szel kapcsolatban, mi több, sok olyan indoklást is kifejtnek a résztvevők, melyben világos az is, hogy az adott érv miként járul hozzá X-hez. Ilyen magas szintű érvelés nem hangzott el a 11-es csoportban. (VII. Érvek indoklásának szintje) Mindkét kódoló értékelése szerint a 2-es csoportban a beszélők többször utaltak saját csoportjuk hasznára és költségeire, mint a 11-es csoportban. (VIII. Érvek indoklásának tartalma – Saját csoport) Kódolói értékelés szerint a két csoportban azonos mennyiségben fordult elő más csoportokra való utalás, de az 1-es kódoló értékelése szerint sokkal gyakrabban, mint a 2-es kódoló szerint. (IX. Érvek indoklásának tartalma – Más csoport) Ugyanez igaz a közjóra való utalás tekintetében. (X. Érvek indoklásának tartalma – Közjó)

Az 1-es kódoló szerint a 2-es csoportban sokszor és szignifikánsan többször jelentek meg az érvek indoklásában elvont elvekre való utalás, mint a 11-es csoportban. A 2-es kódoló szerint mindkét csoportban hasonlóan alacsony arányban történt mindez. (XI. Érvek indoklásának tartalma – Elvont elvek) Az 1-es kódoló szerint a 2-es csoportban a beszélők szignifikánsan többször elismerték a vita során hallott más álláspontok értékét, anélkül, hogy saját álláspontjukat megváltozását jelezték volna. A 2-es kódoló szerint egyik csoportban sem tör-

tént ilyesmi, azaz a beszélők nem jelezték álláspontjuk megváltoztatását és nem ismerték el más érvek értékét sem. (XII. Álláspont) Az 1-es kódoló szerint a 2-es csoportban sok és több történet hangzott el a beszélgetés során, mint a 11-es csoportban, bár a különbség nem szignifikáns. A 2-es kódoló szerint a 2-es csoport javára a különbség még szembetűnőbb. (XIII. Történetek) Mindezeket a kódolói tapasztalatokat a 4. táblázat foglalja össze.

4. táblázat

A DQI aspektusai csoportonként, kódolóként

	2-es csoport		11-es csoport	
	1-es kódoló	2-es kódoló	1-es kódoló	2-es kódoló
V. tiszteletteljes beszéd		=	xs	=
VII. érvek indoklásának szintje	x	x		
VIII. érvek indoklásának tartalma / saját csoport	x	x		
IX. érvek indoklásának tartalma / más csoport		=		=
X. érvek indoklásának tartalma / közjó		=		=
XI. érvek indoklásának tartalma / elvont elvek	xs	=		=
XII. álláspont	xs	=		=
XIII. történetek	x	x		

Jelmagyarázat: x – az adott kategóriában jobban teljesített az így jelölt csoport, xs – az adott kategóriában szignifikánsan jobban teljesített az így jelölt csoport, = – a két csoport között nincs különbség

A fentiek értelmében úgy tűnik, a 2-es csoportban alapvetően érdemibb, minőségibb volt a diskurzus, mint a 11-es csoportban. Ugyanakkor a kódolói magatartást összevetve az is látszik, hogy az 1-es kódoló minden vizsgált kategóriában – ezek közül 3-ban szignifikáns – különbséget tapasztalt a csoportok között, s jellemzően a 2-es csoport javára döntött, szemben a 2-es kódolóval, aki alapvetően hasonlóan ítélte meg mindkét csoport teljesítményét. Kiszámítottuk a két kódoló – varianciát mutató, átkódolt – kódjainak átlagát is kategóriánként, majd megvizsgáltuk ezek szignifikánsan különböznek-e a vizsgált csoportokban. Szignifikáns különbség mérhető a V., XI. és XII. kategóriákban. Ugyanakkor a 8-ból 3 kategória mégis van – VII., VIII., XIII. –, melyek vonatkozásában a kódolók egyetértettek a tekintetben, hogy azokban a 2-es csoport jobban teljesített, s még ha ezen különbségeket nem is találtuk szignifikánsnak, mégiscsak jelentősek és beszédesek a csoportviták megítélésének szempontjából.

A DQI kialakítása

Az index kialakításának első lépése, hogy meghatározzuk és kizárjuk azokat a komponenseket, melyek nem mutattak változatosságot a beszélgetésekben, így nem járulhatnak hozzá az indexképzéshez. Ezek esetünkben a következő kódolási kategóriák: II., III., IV. és VI. (Az I. Relevancia is értelemszerűen kizárásra kerül.) A kategóriák összeadásával pedig kiszámítjuk az additív DQI-t.

Az 5., 6., 7. és 8. táblázatokból látszik, hogy mindkét kódoló a 2-es csoport diskurzusát minőségibbnek értékelte, mint a 11-es csoportét, jóllehet ezt a csoportok közti különbséget a szignifikancia teszt nem erősítette meg, ám ennek háttérében az alacsony elemszám is állhat. Teszteltük az eredeti kódolási kategóriák és az additív DQI közötti kapcsolatot is: $p=0,05$ -ös szignifikanciaszint mellett a VII., VIII., IX., XI., XII. és XIII. kategóriák esetében a kapcsolat szignifikáns, a V. és X. kategóriákban nem szignifikáns.

5. táblázat

*1-es kódoló 2-es csoport, az átkódolt kategóriák összege
(a variancia nélküli kategóriák kihagyva II., III., IV., VI.)*

N	Minimum	Maximum	Átlag	Std. Deviation
66	1,00	9,00	4,2273	1,93586

6. táblázat

*2-es kódoló 2-es csoport, az átkódolt kategóriák összege
(a variancia nélküli kategóriák kihagyva II., III., IV., VI.)*

N	Minimum	Maximum	Átlag	Std. Deviation
58	0,00	10,00	4,1552	2,18288

7. táblázat

*1-es kódoló 11-es csoport, az átkódolt kategóriák összege
(a variancia nélküli kategóriák kihagyva II., III., IV., VI.)*

N	Minimum	Maximum	Átlag	Std. Deviation
58	0,00	7,00	3,2414	1,78994

8. táblázat

*2-es kódoló 11-es csoport, az átkódolt kategóriák összege
(a variancia nélküli kategóriák kihagyva II., III., IV., VI.)*

N	Minimum	Maximum	Átlag	Std. Deviation
64	0,00	7,00	2,8750	1,98006

A fentiek alapján úgy tűnik, a deliberáció minőségére kifejlesztett index jól és megbízhatóan működik. Számszerűsített átlagértéke alapján azt mondhatjuk, hogy a deliberáció hatására a több szignifikáns változást mutató csoportban (2-es) érdemibb volt a vita, minőségibb a deliberáció, mint abban a csoportban, ahol nem találtunk szignifikáns változást a deliberáció hatására (11-es). Ugyanakkor ezt a csoporteltérést a szignifikancia teszt az additív DQI szintjén nem erősítette meg. A DQI komponenseinek vizsgálatakor is csak elvétve találtunk szignifikáns különbségeket, s azokat sem mindkét kódolónál.

Összegzés

Fentebb részletesen bemutattam a deliberációhoz kapcsolódó módszertani és elméleti kereteket. A deliberáció hatásainak elemzése során a kvantitatív helyett a kvalitatív szempontokra helyeztem a hangsúlyt és egy egyedi és újszerű, a diskurzus minőségét elemző technika segítségével két kiemelt deliberatív kiscsoportban a diskurzus minősítésére, összevetésére tettem kísérletet.

Láthattuk, hogy a DQI jól működő, megbízható indexelési technika. A csoportviták részletes elemzésekor „életre keltek” a DQI aspektusai, melyek szövegszerű elemzése során megfigyelhettük, mit is jelent valójában, hogyan is működik a valóságban ez az indexelt mi-

nősítés. Kvalitatív elemzéseink mind egy irányba mutattak. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a diskurzus minőségének kvantifikációs vizsgálata nem jelzett szignifikáns különbséget a két csoport között, jóllehet éppen két ellentétes dinamikájú csoportot igyekeztem kiválasztani. Minden bizonnyal az alacsony elemszámok állnak ennek háttérében. Ugyanakkor a deliberációs folyamat kics csoportos mechanizmusainak kvalifikációs elemzése markáns eltéréseket mutattak. Azt találtam, hogy a diskurzus egészét a csoporthatások számottevően módosítják, a részletesebb, szövegszerű elemzések számos különbségre rávilágítottak mind a moderátori munka, mind pedig a csoportdinamika tekintetében is.

IRODALOM

- Ackerman, Bruce – Fishkin, James S. (2003) *Deliberation Day*. In: Fishkin, James S. – Laslett, Peter (2003eds.) *Debating Deliberative Democracy*. Blackwell.
<https://doi.org/10.1002/9780470690734.ch1>
- Bächtiger, André – Hangartner, Dominik (2007) *Institutions, Culture and Deliberative Ideals*. Paper presented at the 2007 Annual Meeting of the American Political Science Association, August 30th–September 2nd, 2007.
- Bächtiger, André et al. (2009) *The Discourse Quality Index Approach to Measuring Deliberation*. In: Carson, Lyn – Gastil, John – Hartz-Karp, Janette – Lubensky, Ron (2009eds.) *The Australian Citizens' Parliament and the Future of Deliberative Democracy?* College Park Print publication 2005, Cambridge, UK, Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511491153.004>
- Bakos Ferenc (1986) *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Barbaras, Jason (2004) *How Deliberation Affects Policy Opinions*. *American Political Science Review* Vol. 98 No. 4. November, 687–701.
<https://doi.org/10.1017/S0003055404041425>
- Bessette, Joseph M. (1980) *Deliberative Democracy: The Majority Principle in Republican Government*. In: *How Democratic is the Constitution?* Washington, D.C., AEI Press. 102–116.
- Cohen, Joshua (1997) *Deliberation and democratic legitimacy*. In: Goodin, Robert E. – Pettit, Philip (1997eds.) *Contemporary political philosophy. An anthology*. Oxford, Blackwell. 143–155.
- Cohen, Joshua – Sabel, Charles (1997) *Directly–deliberative Polyarchy*. *European Law Journal*. Vol. 3. No. 4. December. 313–343. <https://doi.org/10.1111/1468-0386.00034>
- Dryzek, John S. – Sass, Jensen (2011) *Deliberative Cultures*. Workshop on the Frontiers of Deliberation, ECPR Joint Session, StGallen April 12–17, 2011.
- Dryzek, John S. (1990) *Discursive Democracy*. Cambridge, UK, Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/9781139173810>
- Dryzek, John S. (2009) *Democratization as deliberative capacity building*. *Comparative political studies*, 2009/11/1. 1379–1402. <https://doi.org/10.1177/0010414009332129>
- Dryzek, John S. (2002) *Deliberative Democracy and Beyond. Liberals, Critics, Contestations*. Oxford University Press, New York. <https://doi.org/10.1093/019925043x.001.0001>

- Fishkin, James S. (1991) *Democracy and deliberation: New directions for democratic reform*. New Haven, Yale University Press.
- Fishkin, James S. et al. (2007) Consensus and polarization in small group deliberations. 2007/8/30, Annual meeting of the American Political Science Association, Chicago, IL.
- Fishkin, James S. et al. (1992) *Democracy and Deliberation: New Directions for Democratic Reform*. 1992/10/1, *The Newsletter of PEGS*, 2/3/17–19. Penn State University Press.
- Fishkin, James S. – Ackerman, Bruce (2003) *Deliberation Day*. In: Fishkin, James S. – Laslett, Peter (eds.) *Debating Deliberative Democracy*. Blackwell.
<https://doi.org/10.1002/9780470690734.ch1>
- Fishkin, James S. (1995) *The Voice of the People. Public Opinion and Democracy*. New Haven – London, Yale University Press.
- Fishkin, James S. (2004) *Deliberative Polling®: Toward a Better-Informed Democracy*. Stanford, CA, Stanford University, Center for Deliberative Democracy.
- Fishkin, James S. – Lengyel, György – Luskin, Robert C. – Siu, Alice (2009) The Kaposvár deliberative poll: considered opinions on unemployment. In: Lengyel, György (ed.) (2009) *Deliberative Methods in Local Society Research. The Kaposvár Experiences*. Budapest, Új Mandátum. 141–147.
- Fishkin, James S. – Farrar, Cynthia (2005) *Deliberative polling: From Experiment to Community Resource*. In: Gastil, John – Levine, Peter (2005eds.) *The Deliberative Democracy Handbook*. Jossey – Bass, 68–79.
- Fishkin, James S. – Laslett, Peter (2005eds.) *Debating Deliberative Democracy*. Malden, MA, Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9780470690734>
- Fishkin, James S. – Robert C. (1999) Bringing deliberation to the democratic dialogue, 1999/8/1, *The poll with a human face: The National Issues Convention experiment in political communication*. 3–38.
- Fultner, Barbara (2011ed.) *Jürgen Habermas: Key Concepts*. Durham, England, Acumen Press.
- Gastil, John – Levine, Peter (2005eds.) *The Deliberative Democracy Handbook*. San Francisco, CA, Jossey – Bass.
- Gerhards, Jürgen (1997) Discursive vs. liberale Öffentlichkeit. Eine empirische Auseinandersetzung mit Jürgen Habermas. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 49, 1. 1–34.
- Goodin, Robert E. (2003) *Reflective Democracy*. Oxford, Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/0199256179.001.0001>
- Golding, Peter (1994) Telling Stories: Sociology, Journalism and the Informed Citizen. *EJC*, Vol. 9. No. 4. 461–484.
<https://doi.org/10.4135/9780857024374.d19>
- Habermas, Jürgen (1998) *On the Pragmatics of Communication*. Cambridge, UK, Polity Press.
- Habermas, Jürgen (2005) *Zwischen Naturalismus und Religion: philosophische Aufsätze*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen (1981) *Theorie des kommunikativen Handelns. I–II*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.

- Habermas, Jürgen (1996) *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, MA, MIT Press.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198717133.013.3>
- Habermas, Jürgen (2008) *Between naturalism and religion: philosophical essays* Cambridge, UK, Polity Press.
- Hansen, Kasper M. – Andersen, Normann (2004) Deliberative Democracy and the Deliberative poll on the Euro. *Scandinavian Political Studies*, Vol. 27. Nr. 3. 261–286.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-9477.2004.00106.x>
- Holzinger, Katharina (2001) Kommunikationsmodi und Handlungstypen in den Internationalen Beziehungen. Anmerkungen zu einigen irreführenden Dichotomien. *Zeitschrift für Internationale Beziehungen* 8. 243–286. <https://doi.org/10.5771/0946-7165-2001-2-243>
- King, Martin (2009) A Critical Assessment of Steenbergen et al Discourse Quality Index. *Roundhouse: A Journal of Critical Theory and Practice*, 1. 6–7.
Online: <http://www.Essl.leeds.ac.uk/roundhouse>
- Landwehr, Claudia – Holzinger, Katharina (2010) Institutional Determinants of Deliberative Interaction. *European Political Science Review*, 2. 373–400.
<https://doi.org/10.1017/s1755773910000226>
- Lengyel, György – Göncz, Borbála – Vépy-Schlemmer, Éva (2011) *Temporary and lasting effects of a deliberative event: the Kaposvár experience*. Paper Presented at the Workshop on Frontiers of Deliberation, ECPR Joint Sessions, St.Gallen, April 12–17, 2011.
<https://doi.org/10.3726/978-3-653-03727-2/18>
- Lengyel, György (2009ed.) *Deliberative Methods in Local Society Research*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Lengyel, György et al. (2008) Deliberatív közvélemény-kutatás és állampolgári tanácskozás a kaposvári kistérségben. In: *60 éves a Közgazdaságtudományi Egyetem*. Budapest, Aula Kiadó.
- Lupia, Arthur, (2002) New Ideas in Experimental Political Science. *Political Analysis*, vol. 10, 4. 319–324. <https://doi.org/10.1093/pan/10.4.319>
- Luskin, Robert C. – Fishkin, James S. – Jowell, Roger (2002) Considered opinions: Deliberative polling in Britain. *British Journal of Political Science*, 7/1. 455–487, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/s0007123402000194>
- Luskin, Robert C. – Fishkin, James S. (1998) Deliberative Polling, Public Opinion, and Democracy: The Case of the National Issues Convention. Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, Boston, MA, September 2–6.
- Luskin, Robert C. – Fishkin, James S. (2002) Deliberation and “Better Citizens”. Paper presented at the annual joint session of workshop of the European Consortium for Political Research, Turin, Italy.
<http://cdd.stanford.edu/research/papers/2002/bettercitizens.pdf>
- Mansbridge, Jane et al. (2010) Everyday Talk Goes Viral’. Paper Presented at Annual Meeting of The American Political Science Association, Washington.
- Mansbridge, Jane et al. (2010) The Place of Self-Interest and the Role of Power in Deliberative Democracy. *Journal of Political Philosophy*, 18/1. 64–100.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2009.00344.x>

- Morrell, Michael E. (2010) *Empathy and Democracy: Feeling, Thinking and Deliberation*. University Park, Pennsylvania State University Press.
- Örkény, Antal – Székelyi, Mária (2007) *Magyar Agora. Deliberatív közvélemény-kutatás a magyarországi romák és nem romák viszonyáról*. Budapest, ELTE TáTK.
- Rawls, John (1971) *A Theory of Justice*. Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Schäfer, Andreas (2010) The Micropolitics of Decision-making – A Conceptual Framework for the Analysis of Parliamentary Discourse. Paper prepared for the 3rd ECPR Graduate Conference, Dublin, 30. August to 1. September 2010.
- Steenbergen, Marco R. et al. (2003) Measuring Political Deliberation: A Discourse Quality Index. *Comparative European Politics*, 2003, 1. 21–48.
<https://doi.org/10.1017/cbo9780511491153.004>
<https://doi.org/10.1057/palgrave.cep.6110002>
- Steiner, Jürg (2012) *The Foundation of Deliberative Democracy. Empirical Research and Normative Implications*. Cambridge, Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/cbo9781139057486>
- Steiner, Jürg et al. (2004) *Deliberative Politics in Action. Analyzing Parliamentary Discourse*. Cambridge, Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511491153>
- Stewart, David W. – Shamdasani, Prem N. (1990). *Focus groups: Theory and practice*. Applied social research methods series. Thousand Oaks, CA, Sage Publications, Inc.
- Stromer-Galley, Jennifer (2007) Measuring Deliberation's Content: A Coding Scheme. *Journal of Public Deliberation*, Vol. 3: Iss. 1, Article 12.
<http://www.publicdeliberation.net/jpd/vol3/iss1/art12>
- Surowiecki, James (2007) *A tömegek bölcsessége*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Szalma, Ivett (2009) Changing Opinion in the Deliberation Groups about the State's Role in the Labour Market. In: Lengyel, György (2009ed.) *Deliberative Methods in Local Society Research: the Kaposvár Experiences*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Thomson, Dennis F. (2008) Deliberative democratic Theory and Empirical Political science. *Annual Review of Political Science*, 11/1. 503–4.
<https://doi.org/10.1146/annurev.poli.sci.11.081306.070555>
- Tóth Lilla (2009) The impact of personal and social resources on the perception of group behavior and attitudes. In: Lengyel, György (ed. 2009ed.) *Deliberative Methods in Local Society Research: the Kaposvár Experiences*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- van Knippenberg Daan – Daamen, Dancker (1996) Providing Information on Public Opinion Surveys: Motivation and Ability Effects in the information-and-choice questionnaire. *International Journal of Public Opinion Research*, 8/1. 70–82.
<https://doi.org/10.1093/ijpor/8.1.70>
- Vicsek Lilla (2006) *Fókuszcsoport*. Budapest, Osiris.
- Vicsek Lilla (2011) What can deliberative polling® learn from focus group methodology? Előadás a Lengyel György tiszteletére rendezett konferencián, BCE.

- Vicsek, Lilla – Gregor, Anikó – Márkus, Marcell (2009) Explaining the Decision to Participate – Is Rational Choice Theory Useful in Explaining at the Deliberative Weekend. In: Lengyel, György (2009ed.) *Deliberative Methods in Local Society Research: the Kaposvar Experiences*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Wesolowska, Elzbieta (2007) Social processes of antagonism and synergy in deliberating groups. *Swiss Political Science Review*, 13, 663–680.
<https://doi.org/10.1002/j.1662-6370.2007.tb00093.x>
- Wright, Scott (2009) The Role of the Moderator: Problems and Possibilities for Government-Run Discussion Forums. In: Davies, Todd – Gangadharan, Seeta P. (2009eds.) *Online Deliberation: Design, Research, and Practice*. Stanford, CA, CSLI Publications. 233–242.
- Zaller, John R. – Feldman, Stanley (1992) A Simple Theory of the Survey Response. *American Journal of Political Science*, 36. 579–616. <https://doi.org/10.2307/2111583>
- Zaller, John R. (1992) *The Nature and Origins of Mass Opinions*. Cambridge, UK, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511818691>
- Zentai István (1999) *A meggyőzés csapdái*. Budapest, Typotex.
- Zimbardo, Philip G. – Leippe, Michael R. (1991) *Psychology of Attitude Change and Social Influence*. McGraw–Hill Publishing Company.

Függelék

A Discourse Quality Index (DQI) kódolása

Ebben a módszertani mellékletben azon kódolási kategóriákkal foglalkozunk, melyek az ún. Kiterjesztett DQI alapján kerültek kidolgozásra Jürg Steiner *The Foundation of Deliberative Democracy. Empirical Research and Normative Implications* (Cambridge University Press, 2012) munkája alapján.

Steiner általános megjegyzése szerint, ahogyan az eredeti DQI esetében, az elemzés kódolandó egységeit az egyéni beszédaktusok képezik. Egyetlen beszédaktusnak számít, ha a beszédaktus rövid időre (csak néhány másodpercre) megszakad és a beszélő azután zavartalanul folytatja. Az általunk alkalmazott kódolási kategóriák, és lehetséges értékeik a következők.

I. Relevancia

(Kizárólag releváns megnyilvánulásokat kódolunk.)

- (1) Nem releváns tartalmú megszólalás (nem kódoljuk tovább)
- (2) Implicit tartalmú releváns megszólalás
- (3) Explicit tartalmú releváns megszólalás

A beszédaktus természete

- (1) Megszakítás: A beszélő megszakít más beszélőt néhány, legfeljebb pár másodperc időtartamú kijelentéssel.
- (2) Szabályos beszédaktus: minden más megszólalás.

II. Részvétel (időtartam)

A beszédaktus időtartamát percben és másodpercben kódolhatjuk, de mi ezzel most nem foglalkozunk)

III. Részvétel (megszorítások)

- (1) A beszélő verbális vagy nonverbális eszközökkel jelzi, hogy más résztvevő viselkedése korlátozza őt (félbeszakítás, magánjellegű beszélgetés, testbeszéd, pl. grimaszok, ásítás, etc.)
- (2) A beszélő megszorításoktól mentesen beszélhet. (Ha nem történik olyan jellegű megszakítás, amivel kapcsolatban a beszélő panaszt tenne, akkor 2-es kód.

IV. Tisztelet (durva beszéd)

- (1) A beszélő durva (trágár) nyelvhasználattal intéz személyes szintű támadást más résztvevők ellen. Az olyan kijelentések mellett, mint például „hazudsz”, ide tartoznak az enyhén durva kijelentések is, például „Kissé zavarodottnak tűnik”. (Mi nem kódoljuk az ilyen módon megtámadott résztvevőnek a nevét és nem idézzük a durva beszédet.)
- (2) A beszélő durva nyelvhasználattal támadja a más résztvevők érveit, azonban tartózkodik a személyes támadásoktól. Az olyan kijelentések mellett, mint például „ez az érv hülyeség”, ide is tartozhatnak enyhén durva kijelentések is, például „ez az érve-

lés kissé gyenge”. (Mi nem kódoljuk az ilyen módon megtámadott résztvevőnek a nevét és nem idézzük a durva beszédet.)

(3) Nincs durva beszéd.

V. Tisztelet (tiszteletteljes beszéd)

(1) A beszélő tiszteletteljesen beszél más résztvevőkről és/vagy azok érveiről. Az olyan kijelentések mellett, mint például „ez az érv valóban zseniális”, ide tartozhatnak mérsékelt tiszteletteljes kijelentések is, például „ez nem rossz érv”. (Mi nem kódoljuk ezeknek a másik résztvevőnek a nevét és nem idézzük a tiszteletteljes beszédet.)

(2) Nincs tiszteletteljes beszéd.

VI. Tisztelet (hallgatás)

(1) A beszélő nem vesz tudomást a más résztvevők által neki címzett érvekről vagy kérdésekről. (Mi nem kódoljuk ezeknek a másik résztvevőnek a nevét.)

(2) A beszélő ugyan nem ignorálja a más résztvevők által neki címzett érveket vagy kérdéseket, de torzítja azokat. (Mi nem kódoljuk ezeknek a másik résztvevőnek a nevét.)

(3) A beszélő nem ignorálja a más résztvevők által neki címzett érveket vagy kérdéseket, hanem helyes és torzítatlan módon bevonja azokat. (Mi nem kódoljuk ezeknek a másik résztvevőnek a nevét.)

VII. Az érvek indokolásának szintje

(1) A beszélő egyetlen érvet sem mutat be (pusztán azért kérdez például, hogy több információja legyen)

(2) A beszélő csak azt mondja, hogy X-et tegyük, vagy ne tegyük, mert ez csodálatos vagy szörnyű ötlet, de indoklást nem fűz hozzá.

(3) A beszélő csak illusztrációkkal indokolja, hogy X-et miért tegyük, vagy ne tegyük.

(4) A beszélő Y érvet fogalmazza meg annak érdekében, hogy miért tegyük, vagy ne tegyük X-et. Nincs kapcsolat azonban arra vonatkozóan, hogy Y miként járul hozzá X-hez.

(5) A beszélő Y érvet fogalmazza meg annak érdekében, hogy miért tegyük, vagy ne tegyük X-et, és kapcsolat van arra vonatkozóan, hogy Y miként járul hozzá X-hez.

(6) A beszélő legalább két érvet fogalmaz meg, hogy miért tegyük, vagy ne tegyük X-et és mindkettő érv kapcsolódik X-hez.

Megjegyzés: Ha a beszélő egy tételnél több tétel esetében érvel valamely álláspont mellett, az indokolás szintjét minden tétel esetében külön-külön kódoljuk. Azaz, ezek a kódok nem zárják ki egymást és több kódot is kaphat az elemzett egység.

VIII. Az érvek indokolásának tartalma (saját csoport)

(1) A beszélő utal a saját csoportjának hasznára és költségeire. (Mi nem idézzük pontosan, hogy hogyan hivatkozik a csoportra. Szintén nem idézzük pontosan, ha a saját csoport kívánt előrelépését a nagyobb társadalomban való korábbi megkülönböztetéssel indokolja.)

(2) A beszélő nem utal a saját csoportjának hasznára és költségeire.

IX. Az érvek indoklásának tartalma (más csoportok)

- (1) A beszélő utal a kísérletben képviselt más csoportok hasznára és költségeire. (Mi nem idézzük pontosan, hogy hogyan hivatkozik a csoportokra.)
- (2) A beszélő nem utal a kísérletben képviselt más csoportok hasznára és költségeire.

X. Az érvek indoklásának tartalma (közjó)

- (1) A beszélő utal a kísérletben képviselt valamennyi csoport hasznára és költségeire. (Mi nem idézzük pontosan, hogy hogyan hivatkozik ezekre a csoportokra.)
- (2) A beszélő nem utal a kísérletben képviselt valamennyi csoport hasznára és költségeire.

XI. Az érvek indoklásának tartalma (elvont elvek)

- (1) A beszélő elvont elvekre hivatkozik anélkül, hogy bármely csoportot megnevezne (pl. „társadalmi igazságosság szükségessége” „életminőség szükségessége” „béke szükségessége”). (Mi nem idézzük pontosan, hogy ezeket az elveket hogyan fogalmazta meg.)
- (2) A beszélő nem hivatkozik elvont elvekre.

XII. Jobb érvek érvényesítése

- (1) A beszélő jelzi álláspontjának megváltozását. A változás indokaként a kísérlet során hallott érvekre hivatkozik.
- (2) A beszélő jelzi álláspontjának megváltozását. Nem hivatkozik a kísérlet során hallott érvekre.
- (3) A beszélő nem jelzi álláspontjának megváltozását, elismeri azonban a kísérlet során hallott más álláspontok értékét.
- (4) A beszélő nem jelzi álláspontjának megváltozását és nem ismeri el a kísérlet során hallott más álláspontok értékét.

XIII. Történetek

- (1) Nincsenek történetek.
- (2) Vannak történetek, de nincsenek kapcsolatban az érvekkel.
- (3) Érvekkel kapcsolatban lévő történetek, egyedüli indoklás.
- (4) Érvekkel kapcsolatban lévő történetek, racionálisan megerősítő indoklás.

A Discourse Quality Index (DQI) indikátorok megbízhatósága⁶

Az alábbi elemzés során a foglalkoztatáspolitikai eszközökről folytatott diskurzus szövegét kísérleljük meg számszerűsíteni a DQI indikátorainak segítségével, de legelőbb bemutatjuk az alkalmazott DQI megbízhatóságát, melyet már korábban Steenbergen és munkatársai (2003) sikeresen bizonyított. A megbízhatóság két döntésen alapszik. Egyrészt a két kódoló egyet-

⁶ Steenbergen et al. 2003 alapján, külön hivatkozás nélkül.

értett-e a kódolandó beszédegységekben, másrészt egyetértettek-e az egyes megnyilvánulásoknak adott kódokat tekintve.

A megbízhatóság tesztelésére, a két kódoló egyetértésének vizsgálatára vonatkozóan négy különböző indikátort alkalmazunk:

1. RCA (Ratio of Coding Agreement)
2. Cohen-féle κ – nominális szintű változók esetén
3. Spearman-féle rangkorreláció (r) – ordinális szintű változók esetén
4. Standardizált α (megbízhatósági statisztika)

Összességében a két kódoló fejenként 362 db megnyilvánulás (2-es csoportban 128 db, a 11-es csoportban 234 db) relevanciáját (I. Relevancia) értékelték elsőként. E kódolási kategóriában egy-egy megnyilvánulás tekintetében összesen 298 esetben értettek egyet, tehát az $RCA = 0,823$, azaz 82,3 %-ban hoztak azonos döntést, ami kiváló megbízhatóságot jelez, (ld. alábbi táblázat). Az elemzésben csak a releváns megnyilvánulások kerültek lekódolásra, a kódoló1 esetében 124 db, a kódoló2 esetében 122 db. Összesen 91 db megszólalást tekintve ítélték meg mindketten úgy, hogy az adott megnyilvánulás releváns és 207 db esetében, hogy nem az.

9. táblázat

A kódolási kategóriák megbízhatósága

Kategória	RCA	κ	s.e.	r	α
I. Relevancia	0,823	0.606**	0.022	-	-
II. Megszakítás	1.000	-	-	-	-
III. Részvétel – Megszorítások	1.000	-	-	-	-
IV. Tisztelet – Durva beszéd	1.000	-	-	-	-
V. Tisztelet – Tiszteletteljes beszéd	0.890	0.150**	0.033	-	-
VI. Tisztelet – Hallgatás	1.000	-	-	-	-
VII. Érvek indoklásának szintje	0.780	0.695**	0.080	0.774**	0.884
VIII. Érvek indoklásának tartalma – Saját csoport	0.824	0.491**	0.044	-	-
IX. Érvek indoklásának tartalma – Más csoport	0.637	0.252**	0.058	-	-
X. Érvek indoklásának tartalma – Közjő	0.747	0.269**	0.048	-	-
XI. Érvek indoklásának tartalma – Elvont elvek	0.538	0.184**	0.056	-	-
XII. Álláspont	0.901	0.288**	0.031	0.427**	0.823
XIII. Történetek	0.835	0.605**	0.042	-	-

Megjegyzés: N=91 kivéve I. Relevancia esetében, ott N=362; **p<0.01

Ahogy a fenti táblázat mutatja, a beszédaktus természetét (II. Megszakítás) illetően, azaz, hogy az megszakítás vagy szabályos megszólalás volt-e, a kódolók maradéktalanul egyetértettek, $RCA=1.00$, ami tökéletes. A kódolók értékelése szerint minden megnyilvánulás szabályos, megszakításmentes volt.

Ugyanez igaz a részvétel (III. Részvétel. – Megszorítások) megítélését illetően is, azaz, hogy a beszélő megszorításoktól mentesen beszélt-e ($RCA=1.00$). A kódolók tehát maradéktalanul egyetértettek abban, hogy a beszélő megszorításoktól mentesen beszélhetett.

A tisztelet vizsgált kategóriái közül a durva nyelvhasználat (IV. Tisztelet. – Durva beszéd) előfordulásával kapcsolatban is igaz az, hogy a kódolók maradéktalanul egyetértettek abban, hogy a beszélgetések során nem fordult elő durva, trágár vagy a másokra nézve sértő megnyilvánulás a beszélgetések során.

A tisztelet másik kategóriájában, a tiszteletteljes beszédet (V. Tisztelet. – Tiszteletteljes beszéd) illetően – azaz, a beszélő tiszteletteljesen beszél-e más résztvevőkről és/vagy azok érveiről – az RCA értéke magas, 0.89. Annak tesztelésére, hogy a két kódoló ítélete mennyire egybehangzó, kiszámítottuk a nominális változók egybehangzóságára alkalmazható a Cohen-féle κ asszociációs mérőszámot is, melynek értéke 0,15. Ez a kódolók között gyenge, de szignifikáns egyetértést mutat.

A tisztelet harmadik kategóriájában (VI. Tisztelet. – Hallgatás) is maradéktalanul egyetértettek a kódolók, a beszélgetések során nem volt olyan, hogy a beszélő ne vett volna tudomást a résztvevők által neki címzett érvekről vagy kérdésekről ($RCA = 1.00$).

Tekintettel arra, hogy az VII. Érvek indoklásának szintje ordinális szintű indikátor, az $RCA = 0.780$ és $\kappa = 0.695$, hasznos a Spearman-féle rangkorreláció kiszámítása is, melynek értéke 0.774, s a standardizált $\alpha=0.884$. Mindezek nagyon jó megbízhatóságot mutatnak.

VIII. Érvek indoklásának tartalma. – Saját csoport kategóriájában a kódolók 82,4%-ban egyetértettek, $\kappa = 0,491$, mely statisztikailag szignifikáns, közepes erősségű egyetértést mutat. A IX. Érvek indoklásának tartalma. – Más csoport kategóriájában $RCA = 0.637$, $\kappa = 0.252$, mely gyenge, de szignifikáns egyezést mutat, ugyanígy a X. Érvek indoklásának tartalma. – Közjő ($RCA = 0.747$, $\kappa = 0.269$) és a XI. Érvek indoklásának tartalma. – Elvont elvek kategóriái esetén is ($RCA = 0.538$, $\kappa = 0.184$).

Az XII. Álláspont ($RCA = 0.901$, $\kappa = 0.288$) és XIII. Történetek ($RCA = 0.835$, $\kappa = 0.605$) kategóriákban magas százaléku egyezés mutatható ki. Az előbbi kategória esetében hasznos a Spearman-féle rangkorreláció kiszámítása is, melynek értéke 0.427, s a standardizált $\alpha=0.823$. Mindezek nagyon jó megbízhatóságot mutatnak.

A rosszabb megbízhatóságú pontszámok ellenére is úgy tűnik tehát, az azonos diskurzív szöveget áttekintő különböző kódolók is meg tudtak állapodni a DQI és komponenseinek használatában, az alkalmazott DQI valid, megbízható mérőeszköze a deliberatív diskurzus minőségének.

JAMES CAREY HAGYATÉKA: RÍTUSBAN FOGANT KOMMUNIKÁCIÓ

Tóth Loretta

loretta.toth@gmail.com

**Andok Mónika: *A kommunikáció rituális elmélete.*
Budapest, Gondolat Kiadó, 2017.**

Külső szemlélődő számára misztikummal teli, értelmezhetetlen események láncolata az Észak-Korea határain belül megvalósuló világ: az elmúlt években tucatnyi médiaközvetítésen láthattuk, hogy több ezres tömeg gyűlik össze a főváros, Phenjan főterén felállított óriáskivetítő előtt abból az alkalomból, hogy ujjongva, tapsviharral ünnepeljék meg a pillanatot, amikor Ri Cshunhi, a kommunista rezsim mindig jó kedélyű bementője bejelenti a legújabb sikeres rakétakísérletet. Az eseménynek nem annyira az információértéke, mint inkább a ceremóniális jellege a fontos: az az érzelmi összehangolódás, amely az egyénekből álló közönséget közösségé formálja. Az összetartozás effajta megtapasztalása pedig úgy teszi egyidejűleg a „siker” részesévé a jelenlévőket, hogy a rituális ünnepségen keresztül egyúttal létre is hozza, ismétlődő jellege által pedig fenntartja a közös hitbeli és értékbeli meggyőződéseken alapuló – kívülállók számára megfoghatatlan – észak-koreai valóságot.

A kommunikáció rituális felfogása James Carey amerikai elméletalkotó nevéhez fűződik, aki az 1963-ban publikált, a kommunikáció kulturális beágyazottsága mellett érvelő diszsertációjával nem csupán egy „értelmező fordulatot” hozott a kommunikációkutatásba, de annak egy új irányzatát is lefektette. Fenomenológiai megalapozottságú, illetve az antropológiai hagyományokból sokat merítő koncepciója ugyanis abban hozott újdonságot az addig elsősorban a transzmissziós modell keretei közé beszorított kommunikáció fogalmának értelmezésében, hogy azt a kultúra kontextusába helyezte, és a kommunikációban *részt vevő* egyének kultúráját – és egyben jelentést – létrehozó mindennapi cselekvéseit helyezte a vizsgálat középpontjába. Tételmondata szerint „a kommunikáció szimbolikus folyamat, amely létrehozza, fenntartja, kiigazítja és átalakítja a valóságot” (1975/1989: 19, idézi: Andok 2017: 31). Szerinte tehát a transzmissziós felfogástól eltérően – de azzal nem ellentétben –, a rituális felfogás nem a térbeli távolság áthidalásának, hanem a közösség (társadalom) időbeli fennmaradásának a képzetével kapcsolódik egybe (Carey 2009: 15; vö. Assman 2013 kommunikatív emlékezet fogalmával). Carey kulturalista szemléletű koncepciója nem csak a kommunikáció, de a médiakutatás területén is sok követőre talált világszerte, a rituális hagyomány pedig az 1980-a évek óta a tudományterület megkerülhetetlen pillérének számít; ezt az elméleti hagyatékot, illetve a rituális modell továbbfejlődésének útját foglalja össze *A kommunikáció rituális elmélete* című monográfiájában Andok Mónika, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kommunikációtudományi Intézetének tanszékvezetője.

A szerző nem áll meg Carey tudományos eredményeinek összefoglalásánál, a kötet célja ehelyett inkább az, hogy kontextusba helyezze, valamint napjaink kommunikáció- és

médiakutató generációjával megismertesse a rituális modell által magával hozott paradigmaváltás lényegi pontjait, illetve azok létjogosultságát. A könyv egyik legfőbb mankójául a Gregory Shepherd, Jeffrey St. John és Ted Striphas által jegyzett *Communication as... Perspectives on Theory* című, átfogó szöveggyűjtemény szolgál, amely enciklopédikus módon gyűjtötte egybe a kommunikációval foglalkozó elméleteket anélkül, hogy elköteleződne bármelyik megközelítés univerzális érvényessége mellett (Andok 2017: 14). A kötet első fejezeteiben Andok Mónika részletesen bevezeti az olvasót a valóságot mint társadalmi konstrukciót vizsgáló rituális koncepció elméleti gyökereibe, valamint kontextusba helyezi Carey elgondolását azokhoz a tudományos paradigmahátterekhez viszonyítva, amelyből a rituális modell táplálkozik, illetve amelyek a rítus és a ritualizáció fogalmát helyezik vizsgálatuk középpontjába.

A könyv következő nagyobb egységében a szerző a média hírek rituális-kulturalista megközelítését mutatja be a hírfogyasztást és -előállítását mint rituális cselekvést értelmezve, amelyben a – befogadói és az előállítói oldal egyaránt – résztvevők nem az információ megszerzésére, illetve átadására összpontosítanak, hanem egy olyan drámai aktusra, amelyben az aktorok csatlakoznak a világhoz (Andok 2017 5–61; vö: Anderson 2006). Ezt követően Andok részletesen foglalkozik a médiaesemények rituális értelmezésével: a magukat a ceremonális antropológia iskolájába soroló korszakalkotó szerzőpáros, Daniel Dayan és Elihu Katz (1992) munkásságának és az elméleti irányzatuk által kitermelt újabb generáció eredményeinek bemutatásán keresztül érzékelteti, hogy a médiaeseményeknek milyen fontos szerepe van a társadalom újraintegrálásában, a kohézió és a lojalitás felépítésében (Andok 2017: 65–68). A szerző megjegyzi, hogy Katzék nyomán Eric Rothenbuhler és Nick Couldry azok, akik napjainkig az elmélet legfontosabb alakítói, előbbi inkább a kommunikációtudomány, míg utóbbi inkább a médiatudomány felől közelíti meg a témát. Felfogásuk szerint a televíziós esemény a rítus résztvevői számára létrehoz egy átmeneti teret és újraalkotja a rituális rendet – éppen, ahogyan a fentebb említett észak-koreai példa is bizonyítja. Rothenbuhler és Couldry maguk is elismerik, hogy van különbség a demokratikus és a nem demokratikus társadalmak, totalitárius társadalmi rendszerek között, ugyanakkor állítják: abban nincs különbség, hogy mindkét típus ceremónia, médiaesemény.

Noha a kötet végén a szerző – Couldry értelmezését közvetítve – említést tesz arról, hogy a közösségi média és a fiatalok „mobilkultúrája” milyen változásokat indított be a médiafogyasztásban, és így a „központi média” rituális erejében, kevés szó esik arról, hogy az újmédia eszközei és kommunikációs csatornái hogyan alakítják át a rituális kommunikációt, illetve – például a televízióhoz képest – milyen újfajta ritualizációs szokások kialakulásában játszott szerepet (gondoljunk csak a világsztárok élő bejelentkezéseire az Instagram képmegosztón vagy Donald Trump amerikai elnök tweetjeire, amelyek az elmúlt egy évben alapjaiban formálták át a diplomáciai diskurzust).

Andok Mónika egyébként nem csupán a kurrens nemzetközi szakirodalmat vonultatja fel az olvasó előtt, a kötet elméleti vonulatába ugyanis a rituális hagyomány híveinek magyar képviselőit, így Csányi Vilmos (l. Csányi 1999, 2005) humánetológus és Császi Lajos (l. Császi 2002, 2008) médiakutató eredményeit is integrálja. A 149 oldalas kötet mindazonáltal – átfogó jellege és a különböző perspektívák bemutatása miatt – egyaránt hasznos azoknak, akik a kommunikációtudomány felől érkező szeretnék megérteni a rituális koncepcióban rejlő elméleti és gyakorlati lehetőségeket, illetve azok számára is, akik kulturalista vagy antropológiai ismereteiket terjesztenék ki a médiára is.

IRODALOM

- Anderson, Benedict (2006) *Elképzelt közösségek*. Budapest, L'Harmattan – Atelier.
- Assman, Jan (2004) *A kulturális emlékezet*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- Carey, James W. (2009[1975]) A Cultural Approach to Communication. In: Carey, James W. (2009) *Communication as Culture. Essays on Media and Society*. Revised edition. New York – London, Routledge. 11–28.
- Csányi Vilmos (2005) *Etológia és társadalom*. Budapest, Ulpius-ház.
- Csányi Vilmos (1999) *Az emberi természet. Humánétológia*. Budapest, Vince Kiadó.
- Császi Lajos (2008) Médiakutatás a kulturális fordulat után. *Médiakutató (ősz)*.
https://mediakutato.hu/cikk/2008_03_osz/07_mediakutatas_forradalom
- Császi Lajos (2002) *A média rítusai*. Budapest, Osiris Kiadó – MTA-ELTE Kommunikáció-elméleti Kutatócsoport.

A LÁTHATÓ ÉS AMI MÖGÖTTE VAN

Velkey György László

velkey.gyorgy.laszlo@ppke.btk.hu

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:

Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón – és utána.

Budapest, Typotex Kiadó, 2013.

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor *Látható és láthatatlan világok* című monumentális vállalkozása az ezredforduló előtti és utáni évtized világgépének átfogó leírását adja. Ehhez a szerzők a társadalmi élet legkülönbébb területeit tanulmányozzák. Nem törekszenek, mert nem is törekedhetnek reprezentatív vizsgálatok sorozatával alátámasztott, átfogó tényállításokra, inkább szimbolikus jelenségeket gyűjtenek és „szólaltatnak meg” olyan módon, hogy a különálló megfigyelési sorozataikból egészes jelentés, a száraz tényeken túli, lényegi igazság tárulkozik fel. Így az ezredforduló körüli évtizedek világgépe végső soron néhány fontos szemponttal megragadható, amelyeket a tematikus részeket követő, összegző zárófejezet tekint át. A könyv szerint a kilencvenes évek legjellemzőbb tulajdonsága a határok elmosódása, valamint az új energiák, erőforrások keresése, a korszak uralkodója a posztmodern szellem. Az ezredforduló utáni években ehhez képest nő a válságtapasztalat és fokozódik a rend iránti igény, ami a posztmodern kifáradásához, az értékrelativizmus megkérdőjelezéséhez vezet. Az elemzett társadalmi jelenségek tehát szociokulturális változásfolyamatokra mutatnak rá, sőt általános érvényű korjellemzőket, gondolkodási módokat és értékválasztásokat tárnak fel. A megfigyelés így egyszerre fókuszál szinte jelentéktelen, helyi érdekű történésekre, parciáltságokra és fogja látószögébe a társadalom, jelesül a magyar társadalom totalitást. A totalitás tétet és jelentést ad a parciális megfigyeléseknek, míg az utóbbiak élővé, plasztikusává teszik az előbbit. A szerzők könnyed eleganciával kapcsolják össze a két szintet, az általuk kínált látvány a konstrukcióból adódó nehézségek és a hirtelen optikai váltások ellenére mindvégig éles marad.

Az első fejezet a szegénység és a gazdagság kérdéskörét tárgyalja. Fő tétele, hogy a társadalomban egyre fokozódó polarizáció megy végbe. A társadalmi különbségek nemcsak nőnek, hanem látványosabbakká is válnak, hiszen a gazdagsághoz presztízjszelek egyre bővülő köre kapcsolódik, amelyek jól mutatják az elmúlt évtizedek egyik korjellemzőjét, az új arisztokratizmus kialakulását. Ezzel párhuzamosan a szegénység megnyilvánulásai is szembeötlőbbek, hiszen a kasztosodó ellátórendszerek egyre rosszabbul teljesítenek. Az értelmiség anyagi pozíciója megrendül, a középcsoportokat is a lesüllyedés fenyegeti, életstratégiájuk meghatározójává az elszegényedés elleni küzdelem lép elő. Ezek a megállapítások, a terület problémáit összegző társadalmi diagnózisok aligha meglepőek – a fejezet érdekességét sokkal inkább az elemzési fókuszpontok adják, a néhány sorban plasztikusan jellemzett életvilágok, ideáltipikus szereplők és cselekvések.

A szerzők által választott témák a vállalkozás egészét tekintve is eleve meghatározzák, hogy a társadalmi jelenségek bevonható sokasága közül melyek kapnak kitüntetett helyet a

kötet narratívájában, és mely nem kevésbé fontosak maradnak a háttérben. Ez a sajátosság a második és a harmadik fejezetben különösen szembetűnő. Az előbbi a korszak félelmeit, szorongásait, az utóbbi az egészségkultusz témakörét tekinti át. Nem vitás, hogy a bűnözés előretörése, a balkáni háborúk közelsége vagy az adatokkal való visszaélések a korszak megértésének kitüntetett pontjai, más esetekben azonban mintha a választott kategória eluralkodnék a megfigyelt jelentéssokaságon. Így például az energiaszektor változása, a megújuló energiaforrások lakossági megjelenése a szerzők elemzésében a félelem által motivált önállósági törekvés megnyilvánulása, tehát a félelem főfogalma alá sorolódik be, holott mint környezettudatos döntés is értelmezhető volna és – a kötetből nem idegen normatív beállítódás szerint – üdvözölhető lenne.

A parciális megfigyelések és a világgép totalitása közötti viszonyt bizonyos hibriditás jellemzi. Egyes fejezetek a társadalomtudományok (elsősorban a szociológia) diszciplináris egységeit követik: a szegénység és a gazdagság megjelenését tárgyalják, vagy az identitásról, a családformákról, a tömegkommunikációról vagy a művészeti életről szólnak. A lakásmódot, az ünnepi szokásokat vagy a gyermekjátékok világát elemző egységek viszont szakítanak ezzel a metonimikus logikával: nem mint a nagy egész magától értetődően fontos részletét vezetik elő témájukat, hanem a totális jelentés metaforaelvű megragadására tesznek kísérletet. A lakhatási viszonyokat, az ünneplési szokásokat vagy a gyermekjátékok körét vizsgálják, hiszen elképzelésük szerint e területek egy-egy jellemzője visszatükrözi a nagy egészet, a korszak sajátos világgépét. A szerzők választása ezekben a metaforikus konstrukciókban olyan területekre esik, amelyek évtizedek óta foglalkoztatják őket, kulturális antropológiai megközelítésű kutatásaik sorozata, eredményeik sokasága érlelte készre álláspontjukat.

A kötet első változata 2000-ben jelent meg, a 2013-as könyv ennek jelentős átdolgozásával jött létre. Az alkotópárcaspár munkásságát tekintetbe véve szinte törvényszerű ez a két ütemű megvalósulás: az életmű jelentős része ehhez hasonló, egy-egy témát újratárgyaló kötetpárokba vagy kötetcsaládokba rendeződve alakult ki. A *Látható és láthatatlan világok* esetében azonban a korábbiaknál jóval erősebb a koherencia a két munka között, tulajdonképpen nem is pontos két külön kötetéről beszélünk. A 2013-as változat ugyanis teljes egészében tartalmazza a tizenhárom évvel korábbi szöveget, és fejezetről fejezetre, oldalról oldalra haladva kiegészíti azt. A két, évtizedes különbséggel megírt szöveg nyelvileg kiválóan illeszkedik egymáshoz – annak ellenére, hogy a tíz év utáni közbevetések esetenként akár korábban összetartozó szókapcsolatokat választottak szét –, egy tipográfiai megoldásnak köszönhetően mégis végig jól elkülöníthető marad.

A két szövegváltozat megírása között eltelt idő alatt a vizsgált valóság – az egykorú magyar társadalom – nagy változáson ment keresztül. Így az ezredforduló előtti évtized világgépének leírásához az ezredforduló utáni évek tárgyalását kiegészítésként hozzáillesztő szerkezet nem problémamentes. A kulturális folyamatokról való gondolkodásunk eleve komparatív természetű: egy adott jelenség legelmélyültebb belső leírása is mindig valamihez viszonyít, ha máshoz nem, a kutató saját életvilágához, vagy szakterülete diskurzusához – a különböző korszakokat is hasonló módon, mindig egymáshoz képest érthetjük meg. A Kapitány-párcaspár *Rejtjelek 2.* című kötetének *Világgép-jelek* című fejezete például, amely a *Látható és láthatatlan világok* közvetlen előzményének tekinthető, úgy elemzi a rendszerváltás előtti évtizedeket, hogy három időszakot jelöl ki, és azokat fogalmi hármasságok szimmetrikus rendszerével írja le. Így az ötvenes éveket lineáris fejlődéselv, forradalmi romantika és jövőorientáció, a hatvanasokat a szerves evolúcióba vetett hit, realizmus és a jelen előtérbe helyezése, a hetveneseket pedig múltba fordulás, relativizmus, fejlődési szkepszis jellemzi. E vizsgálódások sajátja, és ez az imént idézett résznél különösen szembetűnő, hogy kategóriáit úgy alakítja ki, hogy azok a vizsgált valóságot a hasonlóság, ellentétesség szimmetrikus konstrukciójába rendezzék. A *Látható és láthatatlan világok* az ezredforduló előtti és utáni évtizedet feldolgozó komparatív elemzéséből azonban hiányzik az összehasonlítást megal-

pozó szimmetriakonstrukció. Az első változat kategóriarendszere az ezredforduló utáni évek értelmezésekor is változatlan marad. Így ami az első szövegváltozatban a valóság tanulmányozása során, induktív logika szerint született meg, a második korszak megértésekor eleve adott struktúraként áll rendelkezésre.

Arra az elméleti alapkérdésre, hogy miért állíthatjuk, hogy létezik egy korszaknak világképe, s hogy miként lehet azt vizsgálat tárgyává tenni, a kötet nem kínál kidolgozott választ (fentebb összefoglaltuk a szerzők által röviden felvázolt gyakorlati lépéseket). A szerzők azonnal a tárgyra, az ezredforduló szimbolikus jelenségeinek bemutatására térnek, így az olvasóban némi hiányérzet maradhat a megfigyelés, az értelmezés, a valóságkonstruálás problémájának kifejtését és az alapfogalmak meghatározását illetően. De a szerzőknek az első változat elkészítése körüli időszakban megjelent könyveiből jól kidolgozott elméleti és módszertani apparátus bontakozik ki. Az általuk szerkesztett „*Jelbeszéd az életünk*”. *A szimbolizáció története és kutatásának módszerei* című vaskos kötet elméleti szövegek sokaságát gyűjti egybe, a fentebb már említett *Rejtjelek 2* pedig alaposan kidolgozott módszertani fejezettel indul: a *Látható és láthatatlan világok* a *Rejtjelek 2.* fogalmi rendszerét használja, sőt a 2013-as átdolgozás hosszú passzusokat vesz át annak említett fejezetéből.

A *Rejtjelek 2.* kötetben kifejtett axióma szerint a társadalomtudomány szimbólumok tanulmányozásán keresztül vizsgálódik. Ezeket a szimbólumokat részben a kutató alkotja meg (határolja körül), részben már eleve léteznek a társadalomban magában, az elemzés pedig csupán felismeri, tanulmányozza, és ha szükséges, sikeresen megfejtí őket. Ez a kettősség, ha tetszik, kétértelműség a társadalomtudomány régtől örökölt sajátja: a Kapitány-házaspár a szimbólumok „feltárását” nevezi a kutató legfontosabb feladatának, ami a szimbólum jelentőségének felismerését és jelentésének megfejtését egyszerre jelenti – a német „Bedeutung” szó Max Webernél is használatos kettős értelmében. Az elemzés későbbi pontjain a két jelentésmező közül a nagyobb kutatói beavatkozást feltételező jelentéstulajdonítás válik kulcskategóriává, azaz mintha a szimbolizáció folyamata függetlenedni látszanék a jelentését biztosító kulturális közösségtől, és a kutató maga válnék jelentésadóvá. A helyes jelentések megadásához pedig már nem az adott kultúra belső jelentésviszonyainak a megértése, hanem a kultúrák összehasonlítását lehetővé tevő, a szerzők szóhasználatával „marslakói pozíció” felvétele szükséges, amely lehetőséget ad az összehasonlított kultúrák mindegyikére alkalmazható kategóriák kidolgozására.

A *Látható és láthatatlan világok* ugyanezt a módszert, a szimbólumok felismerésének és értelmezésének eljárását működteti. Ez a megközelítés azonban itt sajátos nehézségekkel találkozhat. A szerzők ugyanis a könyv alapjául szolgáló elméleti-módszertani apparátust a kulturális antropológia összefüggésében dolgozták ki a '90-es években. Akkori kutatásaikban a kultúra fogalmának kiterjesztésével (egy adott személy belső világától egy nagyobb közösség, vagy akár az egész emberiség közös cselekvésmódjáig tulajdonképpen bármint jelenthet) megnyugtatóan áthidalták az objektív társadalmi jelenségek és a szubjektív egyéni megnyilvánulások közötti szakadékot. Elemzéseik pedig, még ha változó kiterjedésű kulturális jelenségekre irányultak is, nem kapcsolódtak össze egyetlen egészes konstrukcióvá. Az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy a *Látható és láthatatlan világok* milyen irányba jelent elmozdulást. A szimbólumelemzések módszere itt egy egész korszak világképének megragadására szolgál. Ez a vállalkozás a plurális kulturális nyelvezeteket immár nem önérvényű totalitásként érti meg, hanem a különféle kulturális kontextusok összekapcsolására törekszik, hogy hozzáférhetővé tegye a közös „elveket”, amelyek – a kötet axiómája szerint – azokat transzcendálják. A világkép fogalma ugyanis azt feltételezi, hogy létezik egy (néhány) olyan elv, amely a szerzők szóhasználatával élve „irradiál”, azaz egy korszak egészét átfogja. A nyíltan vállalt temporális egység (az adott korszakra vetített világkép) a vizsgált társadalomnak a szerzők korábbi elemzéseiben jellemzően nem élesen kontúrozott határait is rögzíti, még ha hallgatólagosan is: a magyar társadalom egészének léptékében.